

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ПРОФІЛАКТИКА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З
ДИТИНОЮ В ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ»**

Виконала студентка 2 курсу групи 8.2319-сп
спеціальності 231 «Соціальна робота:
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Причиська Дар'я Андріївна

Керівник: доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, к.пед.наук
_____Голованова Т.П.

Рецензент: _____
_____

Запоріжжя

2020 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

- 1. Тема роботи:** «Профілактика жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі» затверджена наказом ЗНУ від «15» вересня 2020 р. №1347-с
- 2. Строк подання студентом роботи:**
- 3. Вихідні дані до роботи:** матеріали соціально-педагогічної практики, курсової роботи з соціальної педагогіки
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити):** розкрити теоретичні засади профілактики жорстокого поводження з дитиною; проаналізувати закордонний досвід профілактики жорстокого поводження з дитиною; розглянути гуманістичне виховання як передумову профілактики жорстокого поводження з дитиною; розробити методичні рекомендації щодо профілактики жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі.
- 5. Перелік графічного матеріалу:**

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Консультант	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Голованова Т.П		
Розділ 1	Голованова Т.П		
Розділ 2	Голованова Т.П		
Висновки	Голованова Т.П		
Додатки	Голованова Т.П		

7. Дата видачі завдання:

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2.	Написання вступу	листопад	виконано
3.	Написання першого розділу	грудень-квітень	виконано
4.	Написання другого розділу	травень-вересень	виконано
5.	Написання висновків	жовтень	виконано
6.	Оформлення додатків	жовтень-листопад	виконано
7.	Оформлення роботи, рецензування	листопад-грудень	виконано
8.	Захист	грудень	

Студент _____ Причиська Д.А.

Керівник роботи _____ Голованова Т.П.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Апухтіна В. В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 87 сторінки, 86 джерело, 9 додатків.

Об'єкт дослідження: профілактика жорстокого поводження з дитиною.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови профілактики жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі.

Мета дослідження: виявити сукупність соціально-педагогічних умов, що забезпечують профілактику жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі.

Методи дослідження: теоретичний аналіз філософської, соціальної, психологічної та педагогічної літератури з проблеми, аналіз дисертаційних робіт, документації; систематизація матеріалу (узагальнення педагогічного досвіду), порівняння, систематизація даних, перехід від абстрактного до конкретного.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що:

- вперше виявлено та обґрунтовано теоретичні засади соціально-педагогічних умов, що забезпечують профілактику жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі;
- уточнено сутність поняття «профілактика жорстокого поводження з дитиною».

Практичне значення роботи полягає у розробці методичних рекомендацій щодо профілактики жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі.

Галузь використання: заклади дошкільної освіти, центри професійного розвитку педагогів, інститути післядипломної освіти, вищі навчальні заклади.

ПРОФІЛАКТИКА, ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ, ДОШКІЛЬНИЙ ЗАКЛАД, ЗМІСТ, ФОРМИ, МЕТОДИ, СИСТЕМА, ПРАВА ДИТИНИ, ПОТРЕБИ ДИТИНИ

SUMMARY

Prychyska D. A. Prevention of child abuse in preschool institution.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, conclusions, a list of references (86 titles), 9 addenda on 43 pages. The volume of qualification work is 138 pages, of which 87 is the main text.

The qualification work gives a theoretical overview and describes the study of the problem of prevention of child abuse in preschool institutions, taking into account its legislative aspects and psychological and pedagogical features. The study identifies pedagogical conditions and measures that ensure the prevention of child abuse in preschool education.

The research object: the child abuse.

The research subject: features of prevention of child abuse in a preschool institution.

The research purpose: to identify a set of socio-pedagogical conditions that provide preventive work on child abuse in preschool institution.

The research tasks are:

- 1) to reveal the theoretical principles of prevention of child abuse;
- 2) to substantiate the directions of social and pedagogical work on the prevention of child abuse in preschool institution;
- 3) to analyze foreign and domestic experience in the prevention of child abuse;
- 4) to develop methodological recommendations for the prevention of child abuse in preschool institution.

The part 1 “Theoretical principles of the study of child abuse” reveals the concept of «prevention» in socio-pedagogical activities and tasks of the Concept of family education in the education system of Ukraine “Happy Family”; considers the legal aspects of the problem; describes the genesis of the concept of “child abuse” and explores the problem of the use of physical force by parents as a method of

education.

The part 2 “Directions for improving socio-pedagogical work on the prevention of violence and abuse of children in preschool institution” reveals the main features of humanistic education as a prerequisite for the prevention of child abuse; analyzes foreign and domestic experience on the research topic; studies the experience of implementing the course “Fatherhood in Joy”; develops guidelines for the prevention of child abuse in preschool (“Algorithm of actions of a social pedagogue (psychologist) in a situation of detecting child abuse, including violence”; “Guidelines for parents”, “Guidelines for teachers”).

The methodical recommendations offered in the qualification work on the prevention of child abuse in preschool will be useful for employees of preschool education institutions, for professionals who organize training of educators (teachers, educators, social educators, psychologists, etc.) in the prevention and overcoming of abuse.

Key words: prevention, child abuse, preschool, content, forms, methods, system, children's rights, children's needs.

ЗМІСТ

Вступ.....	9
Розділ 1. Теоретичні засади профілактики жорстокого поводження з дитиною.....	13
1.1. Профілактика жорстокого відношення до дітей та насильства в сім'ї як актуальна соціально-педагогічна проблема.....	13
1.2. Правові аспекти профілактики жорстокого відношення до дитини.....	23
1.3. Генеза жорстокого поводження з дитиною в сім'ї та суспільстві.....	30
Розділ 2. Соціально-педагогічні умови забезпечення профілактики жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі	36
2.1. Закордонний досвід профілактики жорстокого поводження з дитиною.....	36
2.2. Гуманістичне виховання як передумова профілактики жорстокого відношення до дитини.....	47
2.3. Організація роботи з батьками щодо дотримання прав дитини.....	58
2.4. Методичні рекомендації щодо профілактики жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі.....	70
Висновки.....	84
Список використаних джерел.....	88
Додатки.....	97

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВООЗ – Всесвітньої організації охорони здоров'я

ВР – Верховна Рада

ЄС – Європейський Союз

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ЗУ – Закон України

МОН України – Міністерство освіти і науки України

НДГЛ – Національна дитяча «гаряча лінія»

рр. – роки

ЮНІСЕФ / UNICEF – Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй

ЮП – ювенальна превенція

ВСТУП

Гуманістична парадигма сучасної освіти висуває перед соціальною педагогікою питання пошуку таких сфер професійної діяльності фахівців, які б надали їм можливість ефективно впливати на процес вирішення актуальних проблем захисту прав дитини. Значною мірою це стосується профілактики жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі.

Нормативно-правовими підставами для такої роботи є ретроспективний і прогностичний аналіз низки державних документів, що визначають зміст та напрями цієї діяльності. У педагогічній, психологічній, правовій і соціально-педагогічній літературі проблема жорстокості стосовно дітей вивчалася в різних аспектах:

1) історичний аспект проблеми жорстокості й насильства над дитиною досліджували О. Квас, І. Кон, Л. де Моз, Б. Тищик;

2) проблема прав дитини розглянута в роботах Ж. Петрочко, В. Бондаровська, О. Кочемировська, Г. Лактіонова [39]. Основні стандарти ООН, Ради Європи та Європейського Союзу в сфері забезпечення захисту прав дітей, здійснення судочинства у справах, пов'язаних з порушенням прав та вчинення насильства щодо жінок та дітей, у тому числі – насильства в сім'ї розглянуто у виданні «Захист прав жінок та дітей судовими та правоохоронними органами в Україні» [12].

3) технології профілактичної роботи висвітлені в роботах: О. Безпалько, Н. Заверико [14], І. Козубовської [26; 27], І. Зверева [18; 19], І. Трубавіна [73].

Система соціальної профілактики торгівлі людьми в Україні, механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми, корекційні програми для роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї представлено у навчально-методичному посібнику [45].

Г. Лактіонова пропонує використовувати поняття «первинна, вторинна та

третинна профілактика насильства в сім'ї» для підготовки соціальних педагогів до просвітницької діяльності з попередження насильства в сім'ї [50].

4) Теоретичні підходи до змісту підготовки соціальних педагогів до організації просвітницької діяльності з попередження насильства в сім'ї вивчала Т. Голованова [8; 9]. Серед вітчизняних публікацій останніх років варто виділити, зокрема, працю «Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти» [69].

5) Окремий напрям досліджень репрезентують роботи Л. Зданевич[20], Г. Беленької, О. Богініч, З. Борисової [2], Т. Поніманської [51], В. Кузь [34], Л. Зданевич, Є. Починок [52], Н. Трофаїла [73]. В роботах цих авторів висвітлено проблеми теоретичних і методичних основи професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до роботи з дезадаптованими дітьми, до розвитку особистості дитини в дошкільному віці, освітні технології дошкільної педагогіки.

6) Проблеми гуманістичної педагогіки розглянуто в роботах В. Киричок [25], І. Бех [1].

Отже, в науці склалися певні теоретичні передумови для вирішення проблем профілактики жорстокого поведіння з дитиною та насильства в сім'ї, теоретичні і методичні основи професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, але недостатньо розглянута проблема сукупність соціально-педагогічних умов, що забезпечують профілактичну роботу щодо жорстокого поведіння з дитиною в дошкільному закладі.

Соціальна значущість, актуальність необхідності ефективної профілактичної роботи з подолання жорстокості до дитини у дошкільному закладі, недостатнє обґрунтування системного вирішення окресленої проблеми в педагогічній теорії та практиці зумовили вибір теми дослідження «Профілактика жорстокого поведіння з дитиною в дошкільному закладі».

Об'єкт дослідження: профілактика жорстокого поведіння з дитиною.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови профілактики жорстокого поведіння з дитиною в дошкільному закладі.

Мета дослідження: виявити сукупність соціально-педагогічних умов, що забезпечують профілактику жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі.

Методи дослідження: теоретичний аналіз філософської, соціальної, психологічної та педагогічної літератури з проблеми, аналіз дисертаційних робіт, нормативно-правової документації; систематизація матеріалу (узагальнення педагогічного досвіду), порівняння, систематизація даних, перехід від абстрактного до конкретного.

Гіпотезою дослідження прийнято положення про те, що профілактику жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі забезпечують наступні соціально-педагогічні умови: опора на гуманістичні цінності виховання, нормативно-правову базу профілактичної роботи із захисту прав дитини, використання зарубіжного та вітчизняного досвіду, реалізація програми щасливого батьківства в дошкільному закладі.

Виходячи з теми, мети, об'єкту, предмету та гіпотези, обґрунтована необхідність у вирішенні наступних завдань дослідження:

1. Розкрити теоретичні засади профілактики жорстокого відношення до дітей.
2. Проаналізувати закордонний досвід профілактики жорстокого поводження з дитиною.
3. Обґрунтувати соціально-педагогічні умови забезпечення профілактики жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі.
4. Розробити методичні рекомендації щодо профілактики жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі.

Для реалізації цілі та завдань дослідження використані наступні **методи**: теоретичний аналіз філософської, соціальної, психологічної та педагогічної літератури з проблеми, аналіз дисертаційних робіт, документації; пряме та непряме спостереження.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять Закони України «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», Закон України «Про

охорону дитинства», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю»; теорії педагогічної і соціально-педагогічної діяльності з захисту прав дитини (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Н. Маковецька, Н. Заверико).

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що:

- вперше виявлено та обґрунтовано теоретичні засади соціально-педагогічних умов, що забезпечують профілактику жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі;

- уточнено сутність поняття «профілактика жорстокого поводження з дитиною».

Практичне значення роботи полягає у розробці методичних рекомендацій щодо профілактики жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження впроваджено в освітній процес дошкільного навчального закладу № 236 м. Кривого Рогу Дніпропетровської області.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (86 найменування), додатків 9 на 43 сторінках. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 138 сторінки, з яких основного тексту 87 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ

1.1. Профілактика жорстокого відношення до дітей та насильства в сім'ї як актуальна соціально-педагогічна проблема

Ефективність соціально-педагогічної профілактики жорстокості до дітей у закладах дошкільної освіти здебільшого залежить від того, якими засобами користуються фахівці. Для того, щоб виявити найефективніші засоби запобігання жорстокості до дітей у закладах дошкільної освіти, необхідно, перш за все осмислити історію процесу профілактики жорстокого відношення до дітей та насильства в сім'ї. Це збагачує знання про соціально-педагогічну профілактику жорстокості до дітей. Профілактика негативних соціальних явищ, зокрема, жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, – одне з найважливіших завдань соціальної педагогіки, оскільки ця сфера науково-практичної діяльності орієнтована на гуманізацію людських стосунків, створення сприятливих умов у соціумі для розвитку особистості.

З 1991 р. починається абсолютно новий етап в історії розвитку профілактики жорстокого ставлення до дітей. Це зумовлено набуттям України незалежності, підписанням Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, ратифікацією Конвенції про права дитини [63].

Особливу увагу проблемі профілактики жорстокого ставлення до дітей приділяла А. Капська [23], І. Трубавіна [74]. В своїх дослідженнях автори звертали увагу на ефективність форм і методів, на досвід зарубіжних науковців, розробляли свої заходи профілактики жорстокого поводження з дітьми. А такі вчені, як В. Оржеховська [48] та І. Зверева [17] звертали увагу на вплив соціуму на дитину і розглядали закони, концептуальні положення, пов'язані з жорстоким поводженням над дітьми.

Аналізуючи науково-педагогічну літературу, зазначимо, що за останнє десятиліття, порівняно з попереднім періодом, зросла активність досліджень у сфері профілактики жорстокого поводження.

У соціальній педагогіці поняття «профілактика» характеризується, як діяльність, що спрямована на попередження і ліквідацію факторів, що зумовлюють негативне явище серед широкого кола підлітків і молоді [23].

Соціальна профілактика, згідно Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» – це робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей і молоді та запобігання такому впливу [64].

Соціально-профілактична робота щодо жорстокого поводження з дітьми має такі форми:

- первинна (як загальна просвіта населення з цього явища: що воно таке, чому воно є поганим і неприйнятним. Застосовується в основному для нормальних, благополучних сімей);

- вторинна (де зафіксовано, чи спостерігається жорстоке поводження з дітьми, членами родини, домашніми тваринами. Це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь та навичок у дорослих та дітей, роз'яснення сутності і відповідальності за жорстоке поводження з дітьми);

- третинна (з тими, хто постраждав від жорстокого поводження з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таке поводження – як соціальне навчання і контроль, що є умовою збереження сім'ї, позбавлення батьківських прав тощо).

Термін «профілактика» фахівці поділяють на такі рівні: загальний і спеціальний, пояснювальний, попереджувальний, первинний, вторинний, третинний та ін. У соціально-педагогічній діяльності часто використовуються визначення загальної і спеціальної профілактики. У першому випадку – це «діяльність, спрямована на попередження й усунення факторів, що зумовлюють

негативне явище серед підлітків і молоді [86], в іншому – «діяльність, спрямована на попередження подальшого розвитку проблеми серед груп ризику й осіб, схильних до девіантної поведінки» [86].

У нашій роботі ми спираємося на таке визначення поняття «профілактики» – заздалегідь спланована продумана цілеспрямована система запобіжних заходів по створенню умов, що перешкоджають виникненню тих чи інших форм соціального відхилення, а також їх поширенню [83].

Профілактичні заходи проводять з метою впливу на фактори, що детермінують негативне явище і попередження розвитку проблеми, пов'язаної з девіантною поведінкою. Під профілактикою жорстокого ставлення до дітей в сім'ї ми розуміємо комплекс різноманітних соціально-педагогічних, соціально-просвітницьких, інформаційних заходів, які сприяють поліпшенню внутрішньосімейної ситуації та призводять до зменшення кількості випадків жорстокого поводження з дітьми в родинах.

Попередження жорстокого ставлення до дітей через роботу безпосередньо з дітьми, на наш погляд, є найраціональнішим засобом. Діти, чутливі до змін, у них легше, ніж у дорослих, зруйнувати стереотип жорстокої поведінки. Через викорінювання жорстокості в душі дитини можна перервати порочне коло цього соціального зла, при якому воно вже не буде передаватися з покоління в покоління.

Основні напрями державної політики у сфері запобігання насильству в сім'ї закріплені у ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII [57]. Закон визначає правові та організаційні основи запобігання домашньому насильству, а також органи і установи, які здійснюють такі заходи. Крім того, окремі напрями державної політики щодо захисту дітей від насильства в сім'ї містяться у таких законах України: «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-ІП [64]; «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР [61] ; «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-ІІІ [62].

Важливим у питаннях профілактики насильства щодо дітей є належне сімейне виховання.

МОН України розробило та схвалило на засіданні вченої ради Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Концепцію сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» від 14 листопада 2012 р. [32]. Згідно з вищезазначеною Концепцією основними завданнями сімейного виховання на сучасному етапі розвитку України як суверенної держави є:

- виховання в дітей гуманності (поваги до людей, співчуття і чуйності, доброзичливого ставлення до них, турботи про їхнє благополуччя) і духовності (прагнення до освоєння багатств вітчизняної і світової культури; свідомого громадянина-патріота своєї Батьківщини, чесного трудівника, гарного сім'янина;

- формування загальнолюдських ідеалів любові, доброзичливості, справедливості, чуйності, чесності і порядності, поваги до свого способу життя на основі моральності, культури, краси;

- залучення дитини до здорового способу життя і формування в неї відповідних цінностей, умінь і навичок [32].

Погоджуємось з думкою багатьох вчених про те, що причини насильства стосовно дітей в сім'ї перебувають далеко за межами певної сім'ї, в минулому, в іншій сім'ї, в якій ріс і виховувався насильник. Неблагополучні сім'ї, як правило, передають один одному у спадок свої негативні якості. Проте дослідження також показують, що справа не лише у виховному процесі сім'ї. Багато рис характеру люди отримують генетично, що проявляється в схильності людини до певної поведінки або до певної діяльності. Так, якщо уважно спостерігати за дітьми, наприклад в дошкільному навчальному закладі, можна помітити вже і потенційних жертв, і потенційних насильників. І якщо дозволити цим рисам характеру закріпитися, то суспільство може отримати в майбутньому особистість з певними негативними якостями, які виправити буде надзвичайно важко.

Науковці П. Власов та А. Левков вважають, що проблемі насильства над

дітьми в сім'ї приділяється значно менше уваги, ніж проблемі насильства, наприклад, над жінками, оскільки в останньому випадку існують потужні жіночі організації (і національні, і міжнародні), які постійно привертають увагу до проблеми насильства над жінками.

Насильство над дітьми в сім'ї є явищем ще більш прихованим, ніж насильство над іншими членами сім'ї, оскільки можливості дитини поскаржитись або попросити про захист набагато менші, ніж в дорослої особи. Відомими стають лише резонансні випадки, які приголомшують нелюдською жорстокістю [6].

Отже, причини проблем виявлення, реєстрації та розслідування справ за фактами насильства щодо дітей в сім'ї психологічно складні і разом із тим дуже очевидні. Основними з них є:

- занадто маленький вік жертви, через який вона необ'єктивно оцінює ситуацію та не може самостійно забезпечити свій захист. Малолітні нерідко виправдовують застосування насильства з боку близьких в сім'ї тим, що винні у цьому самі, а це також сприяє латентності таких правопорушень;
- ізолюваність простору- вчинення насильницьких дій межами окремої квартири або будинку за умов обстановки, яка, зазвичай, виключає присутність сторонніх осіб.

За результатами психологічних досліджень встановлено, що діти-жертви насильства мають цілий набір специфічних психологічних рис, головною особливістю яких є їхня амбівалентність (наявність та взаємодія одночасно двох антагоністичних, протилежних почуттів, думок або бажань, наприклад, любов та ненависть) як реакція на суперечливі вимоги батьків [86].

У контексті нашого дослідження доцільно зупинитися на проблемі застосування батьками фізичної сили як методу виховання. Це переважно відбувається через низький рівень обізнаності населення щодо норм закону, недостатню поінформованість жертв насильства в сім'ї щодо можливих шляхів виходу з кризової ситуації, а з іншого боку – через недовіру населення до працівників поліції і можливостей правосуддя, недостатню кількість кризових

центрів для жертв насильства в сім'ї, загалом недостатніх економічних умов для належної реалізації захисних можливостей законодавства у цій сфері [55].

Виховання дітей в сім'ї – це дуже складний процес, знання та навички щодо виховання дитини необхідно набувати та вдосконалювати. Саме тому доцільно організовувати безкоштовні консультації сімейної психотерапії для пар, які усвідомлюють згубність насильницького способу вирішення конфліктів із дітьми та прагнуть навчитись конструктивно вирішувати суперечки, які виникають. Адже більшість батьків застосовують фізичне покарання з метою виховання дитини лише тому, що не знають інших методів виховання, а також тому, що їх самих так виховували батьки. Особливу увагу слід приділити формуванню неприйняття жодних форм насильства над дітьми, особливо тілесних покарань у правоохоронців та соціальних працівників. Адже людина, яка тілесні покарання застосовує до власних дітей, не стане належно реагувати на порушення іншими особами заборони фізичного покарання дитини. Внутрішні конфлікти в сім'ї найчастіше зачіпають глибинні особисті відносини, тому втручатися в цю сферу треба обережно. Саме тому необхідно створити потужний механізм запобігання насильству щодо дітей в сім'ї на початковій стадії розвитку конфліктних ситуацій.

Також не можна не погодитися з дослідниками, що жорстоке поводження з дітьми в сім'ї як і раніше приховується, заперечується, нерідко трактується як прийнятна культурна норма і традиція. Дії щодо дітей в сім'ї розглядають як особисту справу членів сім'ї, тому панує думка, що краще не втручатися в сімейні конфлікти, надаючи можливість самим подружжю, батькам, дітям та іншим членам сім'ї розібратися у своїх взаєминах. Відтак доволі часто прояви сімейного насильства залишаються без відповідної реакції правоохоронних органів, співробітники яких іноді дотримуються схожих позицій, що призводить не тільки до високої латентності насильства, а й до трагічних наслідків.

Розмірковуючи про спеціальні заходи попередження насильства щодо дітей в сім'ї і, зокрема, про індивідуальну профілактичну роботу, зазначимо, що

цей напрям діяльності містить чимало педагогічних аспектів. Тому в дошкільних закладах освіти є потреба в психологічно і педагогічно підготовлених фахівцях, здатних професійно, грамотно вирішувати конфліктні ситуації методами психолого-педагогічного характеру.

У дослідженні, яке провів Західноукраїнський центр «Жіночі перспективи» щодо проблем насильства у сім'ї за матеріалами публікацій у ЗМІ зазначено, що у більшості проаналізованих статей, які стосувалися насильства щодо дітей, вказувалося, що насильство в сім'ї, яке призвело до смерті потерпілої, спостерігали діти. У жодній із них не вказано, чи була надана їм необхідна психологічна допомога. Також не звернено увагу на наслідки, до яких можуть призвести такі психічні травми у ранньому віці. Прочитавши про черговий випадок насильства у сім'ї у ЗМІ, людина, яка перебуває в схожій ситуації, і далі залишається наодинці зі своєю проблемою тому, що не отримала жодної інформації стосовно того, як можна таку ситуацію попередити, до кого і як звернутися за допомогою. Якби поряд з висвітленням «смаженого факту» насильства в сім'ї журналісти спромоглися взяти інтерв'ю в експертів з цієї галузі, які б могли надати практичну інформацію для людей, що опинилися у схожих ситуаціях, ефект від них був би набагато більшим. Тільки загальне та спільне засудження явища насильства у сім'ї сприятиме його викоріненню у нашому суспільстві.

Крім того, слід звернути увагу на той факт, що і конфлікти, і насильство в сім'ї переважно вчиняються без свідків, а, отже, довести факт насильства, зокрема психологічного, емоційного, досить складно. У випадках, коли неможливим є притягнення до юридичної відповідальності, слід пропонувати медіативну допомогу. Якщо потенційний агресор систематично відмовляється від останньої, це може свідчити про те, що зловживання справді мають місце. До психологічних переживань жертви насильства в сім'ї завжди додається хвилювання за дитину, яка все це спостерігає та страждає. Якщо доросла людина може прийняти рішення про те, щоб піти від кривдника, дитина такої можливості не має. До того ж, не дивлячись на те, що спілкування з членом

сім'ї, який є агресором, є небезпечним для дитини, бувають випадки, коли не в інтересах дитини припиняти його раптово, щоб не допустити додаткової травматизації, особливо якщо ступінь емоційної залежності та прихильності до агресора досить високий. Така дитина потребує особливого піклування та підходу з боку держави і суспільства, яким і може виявитись медіація, спрямована на поновлення нормальних сімейних стосунків, без конфліктів, які загрожують перерости в насильство.

Саме медіація допоможе порозумітися батькам та дітям підліткового віку, на поведінку яких батьки зазвичай посилаються як на таку, що провокує застосування насильства з їхнього боку. Адже притягнення до відповідальності батьків без корекції поведінки підлітків та налагодження взаєморозуміння між ними переважно не дає результатів щодо припинення насильницьких стосунків в сім'ї.

Етична складова проблеми насильства особливо напружено виявляється саме у питанні застосування сили до дітей. Насильство щодо дітей в сім'ї часто проявляється у вигляді комбінації фізичного, сексуального, психологічного та/чи економічного насильства.

Сім'я і держава важливі суб'єкти захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. Проте сім'я часто занадто слабка, позбавлена необхідних ресурсів, не здатна приймати рішення у випадках, де насильство вкоренилося як соціальний феномен. Натомість держава, навпаки, стоїть між двома дилемами: ширшим застосуванням репресивних заходів і соціальною політикою, що надто дорого коштує.

Ми вважаємо, що соціальні служби є провідною структурою у вирішенні даної проблеми, оскільки вони покликані сприяти гуманізації і гармонізації людських відносин у соціумі. Одним із напрямів їхньої роботи є соціальна профілактика негативних проявів, зокрема, попередження жорстокої поведінки. Соціальні служби здатні підвищувати рівень поінформованості громадськості про наявність і масштаби проблеми жорстокості, надавати інформацію про те, куди можна звернутися за допомогою при акті жорстокості, соціально-

психологічні та соціально-педагогічні послуги громадянам.

Представникам сфери освіти відводиться особлива роль в прищепленні членам сімей основних соціальних цінностей, формуванні в них соціокультурних навичок сімейних відносин, роз'ясненні взаємин прав і обов'язків членів сім'ї, навчанні «мирним» засобам вирішення конфліктів.

Широкого обговорення в українських дослідженнях набуває питання соціальноправового захисту дітей у сім'ї і поза її межами. Фахівці відзначають необхідність зміни соціально-правової системи і механізмів її реалізації, тому що вони не дозволяють ефективно попереджати явище жорстокості. У дослідженнях виділяється ідея єдності проведення в країні загальносоціальних і спеціальнокриміналістичних способів протидії сімейному насильству, мета яких – ліквідація умов, які сприяють жорстоким проявам, надання соціально-правової підтримки жертвам сімейного насильства, залучення до відповідальності винних у протиправних діях, корегування негативного поведіння в сім'ї та в закладах освіти.

Консультування дітей з актуальних питань, які їх хвилюють, здійснюється в багатьох країнах із використанням «телефонів довіри», «гарячих ліній» або «ліній допомоги». Звернувшись на «гарячу лінію», діти можуть знайти відповіді на свої питання. Окрім того, «гаряча лінія» може бути важливою частиною механізму перенаправлення в тих ситуаціях, коли діти потребують подальшої допомоги.

Діяльність Національної «гарячої лінії», яка працює з 1 січня 2013 р. на базі Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда Україна», носить комплексний характер – діють одночасно і hotline («гаряча лінія»), і trustline («лінія довіри», «телефон довіри»), і helpline («лінія допомоги»). Такий комплексний характер роботи вимагає постійного вдосконалення діяльності НДГЛ, налагодженні партнерських стосунків, пошуків фінансування та репрезентування.

Важливим завданням Центру «Ла Страда Україна» для підтримання роботи «гарячої лінії» є необхідність постійного вдосконалення знань

консультантами в галузі дитячої психології, правових питань тощо. Не менш як двічі на тиждень здійснюються супервізії та інтравізії для консультантів, навчальні тренінги для консультантів та волонтерів. Потужним ресурсом є волонтери, які вже надають консультації на НДГЛ. На сьогоднішній день Центр залучає до консультування на Національній дитячій «гарячій лінії» 8 волонтерів, які надають юридичні, психологічні та інформаційні консультації. Волонтери залучаються до суспільно корисної діяльності, отримують можливість самовдосконалення та самореалізації, покращують навички спілкування, розуміння інших людей, отримують знання консультування у сфері захисту прав дітей.

Національна дитяча «гаряча лінія» є не лише безпосереднім інструментом надання інформації та підтримки тим, хто звертається, але й важливим елементом в системі перенаправлення абонентів задля отримання допомоги та подальшого моніторингу виконання компетентними державними органами влади своїх повноважень. Окрім дзвінків, під час яких достатньо розмови та консультації, до НДГЛ надходять дзвінки, які вимагають безпосередньої реакції з боку Центру – так, наприклад, якщо повідомляється про ймовірне насильство чи жорстоке поводження з дитиною тощо. У таких випадках консультант НДГЛ готує лист на компетентний орган державної влади з проханням перевірити інформацію, що надійшла, та повідомити про результати перевірки у найближчі строки. Окрім того, можуть розсилатися додаткові листи на інші профільні установи, у разі нереагування – скарги до вищого органу влади. Частина найбільш складних запитів передається до Юридичного департаменту Центру для подальшої роботи з ними. Так, у 2013 році було направлено 31 письмове звернення до служб у справах дітей з приводу насильства та жорстокого поводження з дітьми, 7 письмових звернень до Міністерства соціальної політики України, 6 письмових звернень до управлінь кримінальної міліції у справах дітей, 5 звернень до обласних та районних державних адміністрацій, 3 звернення до прокуратури, 2 звернення до управлінь освіти, 2 звернення до Уповноваженого Президента України з прав дитини. Загалом, було

підготовлено та направлено 56 письмових звернень до компетентних державних органів влади [66].

Важливими партнерами в роботі Національної дитячої «гарячої лінії» є МОН України, а також Департамент з прав дитини Міністерства соціальної політики України та їх структурні підрозділи на місцях – служби у справах дітей та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Проведений аналіз дозволяє виділити важливу особливість, що має бути характерною для сучасного процесу профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї. Вона полягає у необхідності орієнтувати профілактичну діяльність на зміну суспільної свідомості стосовно проблеми жорстокості. Це дозволить зруйнувати сформовані традиції жорстоких взаємин, прищеплювати культ гуманної людини і формувати активне протистояння жорстоким тенденціям.

Однак при повній нормативно-правовій базі, яка дає можливість запроваджувати нові форми співпраці держави та громадських організацій, відсутня системна роботи із залучення до надання соціальних послуг і фінансової підтримки громадських, благодійних і релігійних організацій, що гальмує як розвиток соціальних послуг, так і збільшення можливостей для забезпечення прав дітей. Увага до цієї проблеми має стати одним із пріоритетних напрямів української соціальної та освітньої політики.

1.2. Правові аспекти профілактики жорстокого відношення до дитини

У 1959 році Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла Декларацію прав дитини [11]. Цей документ регулює положення дитини в сучасному суспільстві. Декларація містить 10 принципів, які свідчать, що дитина, повинна володіти всіма зазначеними в ній правами і свободами без будь-яких відмінностей за такими ознаками як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне чи соціальне походження,

майновий стан, народження чи інша обставина, мати можливості розвиватися як фізично, так і морально

20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято основний міжнародний акт, що регламентує права дитини – Конвенцію про права дитини [55]. Цей документ проголошує, що поважання прав людини починається із ставлення суспільства до своїх дітей, що любляче суспільство піклуватиметься про забезпечення їхньої свободи і гідності, створить умови, за яких вони зможуть повною мірою розкрити своє здібності і закласти основу для повноцінного й плідного життя.

Конвенція звернена у майбутнє, оскільки в ній визнається, що сьогоднішнім дітям, а вони складають половину населення світу, належить продовжити справу встановлення справедливого й гуманного соціального порядку.

В Україні Конвенція про права дитини набула чинності в 1991 році. І внесла відповідні зміни до національного законодавства згідно з тими міжнародними стандартами, які зазначені у цьому документі [55]. У 2009 р. було прийнято загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року [56].

Міжнародний принцип заборони всіх форм жорстокого поводження з людиною став одним з основних принципів національного законодавства України. Після ратифікації основних міжнародних документів про права дитини Україна взяла на себе зобов'язання відповідно до частини 1 статті 19 Конвенції про права дитини вживати всіх заходів для захисту дітей від насильства у всіх його формах, недбалої опіки або позбавлення волі. Україна вперше в Конституції зазначила, що будь-яке жорстоке поводження і експлуатація дітей переслідуються за законом, держава гарантує зміст і освіту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Правова база складається з Конституції України, відповідних кодексів України, законів України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, а також відомчі правові акти, державні програми.

На підставі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини 26 квітня 2001 року був прийнятий Закон України «Про захист дитинства» [62], який визначає захист дитини в якості стратегічного національного пріоритету з метою гарантувати реалізацію прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і всебічний розвиток, встановлює основні принципи політики держава в цій області.

Держава через органи опіки і піклування, служби для дітей, центри соціального захисту сім'ї, дітей та підлітків в установленому Законом порядку має надавати дитині і опікунам необхідну допомогу в запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дітьми та надання інформації про них. питання, які повинні бути розглянуті компетентними органами, що мають право припинити насильство, відповідно до застосованих нормативними актами дитина має право на особистий контакт з органом опіки, служби по догляду за дітьми, має право особисто звертатися до органів опіки та піклування, служби для дітей, центри соціального захисту сім'ї, дітей та молоді та інші уповноважені органи з метою захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Розголошення або публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини заборонена.

Відповідно до Сімейного кодексу [67] сім'я є основним осередком суспільства, найкращою передумовою для виховання і розвитку дітей. Кодекс заново визначає права членів сім'ї, захист яких шляхом створення умов для їх реалізації є метою соціальної роботи.

Права членів сім'ї у новому Сімейному кодексі відображають міжнародні стандарти прав людини в суспільстві з урахуванням особливостей сім'ї та її соціального інституту – шлюбу (вперше незаконнонароджені сім'ї визнані законом) і спрямовані гарантувати освіту і розвиток дитини в сім'ї, захист батьківства і материнства і розвиток подружжя . можливо за умови виконання членами сім'ї взаємних зобов'язань на підставі договорів (угод) про правила сімейного побуту або про захист прав членів сім'ї в суді.

Захист від найбільш небезпечних порушень прав неповнолітніх

передбачено Кримінальним кодексом України. Він містить загальні правила, що захищають всіх громадян від жорстокого поводження, і правила, спеціально спрямовані на захист життя, здоров'я та недоторканості неповнолітніх.

Термін «жорстоке поводження з дітьми» відноситься до будь-якої дії або поведінки одного з батьків або іншого дорослого, яке несе в собі ризик заподіяння істотної фізичної чи психологічної шкоди дітям [40].

Національний інститут дитячого здоров'я і розвитку людини (США) визначає насильство в такий спосіб:

«... поведінку, спрямовану на іншу людину, яка (а) виходить за рамки загальноприйнятих норм поведінки і (б) пов'язана зі значним ризиком спричинення фізичної або емоційної шкоди. Під поведінкою мається на увазі будь-яка дія і бездіяльність, як навмисна, так і ненавмисна»[79].

Останнім часом термін «синдром жорстокого поводження з дітьми» використовувався в національних публікаціях і офіційних документах для опису жорстокого поводження з дітьми. Цей термін рекомендується для кодування медичних документів в Україні відповідно до Міжнародної статистичної класифікації хвороб і проблем зі здоров'ям. Він поділяє синдром жорстокого поводження на фізичний, емоційний, сексуальний і зневага.

В даний час жорстоке поводження з дітьми включає не тільки фізичне, психологічне і сексуальне насильство, але також і численні види зневажливого ставлення до різних потреб дітей.

Згідно ЗУ «Про охорону дитинства» зі змінами від 17.06.2020 року, «жорстоке поводження з дитиною - будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, в тому числі домашнього насильства, а також будь-які незаконні оборудки щодо дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або задержання дитини, вчинені з метою експлуатації з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини» [62].

І нарешті, якщо звернутися до мовознавства, то, за визначенням Великого тлумачного словника української мови, жорстокість – це властивість за

значенням жорстокий; у свою чергу, жорстокий – який виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість; безсердечний, безжалісний [16].

У сучасній юридичній та педагогічній літературі досить поширеним визначенням поняття «жорстоке ставлення до дітей» є таке: «Під жорстоким чи нехтувальним ставленням до дітей розуміють будь-який акт злочину (дії) чи упущення з боку індивідів чи суспільства в цілому, чи будь-який стан в результаті таких дій, які позбавляють дітей їх рівних прав чи свобод або здійснюють вплив на їхній оптимальний розвиток» [49].

Однак існує думка, що така дефініція не враховує особливостей суспільства, в якому розглядається феномен жорстокості до дітей. Адже ставлення, яке визначається жорстоким в одній культурі, для іншої є цілком прийнятним. Тому «виходити із вищенаведеної дефініції потрібно враховуючи такі моменти: культурновиховна практика може вважатися жорстокою та негативною в одній культурі і не вважатися такою в іншій; в окремих випадках може виникати неприйняття превалюючої поведінки в даному культурному соціумі; дітям може бути завдана шкода, обумовлена такими соціоетапними формами, які не перебувають під контролем батьків чи опікунів» [49].

Таким чином, жорстоке поводження з дітьми – навмисні дії (чи бездіяльність) батьків, вихователів та інших осіб, які завдають шкоду здоров'ю дитини (за визначенням ВООЗ), здоров'я – це стан цілковитого фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб і немічності).

Насильство є найвищим проявом жорстокого поводження і карається згідно чинного законодавства. Тому можна вважати, що поняття «жорстоке поводження» ширше від поняття «насильство».

Виділяють декілька видів жорстокого поводження. Серед них: фізичне насильство – заподіяння дитині батьками або особами, що їх замінюють, вихователями фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, які завдають шкоди здоров'ю дитини, порушують її розвиток або позбавляють життя. «До цієї категорії належить фізичне травмування дитини, причому не тільки коли наявні

його відповідні ознаки (синці, поранення, переломи тощо), а й такі різновиди фізичного насильства, коли ознаки неможливо виявити одразу, оскільки вони проявляються пізніше» [49].

Ми пропонуємо такі визначення, які узагальнюють погляди різних авторів, які вивчають проблему жорстокого поводження з дітьми.

1. Насильство щодо дітей – це будь-яка умисна, протиправна дія чи бездіяльність або погроза застосування дії або бездіяльності психологічного, економічного, фізичного, сексуального характеру щодо дитини в сім'ї або поза нею, якщо ці дії завдають моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю, моральному розвитку дитини, у тому числі: систематичне насильство (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) одних дітей над іншими, вчинення насильства в будь-якій формі у присутності дитини.

2. Жорстоке поводження з дітьми – будь-яка фізична, психічна, сексуальне насильство, нехтування потребами дитини її батьками або іншими законними представниками, яке проявляється у формі активних дій або бездіяльності, які ведуть або здатних завдати шкоди здоров'ю, розвитку або гідності дитини .

3. Насильство – будь-яка форма відносин, спрямована на встановлення або підтримання силового контролю над іншою людиною [49].

Але законодавством України не достатньо розроблена система юридичних стягнень з батьків за порушення прав дитини. Так, прояв деяких видів зневажання до дитини, психічного насильства над нею залишаються без покарання. Формами покарання за жорстоке ставлення до дітей є тюремне ув'язнення, позбавлення батьківських прав.

Вважаємо, що це крайні міри, якими не можна обмежуватися, тому що вони прийнятні лише до окремих категорій сімей, де є жорстокість, і не можуть використовуватися в усіх випадках проявів жорстокого ставлення до дітей.

Безперечно, проблема жорстокого поводження з дітьми потребує подальшої розробки технологій профілактики.

Аналізуючи правові аспекти проблеми, виявлено, що батьки мають першочергове право у вихованні своїх дітей та несуть відповідальність за розвиток дитини.

Вони зобов'язані постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей; поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до державної і рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій та звичаїв.

На національному рівні в Україні прийнято ряд нормативно-правових актів, спрямованих на викорінення домашнього насильства які регламентують дії правоохоронних органів щодо запобігання насильства в даній ситуації.

Одним із них є «Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України».

В органах Національної поліції уповноваженими на вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорсткому поводженню з дітьми, є підрозділи ювенальної превенції, основними напрямками роботи якої є:

- 1) профілактика правопорушень у дитячому середовищі, протидія домашньому насильству та дитячій бездоглядності;
- 2) забезпечення прав та інтересів дітей;
- 3) упровадження кращих міжнародних методик та практик роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, та дітьми, які потерпіли внаслідок протиправних діянь, у тому числі реалізація спільних проектів щодо профілактики правопорушень серед дітей;
- 4) підвищення професійного рівня, набуття знань, вмій і навичок шляхом участі в семінарах, тренінгах та інших практичних і теоретичних заходах [58].

1.3. Генеза жорстокого поводження з дитиною в сім'ї та суспільстві

Говорячи про витоки жорстокого поводження з дітьми, слід зазначити, що коріння цього явища йдуть у далеке минуле.

Доба Античності характеризується відсутністю особливого становища дітей. Дітовбивство в тодішній історії було повсякденним і загальноприйнятим актом. У Стародавньому Римі *pater familias* (буквально «батько сім'ї») мав право розпоряджатися життям дітей, вбити, якщо не міг прогодувати, або продати. З часом такий підхід пом'якшився, хоча все-таки влада була абсолютною, зводилася до права батька застосовувати стосовно дітей домашні заходи покарання та виховання обов'язку дітей поважати батьків, тому діти не могли висувати до них жодних претензій щодо визнання їхніх прав.

За Законами XII таблиць, вбивство неповнолітнього не вважалось злочином. Для прикладу, Арістотель вважав цілком справедливим закон, який забороняв годувати дітей калік. Неповнолітніх, які не могли заробляти на себе, розглядали як нижчих істот, які прирівнювалися до власності батьків. Давньоримське суспільство було ґрунтоване на сім'ї, яка будувалася за принципом підпорядкування владі глави родини. Навіть такий гуманний за своєю суттю інститут, як усиновлення, відомий ще від часів Стародавнього Вавилону, слугував для того, щоб поповнити склад, особливо матеріально незабезпечених сімей, додатковими робочими руками. Дітей усиновляли передусім бездітні сім'ї [72].

Повідомлення про вбивства немовлят, бездоглядність дітей, травми та інші форми насильства по відношенню до дітей дійшли до нас з давніх часів. Інформація про дітей, яка відома з історії – занедбані, ослаблені, виснажені, вигнані з родини і змушені самотійно добувати їжу та про дітей, які зазнали насильства.

Тривалий час діти вважалися категорією, долю якої контролювали батьки. Це було пов'язано з двома факторами. По-перше, слабкість, «нерозумність» і нездатність дітей протистояти більш сильним членам

суспільства, які змушені витратити певні сили, час і економічні ресурси на захист, харчування та на виховання молодого покоління. По-друге, в багатьох культурах обмеження на народження дитини і прийняття його членами суспільства проходило деякий час, тому при обряді ініціації він вважався «недолюдей», з яким всілякі дії було дозволено.

Вважаючи дітей неповними членами соціального суспільства, нездатними добувати їжу і виконувати важливі соціальні завдання, стародавнє суспільство сприймало дітовбивство як регулятор соціальних процесів. Володіючи обмеженими ресурсами, архаїчне суспільство контролювало кількість членів суспільства за допомогою вбивства дітей. З переходом від привласнення до виробництва і з появою більш стабільних джерел живлення кількість вбивств дітей стало знижуватися. І. Кон, ґрунтуючись на етнографічних дослідженнях, стверджує, що ймовірність дітовбивства в спільнотах мисливців, рибалок і збирачів була в сім разів вище, ніж в пасторальних та сільськогосподарських племенах [28].

Але перехід до сталого способу життя не змінював відносин до дітей, наприклад, як раніше розглядали їх з точки зору потенційної користі для колективу, так ця точка зору й не змінилася. У зв'язку з цим практика вбивства дітей не припинилася. Наприклад, підхід до дітей в античні часи, зокрема в Спарті, був виключно утилітарним, оскільки пріоритетом суспільства були фізично здорові та здатні захищати батьківщину особистості, тому дітей, які з моменту народження не відповідали вимогам Ради старійшин, умушляли, вважаючи «бракованими». За грецьким законом Лікурґа необхідно було скидати зі скелі слабких і потворних дітей, у яких вбачали загрозу для продовження раси. Також до обов'язку держави відносили знищення дітей, які народжувались у незаможних родинах, навіть батькам надавалося право вбивати немовлят, яких вони були не в змозі утримувати [81].

Також згадки про жорстокість до дітей зустрічаються в стародавній літературі, II ст. н.е.: «дітей вбивали в ритуальних цілях: вважалося, що вбита дитина може допомогти безплідним жінкам впоратися з хворобами,

забезпечити здоров'я і молодість; дітей ховали під фундаментом будівлі, щоб зробити його міцніше; діти були об'єктом продажу й купівлі» [81].

В епоху Середньовіччя існував «Акт про покарання неслухняної дитини», який свідчить про те, що діти, були «власністю» батьків.

Батьки могли подати петицію в магістрат і навіть відправити свою дитину на смерть, якщо вона була занадто впертою або неслухняною.

І хоча зазначене покарання жодного разу не виконувалось, сама можливість такої розправи, без сумніву, впливала на батьківські установки й методи виховання [81].

Вважається, що тільки в IV ст. н.е. вбивство дітей стало розглядатися як злочин, але ні релігійні, ні законодавчі заборони повністю не викоринили вбивство дітей [81]. Дитяча смертність залишалася високою. Крім соціально-економічних причин і випадків навмисних вбивств, це також пов'язано з жорстоким поведінням і поширенням колишнього ставлення до дітей як до «неповноцінних істот», «*Ratus potestas*» (авторитет батька) є нормою для всіх стародавніх народів. Норми закріплені в римському праві, надавали батькам необмежений контроль над своїми дітьми і внуками протягом усього їхнього життя, включаючи управління вигомою і стратою. Невтручання в сімейні справи і ставлення чоловіка до членів своєї сім'ї як до власності перейшло з римського права в юридичну практику європейських держав. Незважаючи на те, що з часом в законодавстві європейських країн з'явилися заборони на вбивство і торгівлю дітьми, в іншому батьківські повноваження не обмежувалися.

У Європі до кінця XIX століття домінуючим становищем було те, що дитина перебуває у власності, «належить батькам» та особам (власникам), які їх замінюють, які мають абсолютний контроль над його життям і смертю, а також право довільно вибирати міри покарання, не пов'язані з тим чи іншим злочином, а цілком відповідні нахили тих, хто їх обирає; в той же час переважала думка, що діти нечутливі до поганого або будь-якого іншого поведіння, не можуть реагувати або пам'ятати його належним чином [72].

У Франції в 1874 році був введений нагляд за всіма дітьми до трьох років,

які були переведені на навчання годувальниць (спостереження за здоров'ям, заходи щодо зниження дитячої смертності), була створена служба інспекції дитячої праці, спроби батьків або третіх сторін, спрямовані на залучення дітей до жебракування [72].

Одним із найважливіших заходів щодо зниження відхилень у дитячому середовищі стало введення обов'язкової освіти, яке наділяє освітні установи новими соціальними функціями.

Науковець О. Квас так описує становище дітей в історичній ретроспективі на теренах українських земель: «Становище дитини в українській родині минулого було неоднозначним. Поводження з дитиною часто було суворим, застосовувалися репресивні методи виховання. Саме дитинство було швидкоплинним. Уже від трирічного віку діти були позбавлені опіки з боку старших, а від чотирирічного – активно включалися у трудове життя. Власне, це можна простежити за термінологією на позначення дитини різного віку. Складним було життя незаконнонароджених дітей, які часто не мали жодних прав. Дещо кращим було становище сиріт» [24].

Науковець Л. де Моз, проаналізувавши історичні етапи розвитку людства, визначив певну залежність форм сприйняття світом дорослих дитини та механізмів залучення її до суспільного життя від рівня розвитку суспільства [45], що дозволило простежити зміни у ставленні до наступних поколінь у різні епохи. На основі порівняльно-історичного аналізу дослідник виокремив шість основних «стилів» ставлення до дитини.

1. «Стиль дітовбивства» – період Античності – характеризується високим рівнем сімейного насилля та масовими дітовбивствами, викликаними виключно економічним чинником – можливістю чи неможливістю сім'ї забезпечити життя дитини.

2. «Стиль зупинки» – період Середньовіччя – характеризується визнанням світом дорослих наявності душі в дитини. Оскільки вона, як вважалось в суспільстві того часу, перебуває на стадії формування, через що сповнена зла, тому в суспільстві практикувалося виховання дітей у монастирях,

чужих родин, де атмосфера стримана, сурава та жорстка, що не дозволяло індивідові розвинути негативні риси свого ества.

3. «Амбівалентний стиль» – період Відродження – характеризується дозволом дитині стати частиною життя батьків, однак її самостійне духовне існування залишається під суворою заборонаю. Насилля стосовно дитини можливе виключно у формі фізичного покарання за непокору батькам.

4. «Нав'язливий стиль» – період так званого «нового часу» історії людства – характеризується близькими психологічними стосунками між дітьми та батьками, повним контролем не тільки поведінки нащадків, а й їхнього внутрішнього світу та думок.

5. «Соціалізуючий стиль» – період новітнього часу – характеризується тим, що суспільство зобов'язує батьків «готувати» дитину до вступу в доросле життя через навчання соціальних практик, передавання соціального капіталу, набуття соціальних статусів та ролей (дитинство розглядається виключно як період тренування для набуття досвіду із впровадження соціальних практик).

6. «Стиль соціальної допомоги» – виник на початку ХХІ століття – характеризується тим, що світ дорослих визнав право дитини на особисту думку, власні почуття та індивідуальні бажання, у зв'язку із чим для батьків виникла серйозна проблема – зрозуміти потреби своїх дітей та допомогти соціалізуватися під час індивідуального розвитку [45].

Насильство є глобальною суспільною проблемою, яка заповонила усі сфери людського існування: політичну, економічну, духовну. Його прояви – це революція, війна, масові убивства. У світі йде активний пошук шляхів розвитку цивілізації. Пошук здійснюється в різних сферах: філософії, мистецтві, науці. Тому стратегія ненасильства – важливий показник рівня морального розвитку суспільства.

Протягом ХХ століття ставлення до дитячих проблем набуло якісно нові риси. Вперше в історії дитина стала об'єктом міжнародно-правового захисту, його права і свободи отримали офіційний статус. Але навіть «вік дитини» не викоринив ті форми, які тисячоліттями використовувалися дорослими для

покарання, використання дітей і самоствердження у власних очах [45].

Отже, на основі наукового аналізу досліджень щодо профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї як соціально-педагогічної проблеми, можна зробити такі висновки, що проблема насильства над дітьми не є новою як для нашої держави, та і для інших держав. Уся історія людства наводить переконливі приклади поширеності насильства стосовно дітей в усі історичні епохи. Проте поруч із насильством над дітьми в усі часи існували приклади запобігання цьому явищу.

Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей формувалася у процесі суспільного розвитку.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ В ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

2.1. Закордонний досвід профілактики жорстокого поводження з дитиною

Насильство щодо дітей не має географічних кордонів, воно існує серед усіх рас, класів, релігій та культур. Насильство трапляється вдома, в дошкільному закладі, в школі та на вулиці; на робочих місцях, у розважальних закладах, у центрах догляду та утримання дітей. Кривдниками можуть бути однолітки, батьки, інші члени родини, педагоги, піклувальники, представники правоохоронних органів та ін. Деякі діти є особливо уразливими до насильства через статеві, расові та етнічні особливості, інвалідність чи особливий соціальний статус. Жодна країна, багата чи бідна, не має імунітету від цього лиха. Наслідки насильства можуть бути руйнівними. Насамперед, насильство може призвести до смерті дитини. Та навіть ті, хто пережив це, вимушені долати жахливі фізичні та емоційні наслідки. Дійсно, насильство наражає на ризик не тільки здоров'я дитини, але і її здатність навчатися та виростати у дорослу людину, спроможну створювати нормальну родину та громаду [52].

В. Бондаровська, О. Кочемировська, Г. Лактіонова, аналізуючи стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні, приводять результати дослідження Н. Романової, Т. Семігіної та Н. Левченко, за якими близько 40 % неповнолітніх вважають, що проблема жорстокого поводження з дітьми є актуальною для нашої країни. Діти найчастіше зазнають жорстокості з боку однолітків, але кожна четверта дитина з тих, хто потерпав від насильства та знущання, зіткнулися з цим у власній родині [69].

«Безсумнівно, насильство породжує насильство, – стверджує німецький

кримінолог Крістіан Пфайфер. – Серед убивць світу немає тих, кого виховували в любові та добрі» [57]. Проте не кожна дитина, яку в дитинстві били, пізніше бере в руки зброю. Однак діти, які зазнавали насильства від батьків чи вчителів, у п'ять разів частіше вдаються до насильницьких дій.

За даними ВООЗ щороку в результаті домашнього насильства в світі гине, щонайменше 31 тисяча дітей до 15 років, ще сотні тисяч отримують важкі душевні і фізичні травми [28].

Згідно досліджень американських учених, насильство в сім'ї є досить серйозною і поширеною проблемою у США, оскільки 50 % усіх бездомних жінок і дітей рятуються від насильства в сім'ї. Слід зауважити, що в кожному штаті США існує окреме законодавство з попередження і боротьби з насильством у сім'ї. Основним законодавчим актом, що регулює питання, пов'язані з протидією насильству в сім'ї в штаті Іллінойс, є Акт по боротьбі з насильством у сім'ї (Illinois Domestic Violence Act) [15].

В Україні, як відомо, це – ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [57], в якому містяться поняття, пов'язані з попередженням насильства в сім'ї, визначаються органи, уповноважені здійснювати це попередження, особливе місце серед яких займає захисний припис. Цей захід попередження насильства у сім'ї, хоча і закріплений в Україні на законодавчому рівні, проте, є відносно новим для нашої країни, тому організація його застосування вимагає вдосконалення.

Підхід Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) зобов'язаний створювати захисне середовище, де дівчата та хлопці, вільні від насильства, експлуатації і небажаної розлуки з родиною, і де закони, послуги, поведінка та методи спрямовані на мінімізацію дитячої вразливості, що в свою чергу, посилює дитячу стійкість. Стратегія захисту дітей ЮНІСЕФ, яка була схвалена в 2008 році, виділяє стратегічні дії, необхідні для побудови захисного середовища. Стратегія зосереджена навколо:

- зміцнення системи захисту дітей, включаючи набір законів, політики, інструкцій і послуг, необхідних у всіх соціальних секторах – особливо

соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я, безпеки та правосуддя;

- сприяння соціальним змінам, які узгоджуються з принципами прав людини;
- підсилення захисту дітей у надзвичайних ситуаціях [85].

Європейський комітет із соціальних прав вважає неприпустимим той факт, що суспільство, яке забороняє усі форми фізичного насильства між дорослими, визнає, що дорослі можуть застосовувати фізичне насильство проти дітей [79]. Насильство, експлуатація і жорстоке поводження, зазвичай, здійснюються кимось, хто відомий дитині, наприклад, батьками, іншими членами сім'ї, доглядачами, вчителями, роботодавцями, правоохоронними органами, державними і недержавними організаціями. Лише невелика частина насильницьких актів є виявленими та такими, що притягнуті до відповідальності.

Серед форм насильства по відношенню до дітей найчастіше застосовується: сексуальне насильство та експлуатація, збройне насильство, торгівля, дитяча праця, гендерне насильство, залякування, жіноче обрізання та дитячий шлюб [43].

Крім того, існують інші види насильства стосовно дітей, а саме:

- насильство щодо дітей удома та в родині;
- насильство щодо дітей у школах і навчальних закладах;
- насильство щодо дітей в установах з догляду за дітьми і системах правосуддя;
- насильство щодо дітей на робочому місці;
- насильство щодо дітей у громаді [43].

Існують докази того, що насильство може вплинути на фізичне і психічне здоров'я дитини, порушуючи її здатність до навчання і спілкування, а також здійснює вплив на перехід до дорослого життя з негативними наслідками в подальшому житті (див. Додаток Е).

Незалежний експерт ООН Пауло Сержіо Пінейру у своїй доповіді «Про насильство щодо дітей у світі» підкреслив, що для захисту дітей від насильства

необхідно дотримуватись наступних головних рекомендацій:

1. Жодне насильство відносно дітей не може бути виправданим. Діти повинні користуватися захистом на однаковому рівні з дорослими, аби подібним чином не відбувалась дискримінація.

2. Будь-якому насильству над дітьми можна запобігти. Держави повинні вживати заходів для розробки політики і програм задля усунення чинників, що породжують насильство відносно дітей.

3. Держави несуть фундаментальну відповідальність за дотримання прав дитини на захист і доступ до належних послуг та підтримку виховного потенціалу сімей в умовах безпечного середовища.

4. Держави зобов'язані гарантувати дотримання відповідальності тими, хто вчинив насилля щодо дітей.

5. Уразливість дітей до насилля пояснюється їх віком, а також тим, що вони знаходяться в процесі розвитку. Деякі діти є особливо вразливими через свою стать, расу або етнічне походження, інвалідність або соціальний статус.

6. Діти мають право на власну думку і на її подальше врахування при впровадженні політики і програм [50].

На сьогоднішній день серед усіх форм проявлення насильства дуже актуальною є така форма як буллінг. Буллінг – це форма насильства, яка найбільше існує в закладах освіти. Він може приймати форми антисоціальної поведінки, такі як образа, вимагання, фізичне насильство, поширення чуток, виключення з соціальних груп, псування майна, а також загрози. Головною формою буллингу є психологічний тиск, а фізичне насильство зустрічається набагато рідше. Сьогодні буллінг в багатьох країнах сприймається як серйозна проблема, з якою треба боротися.

У багатьох європейських країнах соціальні працівники та психологи проводять різні тренінги з дітьми. Вони пояснюють дітям усі наслідки буллингу, як можна захистити жертву. Дітей вчать втручатися, а не просто спостерігати за насильством. Їм роз'яснюють що будь-яка дитина може стати жертвою. Експерти розігрують різні ситуації, щоб діти знали, що потрібно робити і

говорити, якщо складеться схожа ситуація. Така система боротьби з булінгом схожа з нашою, українською, де такі заняття проводить поліція, а саме сектор ювенальної превенції, але наразі цього недостатньо, щоб ефективно протистояти цієї проблемі [36]. На наш погляд, буде корисно розглянути методи боротьби з цією проблемою у різних країнах.

Наприклад, У США і Канаді створюється команда з найактивніших, позитивних з лідерськими якостями дітей так звана « Link Crew». Їх спеціально готують і відбирають для того щоб вони були наставниками дітям по молодше. За кожним з них закріплюється певна група і кількість учнів. Вони повинні цікавитися проблемами закріпленими за ними дітей, всіляко допомагати їм. Діти, старші за віком краще адаптовані та зможуть допомогти майже в усіх проблемах, про можливе цькування вони також дізнаються першими. У закладах освіти, де працює така система, булінга практично не існує. Курирує «Link Crew» практичний психолог або один із педагогів закладу. Одну годину в тиждень всі члени команди повинні провести за заняттями, теми яких: Як правильно слухати, коли мало часу? Як познайомити дітей? Як допомогти вирішити конфлікти? Що робити, якщо зіткнувся з цькуванням? У США і Канаді участь в команді розглядається як повноцінний навчальний предмет, за який учні, що потрапили в Команду, отримують оцінку [78].

Необхідно зазначити, що для вирішення проблеми насильства необхідна більш тісна взаємодія між правоохоронними органами, медичними закладами, судовою системою, багатьма іншими державними й неурядовими організаціями, які працюють у цій сфері. У зв'язку з цим, необхідно звернути увагу на досвід зарубіжних країн, зокрема Федеративної Республіки Німеччини. Цивільне законодавство, що використовується в Німеччині у профілактиці домашнього насильства, характеризується новизною, відносною самостійністю та здатністю служити альтернативою кримінальному переслідуванню [13]. Закон доведено до відома населення ФРН цільовою урядовою кампанією під лозунгом «Більше поваги до дітей».

Уряд ФРН планує вдосконалювати подальшу боротьбу з домашнім

насильством щодо дітей у рамках програм «Профілактика», «Співробітництво між державними інституціями та недержавними пропозиціями допомоги», «Загальнофедеральна мережа пропозицій допомоги», «Сенсибілізація», «Міжнародне співробітництво» тощо [85]. Ключовою приватною профілактичною структурою в ФРН є Німецький форум попередження злочинності (ДФК), створений в 2001 р., що поєднує діяльність суб'єктів приватного та публічного права, бере участь у розробленні та реалізації суспільної загальнонаціональної стратегії боротьби зі злочинністю, видає журнал «Форум попередження насильства».

ДФК є своєрідної біржею профілактичних ідей приватного та публічного спрямування, поширення їх серед усіх бажаючих електронними листами.

У 2005 році у ряді німецьких закладах освіти було проведено низку досліджень та виявлено, що жертви насильства й діти, які здійснюють насильницькі дії, одностайні у своєму баченні ситуації щодо реакції оточуючих їх дорослих. На їхню думку:

- в 65 % випадків у початковій школі й 85% в інших навчальних закладах Німеччини вчителі не втручаються в конфлікт;
- батьки жертви й тим більше батьки дитини, яка скоїли акт насильства, не знають про насильницькі дії в дитячому колективі;
- втручання педагогів у конфлікт небажано для обох сторін акту насилля, тому в дитячому середовищі існує негласна установка про умовчування проблеми [79].

При організації профілактики насилля закладу освіти необхідно враховувати два основних напрямки: робота з потенційними агресорами (педагоги, батьки, вихованці) і робота з потенційними жертвами (ті ж самі групи). Третім важливим блоком у цій системі повинна стати діяльність по формуванню психоемоційного клімату навчального закладу, що включає систему взаємин між усіма суб'єктами освітнього процесу.

Основним результатом проведення профілактичної роботи з попередження насильства в закладі освіти є формування безпечного

середовища, тобто таких умов, при яких зведений до мінімуму вплив факторів, що провокують насильство, і знижена потреба прояву будь-якої агресії. У цьому сенсі особливе значення мають заходи, спрямовані на зміцнення колективу школи [27].

Однак фахівці не завжди готові до виконання функцій, які покладає на них держава, часто – через брак спеціалізованої підготовки, яка допомогла б виявляти насильство на ранніх стадіях, вчасно ідентифікувати тих, хто від нього страждає, надавати якісну допомогу сім'ям та окремим їхнім членам, у першу чергу – дітям. З огляду на це, у програми підготовки різних фахівців, зокрема, працівників соціальної сфери та освіти, доцільно внести спеціальні курси, спрямовані на попередження, виявлення та подолання жорстокого поводження з дітьми.

Загалом, у закладах освіти Федеративної Республіки Німеччини склалась уже певна система науково-методичної роботи з педагогами щодо попередження дитячого насилля, яка включає масові, групові та індивідуальні форми [36]. До масових форм необхідно віднести цільові семінари, практикуми, педагогічні читання, науково-практичні та інші конференції, симпозіуми тощо. Групові форми включають педагогічні та вчені ради, методичні об'єднання, творчі групи, колоквиуми передового педагогічного досвіду, педагогічної майстерності, практикуми та ін. Індивідуальні форми роботи – самоосвіта, наставництво, стажування, наукові дослідження та ін.

Тренінг та навчальний семінар, як форма організації навчання та вироблення практичних навичок, дозволяють оптимально поєднати теорію і практику соціально-педагогічної роботи з питань попередження та подолання насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми. На них доцільно висвітлювати такі теми, як ситуація з проявами дитячої агресії та попередження насильства щодо дитини, нові тенденції розвитку проблеми; стан діяльності органів державної влади, громадських та міжнародних організацій; наслідки від жорстокого поводження з дітьми для подальшого їх розвитку; соціально-педагогічна робота з дітьми, які зазнали насилля; методи та форми роботи з

дітьми, постраждалими від жорстокого ставлення; основні фізичні та психологічні прояви наслідків насильства щодо дитини; можливі дії педагога, спрямовані на попередження насильства в сім'ї щодо дитини.

У ході роботи семінарів важливо також коротко представляти результати останніх досліджень у цій сфері. Особливу увагу варто приділяти ролі та функції органів управління освітою та закладів освіти у здійсненні соціально-педагогічної роботи з попередження дитячого насилля, особливим можливостям закладу освіти.

Форма тренінгу і навчального семінару дозволяє інтегрувати декілька інших форм роботи, таких як міні-лекція, презентація, демонстрація відеоматеріалів, робота в малих групах, дискусія та ін. [86]. Поєднання на семінарах дотичних тем, зокрема, тем насильства і жорстокого поводження, експлуатації дитячої праці, дозволяє на практиці впроваджувати комплексний підхід до профілактики цих асоціальних явищ.

З метою підвищення кваліфікації педагогами та соціальними працівниками ФРН можуть використовуватись такі інноваційні форми роботи, як електронні розсилки. Вони створюються експертами для обміну інформацією, планування спільних заходів, тематичних фахових дискусій. У розсилках оперативно можна отримувати повідомлення про останні публікації, результати проведених заходів та анонси наступних з питань попередження дитячого насилля, корисні джерела, інноваційні технології, події в Німеччині та в світі у цій сфері, результати останніх досліджень тощо [79].

Головним завданням протидії насильству в закладах освіти США є вдосконалення превентивного підходу, розробка та впровадження інноваційних технологій та ефективних освітньо-профілактичних програм. У даній країні особливого поширення набула технологія мобілізації ресурсів. Ця технологія полягає в залученні до просвітницької діяльності державних і недержавних установ, соціальних служб, партнерств, різних груп населення. Систематичну профілактичну роботу з дітьми схильними до негативних проявів у поведінці проводять інспектори поліції.

У США з метою профілактики насильства щодо дітей у закладах освіти та сім'ях громадська організація «Жінки проти зґвалтування» розробила програму профілактики для дітей «Діти попереджені про напад». Ця програма спрямована на розвиток у дітей критичного мислення, набуття асертивних навичок поведінки, інформування куди звертатись якщо насильство трапилось. Далі зробимо короткий огляд програми «Діти попереджені про напад».

На перших заняттях за даною програмою виявляється:

- 1) рівень знань дітей про свої права;
- 2) як дотримуються права дітей;
- 3) соціальне самопочуття дітей;
- 4) рівень задоволення базових потреб дітей.

Для кращої обізнаності дітей про свої права тренер проводить ефективну просвітницьку діяльність і тренінгову роботу, при цьому може залучати батьків, працівників закладу освіти, громадськість. Далі робота представлена у формі рольових ігор, через які поглиблюється зміст знання та здобуваються навички поведінки. Для цього кожна роль програється три рази і це відбувається наступним чином:

1) лідер (тренер) заняття розповідає про загрозливі ситуації – з негативним результатом для дитини. Далі програється відповідна сцена, після чого обговорюються з дітьми почуття і можливі реакції, пов'язані з зображеною сценою;

2) у другій грі альтернативну версію сцени грає лідер (тренер). Він успішно чинить опір, таким чином демонструючи поведінку в ситуаціях даного типу;

3) у третій і заключній грі діти самі грають, наслідуючи лідера, через що і забезпечений успіх стратегії.

Після занять присутнім повідомляють про місцеві групи підтримки, телефони довіри та консультаційні послуги [83].

Досвід французького виховання свідчить, що профілактику та корекцію агресивної поведінки особистості доцільно проводити у дошкільному та

молодшому шкільному віці через співпрацю педагогів і психологів, координацію дій у цьому напрямі закладу освіти і влади (перш за все поліції), залучення місцевих етнокультурних осередків (общин). Про успіх такого підходу говорить спад рівня насильства у французькій початковій школі, підтверджений анонімним анкетуванням, що його проводила Міжнародна обсерваторія за насильством у школах серед 6175 школярів 72 шкіл [80].

Комплексний підхід до профілактики насилля над дітьми демонструє програма «Модель любові». Ця превентивна модель була розроблена в Австрії і стала популярною в Європі. Одним з важливих для нашого дослідження є те, що «Модель любові» базується на партнерських стосунках між дитиною, педагогом та батьками. Програма працює протягом трьох послідовних фаз:

1) батьки, діти та педагоги досягають згоди щодо програми профілактики насилля в закладі освіти. Це є першим кроком для реалізації задуму;

2) ініціативна група запрошує зацікавлених батьків, дітей, педагогів на другий етап програми профілактики насилля над дітьми. На цьому рівні розглядаються питання, що стосуються теми сексуальної освіти. В межах перших трьох засідань робочої групи учасники обмінюються інформацією про себе. На останніх двох засіданнях робочі групи учасників планують, розробляють, спільно презентують проект;

3) після наради, групи спільно для закладу освіти розробляють проект профілактики насилля над дітьми, що буде проводитися з усіма вихованцями в обраних класах (групах). Для втілення таких проектів та підтримки долучають посередників (психологів, лікарів, соціальних працівників, сімейних консультантів, вчителів).

Вони створюють сприятливу для обговорення атмосферу і залучають професійні та дидактичні методи передачі знання [83].

У сучасній науці та практиці виділяють шість основних видів стратегій профілактичних дій [83]:

1. Інформаційні профілактичні програми. Головна мета – привнесення адекватних, актуальних і доступних знань, інформації, відомостей з приводу

різних форм насильства та їхніх впливів на особистість будь-якого віку.

Вони базуються на таких видах діяльності, як використання ЗМІ, листівок, брошур, плакатів, лекцій та семінарів на відповідну тематику.

2. Навчальні профілактичні програми. Вони допомагають розвивати основні життєвоважливі уміння й навички. За кордоном такі навчальні профілактичні програми проводять у закладах освіти та інших громадських місцях: будинках культури, релігійних установах, клубах тощо. Ці програми мають на меті навчити особу захищатися соціально прийнятним способом, адекватно реагувати на зовнішні загрози; вміти опанувати себе в стресовій ситуації, конструктивно вирішувати конфлікти, ефективно спілкуватися, приймати вмотивовані рішення в різних психологічних умовах тощо.

3. Альтернативні профілактичні програми. Ці програми відомі як інтерперсональні тренінги. Вони відносяться до активних групових методів роботи, які спрямовані на самовдосконалення й саморозвиток, допомагають дисциплінуватися, формувати самоповагу, усвідомлювати свої сильні сторони тощо. В тренінгових групах навчання сприяє зміні життєвої позиції, установок, розвитку сенситивності, самосвідомості, підвищенню соціально-психологічної компетентності. Всі ці якості однаковою мірою важливі в професійній діяльності педагога, керівника, психолога.

4. Інтервенційні профілактичні програми. Ці програми надають перевагу допомозі окремим особам в усвідомленні себе, своїх потреб у пошуку шляхів розв'язання проблем. Інтервенція включає товариські взаємини з людьми та підтримку їх у критичні періоди життя.

5. Профілактичні програми зміни оточення. Ці програми спрямовані на усвідомлення, виявлення і зміну тих чинників в оточенні, які сприяють насильницьким діям чи пошуку руйнівних впливів, змінюють свідомість. Цей вид профілактичних програм поширений у середовищі молодих людей, які схильні до вживання алкоголю та наркотиків.

6. Програми змін суспільних правил. Найчастіше такі програми націлені на локальне середовище. В їх межах відбуваються зміни у місцевому

самоврядуванні, законодавстві [82].

Таким чином, спираючись на зарубіжні дослідження в галузі психології насильства, жорстокого поводження з дитиною, вважаємо, що на сучасному етапі розвитку дошкільної та шкільної освіти важливо впроваджувати різні психопрофілактичні заходи, які мають бути спільною роботою соціальних педагогів, психологів, педагогів і батьків (інформаційна рекламна кампанія, бесіди з популяризації засад ефективної взаємодії з дітьми, психологічний тренінг для дітей старшого дошкільного віку, тренінг-семінари для батьків і вчителів та ін.). Оскільки жертвами жорстокого ставлення є діти, то реалізація програми з профілактики насильства повинна бути спрямована на родину, на заклад освіти (дітей і педагогів) та інші соціальні інституції, які відвідують діти. Ця стратегія є важливою для розробки програми запобігання насильству серед дітей дошкільного віку та учнів молодшого шкільного віку.

2.2. Гуманістичне виховання як передумова профілактики жорстокого відношення до дитини

Дошкільний вік – безцінний період розвитку особистості, формування основ психічних, фізіологічних функцій, характеристик та здібностей. Прискорений темп сьогодення вкорочує вік дитинства, не прогнозуючи наслідки. У порівнянні з виголошеними проблемами практичної психології (діагностики, вивчення, корекції, розвитку дошкільника і т.п.), проблема збереження самоцінності дитинства звучить рідко.

Науковці, педагоги сьогодні виходять з того, що дошкільна освіта – це перша ланка загальної освіти індивіда й потрібно, не зволікаючи, знайти ключі, коди для розкриття можливостей, здібностей дитини у засвоєнні необхідного обсягу матеріалу, знань, опанування визначеним, необхідним набором компетенцій у різних сферах життєдіяльності («Природа», «Культура», «Люди», «Я сам»). Скоріше не ключі та коди, а відмички, які «відмикають»

усілякі «замки». «Відмички», які супроводжують штучну акселерацію, провокують перевантаження дитини, психологічні проблеми.

Увага педагогів та батьків зазвичай прикута не до талантів та здібностей дітей, які потребують заохочення, а до їхніх слабких «сторін», які починають розвивати до середнього рівня. Все це нагадує історію про тварин, які вирішили створити школу, де б навчали літати, бігати, плавати, копати та лазити. Вони не змогли прийти до єдиної думки, який саме предмет є найбільш важливим, тому вирішили, що програма навчання для всіх буде однаковою. Кролик неперевершено бігав, але ледве не потонув на уроці плавання. Це його так вразило, що з тієї пори він уже й бігати більше не міг. Орел, звичайно, фантастично літав, але коли йому прийшлося копати та рити, у нього нічого не виходило, і його відправили в клас з корекції та виправлення навиків. У нього йшло на це стільки часу, що невдовзі він розучився літати. Те ж саме сталося і з іншими тваринами. Тепер вони втратили здібність бути майстерними у своїй сфері і змушені були займатися діяльністю, яка була їм неприродною [53].

Дитина за волею дорослого засвоює інформацію, яка на даний момент їй не цікава і не потрібна, вчиться читати, витрачаючи психічне здоров'я та сенситивний для фізичного, психічного розвитку час. Тоді як у неї повинні формуватися етичні еталони, моральні якості, творчі здібності, адаптивні механізми, що є фундаментом особистості, вона поступово перетворюється на відлюдкуватого «генія», агресивного підлітка, які «граються» в «насилля», котрим їх «годували» ще з дитинства... Зважаючи на сказане, важливим гаслом у роботі з дітьми буде не тільки правило: «Не нашкодь!», а й біблійна заповідь: «Не вбий (задатки, здібності, те, що дано природою)!»

Наразі варто усвідомити, що у вихованні дитини багато ефективніше обрати метод супроводу, який передбачає акомпанування природі дитини, коли дорослий може роздивитись індивідуальні особливості, здібності дитини, запропонувати допомогу, підказку чи просто емоційну підтримку, прищеплення дітям дошкільного віку базових цінностей: доброти, дружби, любові, відповідальності, відчуття краси.

Особистість дитини, на думку В. Давидова, «виробляється» за умов створення такого середовища, яке б забезпечувало дитині розвивальну гуманну взаємодію, відкритість до зовнішнього світу, здібність пізнавати та відкривати» [10].

- Все це відбувається в умовах спільності «дитина-дорослий», особистісно-орієнтовної моделі виховання, основними рисами якої є:

- дорослий у спілкуванні з дітьми дотримується правила «не поряд, не над, а разом»;

- мета дорослого - сприяти становленню дитини як особистості;

- завдання дорослого - забезпечити почуття психологічної захищеності, довіри дитини до світу, радість існування, формування основ особистості (базис особистісної культури), розвиток індивідуальності дитини;

- способи спілкування – розуміння, визнання і прийняття особистості дитини, засновані на здібності стати на позицію дитини, врахуванні її точки зору, почуттів та емоцій;

- тактика спілкування – співробітництво;

- позиція дорослого – виходити з інтересів дитини та перспектив її подальшого розвитку як повноцінного члена суспільства;

- погляд на дитину як на повноправного партнера в умовах співробітництва.

Участь у сумісній роботі дозволяє створити ті необхідні умови, в яких дитина не просто буде отримувати знання від дорослого, а й розвивати свої потенціальні творчі та пізнавальні можливості в умовах взаємодії з ним. На початковому етапі навчально-виховний процес, розвиток діяльності дітей варто спрямовувати на реалізацію основних принципів дошкільної освіти:

1) рівність умов для реалізації задатків, нахилів, здібностей, обдарувань, різнобічного розвитку кожної дитини;

2) єдність розвитку, виховання, навчання і оздоровлення дітей;

3) єдність виховних впливів сім'ї і закладу дошкільної освіти;

4) наступність і перспективність між дошкільною та початковою

загальною освітою;

- 5) світський характер дошкільної освіти у державних і комунальних закладах дошкільної освіти;
- 6) особистісно-орієнтований підхід до розвитку особистості дитини;
- 7) демократизація та гуманізація педагогічного процесу;
- 8) відповідність змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти особливостям розвитку та стану здоров'я дитини дошкільного віку [55].

Педагогу важливо не заважати дитині творити, бути поряд з нею в цьому процесі, приймати і розуміти її позицію, самому бути творчим. Організацію життєдіяльності дошкільника, навчально-виховний процес недоцільно жорстко програмувати та детально планувати. Плани навчально-виховної роботи мають бути орієнтовними, містити загальні відомості щодо спрямованості, змісту, форм та методів організації діяльності дошкільників. Гнучке планування педагогом системи роботи передбачає врахування особливостей дітей й мобільну корекцію всього задуманого сценарію заняття. При цьому варто дозувати, повторювати, варіювати творчі завдання, враховуючи рівень розумового розвитку, здібностей кожної дитини, випереджувати дитячі задуми, йти трохи попереду: «те, що дитина може зробити на першому етапі з допомогою дорослого, згодом вона вже може зробити самостійно» [16].

Орієнтир у доборі педагогом адекватних засобів розвивального, виховного та навчального впливів на особистість – її вік та індивідуальний життєвий досвід, що визначає зміну акцентів з аналізу типового для більшості дітей певного віку на пошук індивідуального, особливого, неповторного. Це розширює уявлення дорослого про ймовірні прояви дошкільником творчої поведінки, дає можливість оптимізувати його індивідуальні творчі тенденції.

Вихідним положенням системи освіти, і дошкільної, зокрема, у контексті гуманістичної парадигми має бути побудова педагогічного процесу на основі психології розвитку дитини, а точкою відліку в оновленні змісту, форм і методів навчання та виховання – ідея цінності дитини як творця та повноцінного партнера у взаємодії з дорослими. Пошук шляхів гуманізації

виховного процесу актуалізує необхідність спрямованості педагогічної науки і практики на самоцінність людської особистості та внутрішні ресурси учнів, їхній саморозвиток. На нашу думку, серед пріоритетних завдань виховання є створення умов, які сприяють повноцінному особистісному розвитку кожної дитини. Соціокультурним середовище, в якому відбувається життєдіяльність підростаючого покоління, є в тому числі й заклади дошкільної освіти.

Відповідно до потреб громадян України створюються такі заклади дошкільної освіти:

- ясла – заклад дошкільної освіти для дітей віком від одного до трьох років, де забезпечуються догляд за ними, а також їх розвиток і виховання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;

- ясла-садок – заклад дошкільної освіти для дітей віком від одного до шести (семи) років, де забезпечуються догляд за ними, розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;

- дитячий садок – заклад дошкільної освіти для дітей віком від трьох до шести (семи) років, де забезпечуються їх розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;

- ясла-садок – заклад дошкільної освіти компенсуючого типу для дітей з особливими освітніми потребами віком від двох до семи (восьми) років. Заклади дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу поділяються на спеціальні та санаторні;

- будинок дитини – заклад дошкільної освіти системи охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також для дітей з фізичними та (або) інтелектуальними порушеннями від народження до трьох (для здорових дітей) та до чотирьох (для хворих дітей) років;

- дитячий будинок – заклад дошкільної освіти інтернатного типу забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку, які перебувають у родинних стосунках та утримуються за рахунок держави;

- ясла-садок – заклад дошкільної освіти сімейного типу для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, які перебувають в родинних стосунках і де забезпечуються їх догляд, розвиток, виховання і навчання відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти;

- ясла-садок – заклад дошкільної освіти комбінованого типу для дітей віком від одного до шести (семи, восьми) років, у складі якого можуть бути групи загального розвитку, компенсуючого типу, інклюзивні, сімейні, прогулянкові, в яких забезпечується дошкільна освіта з урахуванням стану здоров'я дітей, їх розумового, психологічного, фізичного розвитку;

- центр розвитку дитини – заклад дошкільної освіти, в якому забезпечуються фізичний, розумовий і психологічний розвиток, корекція психологічного і фізичного розвитку, оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома [55].

Питання щодо значення середовища для людини, її освіти і виховання було в центрі уваги і давніх філософів, і сучасних науковців.

Поняття «середовище» у психолого-педагогічній літературі трактується як багатозначне: це і середовище життєдіяльності людини, і природне середовище, і освітнє середовище тощо; це поняття включає в себе, крім наявності умов, що забезпечують розвиток людини, ще й присутність людини як суб'єкта взаємодії з оточенням.

У сучасному словнику-довіднику «Соціологія: терміни, поняття, персоналії», соціальне середовище визначається як: «суспільні, матеріальні та духовні умови, що оточують людину, забезпечують її існування, формування й діяльність. Соціальне середовище як постійне джерело поповнення особистого досвіду, знань людини є тим об'єктивним чинником, що визначає спрямованість життєвих потреб, інтересів, цінностей, реальну поведінку особи, процес її самовизначення й самореалізації» [68].

У «Філософському словнику» (за ред. В. Шинкарука) знаходимо наступне визначення: «Соціальне середовище – це сукупність суспільних, матеріальних та духовних умов, які є основою існування, формування і діяльності людини,

справляє вирішальний вплив на розвиток особи. Водночас під впливом творчої активної діяльності людини соціальне середовище зазнає змін і перетворень, у процесі яких змінюється і сама людина» [76].

У наведених термінологічних формулюваннях констатується єдність людини і середовища, в якому вона функціонує; підкреслюється динамічний характер взаємообумовлюючих впливів в системі «людина – середовище». Соціокультурне середовище має значення не само по собі, а в залежності від того, яким чином і в якій мірі воно впливає на розвиток підростаючої особистості [4].

Низка педагогів-науковців, серед яких можна назвати Л. Новикову [47], визначають середовище як «те, серед чого знаходиться дитина», А. Куракіна [35] «те, що оточує колектив і з чим він вступає у взаємодію». Ю. Мануйлов [41] конкретизує ці визначення таким чином: «Середовище – це те, серед чого перебуває суб'єкт, через що формується спосіб життя», ще раз підкреслюючи головну ознаку середовища: вплив на будь-кого чи будь-що.

Досліджуючи проблеми і можливості організованого культурно-освітнього простору, можна сказати, що середовище є для дитини і джерелом знань, і джерелом емоційних переживань, і об'єктом колективної турботи. Розвиток дитини у більшій мірі залежить від соціального та економічного середовища, в якому вона зростає, формується та виховується, ніж від генетичних задатків та нахилів; саме тому дитину необхідно сприймати як носія впливів того середовища, що її оточує.

Система гуманно-особистісних відносин спонукає педагога до створення такого освітнього середовища, в якому дитина навчається у процесі самого життя, тобто навчається змінювати, удосконалювати умови цього життя, а не пристосовуватися до них.

Гуманізація передбачає спрямованість освітнього процесу на людську сутність та особистість дитини, що допоможе їй знайти свій шлях до добра. У системі сучасної освіти увага акцентується на розвитку інтелектуальних, фізичних якостей дитини і недостатньо уваги приділяється її духовному та

моральному розвитку. Здійснений науковий пошук дозволяє зробити висновок, що лише твердо дотримуючись принципів гуманістичного підходу, можна виховати повноцінну особистість, здатну з повагою ставитися до людей, що її оточують, створити навколо себе атмосферу емоційної довіри й любові.

Отже, основними ознаками гуманістичного виховання є [16]:

- особливе ціннісне ставлення до вихованця, визнання розвитку особистості (інтелектуального, фізичного, морального, естетичного, трудового) є головним завданням закладу освіти, а становлення індивідуальності особистості - її головним результатом;

- гуманістичні моделі передбачають створення культурно-виховного середовища, у якому відбувається більший вибір особистістю способів творчої самореалізації, її саморозвиток у гармонії із собою і суспільством;

- кожна виховна система веде власний творчий пошук змісту, методів, форм і засобів виховання; гуманістична спрямованість передбачає свободу і творчість як вихованців, так і вихователів;

- вихователь є наставником і другом дитини, він постійно враховує її потреби, допомагає набути природності (доброї, вільної, кмітливої), реалізувати можливості; підтримує кожного вихованця.

Ключовими положеннями гуманістичного підходу до виховання дитини є такі:

1. Основну увагу слід приділяти не корекції поведінки, а налагодженню довірчих стосунків.

2. Дитину треба любити і поважати, незважаючи на її недоліки.

3. Вчинки дитини не можна засуджувати або схвалювати – їх необхідно аналізувати й розуміти.

4. Важливо ставити перед дитиною конкретні вимоги і давати чіткі пояснення, чому в тій або іншій ситуації слід діяти так, а не інакше.

5. Не можна критикувати дитину за неуспішність, порівнюючи її з іншими однолітками. Помилки дитини – це насамперед помилки педагога.

6. Необхідно уважно слухати дитину, заохочувати її ділитися своїми

турботами, співчувати їй під час розмови, ненав'язливо спрямовувати на прийняття правильного рішення.

7. Вихователь має постійно підвищувати свій культурний рівень, бути для дитини зразком чемної поведінки [34].

На основі аналізу наукової літератури можна сформулювати наступне визначення поняття «гуманізації» – це, зокрема, «чуйне ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності» [21].

Сучасні вчені ґрунтуються на поглядах педагогів минулого. Провідна ідея Монтесорі полягає в тому, щоб дати можливість дитині найповніше розкрити свій внутрішній потенціал у процесі вільної самостійної діяльності у створеному педагогом просторово-предметному середовищі [46].

В Україні ідеал гуманістичного виховання творчо реалізував у 60-х роках ХХ століття В. Сухомлинський [70]. Його освітня система зорієнтована на творення щастя кожного вихованця, доброзичливого ставлення до дітей, створення умов для індивідуально-творчого розвитку кожної особистості. Розробляючи систему гуманістичного виховання, Василь Сухомлинський обґрунтовано довів ефективність методу створення спеціальних педагогічних ситуацій, виховна суть яких зумовлена конкретною практичною діяльністю вихованця у реальних життєвих умовах, коли необхідно зробити моральний вибір, виявити власні людські якості. Розвиваючи дитячу індивідуальність, педагог надавав великого значення людяності. У «Школі радості» вихованці вчилися бачити горе, сум, тривогу, відчай, радість людей, які оточують їх у повсякденному житті, робили шляхетні вчинки - допомагали цим людям із внутрішніх спонукань, переживаючи при цьому глибоке почуття задоволення. Так дитина вчилася співпереживати, розуміти іншу людину і оцінювати саму себе, виходячи з принципів гуманізму.

Поставивши в центр своїх пошуків дитину, її духовний світ, В. Сухомлинський вибудував систему впливів і взаємовпливів на всю її сутність: фізичну, психічну, інтелектуальну. Моральну – через створення гуманного середовища, залучаючи до нього сім'ю, природу, школу, колектив,

учителя, різні типи і види діяльності [70]. Педагог повинен був глибоко, до тонкощів знати індивідуальність кожного учня; стверджувати гуманне начало у вихованні, що вважалося найважливішою рисою його педагогічної культури.

Важливою проблемою у вихованні є, на думку В. Сухомлинського, гармонія педагогічних впливів. Складні відносини, які оточують дитину, ніким не усвідомлюються як спеціальний засіб виховання. Але саме вони для дитини є середовищем, яке дає наочні уроки, адже в них вона бачить матеріалізовані погляди старших, їхні судження, звички, наміри. Якщо ж інформація, відбита в свідомості й підсвідомості дитини, суперечить іншим засобам впливу на особистість, важко виховати «голос совісті». Гармонія першого і другого джерел виховання вимагає, щоб активна діяльність вихованців спрямовувалася на творення обставин, середовища, яке б посилювало дію всіх засобів виховання.

Співпраця дітей і дорослих, довіра дітям, виховання без покарань, творча праця і моральна свобода, можливість вибору вчинку, лінії поведінки, способу життя, прийняття відповідальності за свій вибір та інше – важливі гуманістичні принципи, на яких побудована педагогічна система В. Сухомлинського [70].

Варто розглянути японську систему виховання дітей дошкільного віку, що побудована на національних цінностях. Висока якість життя японців має в своїй основі надзвичайний статус освіти, побудований за принципом гуманізму та дитиноцентризму. Повага до людини та її суб'єктивності пронизує все життя японців, починаючи з дошкільного віку, і є основним принципом освіти.

Основним завданням політики Японської держави у сфері освіти стало виховання і навчання творчої, неординарно мислячої, гармонійної й духовно розвиненої особистості, здатної діяти в різноманітно-консолідованих суспільних і державних структурах.

Ключовий акцент в освітній стратегії Японії робиться на самоцінності кожної дитини, незалежно від її характеристик та здібностей. Мета навчання в японській освіті більше виховна ніж освітня та реалізується в ідеї «кокоро», що в перекладі з японської означає серце, душа, розум, гуманізм. До змісту поняття

«кокоро» належить: повага до людей і тварин, симпатія і великодушне ставлення до інших людей, пошук істини, здатність відчувати прекрасне та високе, володіти самоконтролем, робити внесок у розвиток суспільства. Цей принцип пронизує не лише зміст усіх програм та предметів, а й повсякденне життя. Основною ціллю дошкільного виховання японські педагоги визначають виховання як благо для дитини, а гуманістичний принцип освіти стверджує – «необдарованих дітей немає» [71].

Дошкільний заклад, школа ніколи не починають процес виховання дитини з нуля, а отримують дітей із різним життєвим досвідом, субкультурою тощо. Тому необхідно мету виховання виводити, враховуючи макро- та мікросоціальне оточення кожної дитини. Сім'я, як «найменша демократична держава», відіграє надзвичайно важливу роль у соціалізації дитини, становленні її як самостійної, впевненої, успішної та відповідальної особистості. Сім'я є мікромоделлю суспільства, через яку дитина засвоює моральні норми, духовну культуру, національні та загальнолюдські цінності, отримує перший соціальний досвід співжиття з іншими людьми. Тож гуманні взаємини в сім'ї – необхідна умова формування психічного, емоційного й морального розвитку дитини, її підготовки до ширших, різнорівневих контактів поза сімейним середовищем.

Отже, виховання дитини в сім'я, в закладах дошкільної освіти, що дотримуються принципів гуманістичного підходу, здатне слугувати передумовою жорстокого поводження з дітьми. Адже виховується особистість здатна з повагою ставитися до людей, що її оточують, створює навколо себе атмосферу емоційної довіри й любові.

2.3. Організація роботи з батьками щодо дотримання прав дитини

Дитина приходить у цей світ безпомічною і беззахисною. Її життя, здоров'я, майбутнє повністю залежать від миру на Землі, від батьків, від дій та вчинків інших дорослих людей. Дитина вірить у їхню любов та добре ставлення

і сподівається на їхній захист.

Людство не залишилось байдужим до проблем дітей, і у 1989 році Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Конвенція про права дитини. Проте, аналіз стану справ щодо реалізації прав та інтересів дітей в сучасній українській родині свідчить про загострення низки проблем. Як зазначає Л. Божко, на сьогодні спостерігається ситуація, коли реальне становище дітей не відповідає міжнародним стандартам.

За останні 10 років в Україні значно знизився рівень захисту дитини у родині. Звичайними стали раніше мало поширені явища: недоїдання, бідність, бездоглядність, соціальне сирітство і соціальна дезадаптація. Діти зазнають фізичного, психологічного та економічного насильства з боку батьків [3]. Не отримуючи кваліфікованої педагогічної допомоги, батьки у вихованні дітей керуються спогадами про власне дитинство або користуються стихійними джерелами інформації – порадами друзів, сусідів, інших батьків. Тому вони не в змозі впоратися із багатьма труднощами, пов'язаними з поведінкою дитини. Це зумовлює виникнення соціально-педагогічної проблеми реалізації прав дитини у сім'ї.

На основі аналізу наукових досліджень було визначено причини цього явища, однією з яких є необізнаність батьків із сутністю прав дитини, умовами та шляхами їх реалізації у сім'ї. Необхідність такої роботи підтверджують також і результати анкетування батьків учнів початкових класів шкіл міста Тернополя і Тернопільської області.

Зокрема, 38 % опитаних батьків не знають правових документів, в яких встановлені права дитини, 38 % затрудняються у формулюванні прав, які має дитина. 23 % опитаних батьків вважають, що права дитини не порушуються, якщо вони дозволяють собі вдарити свою дитину; лише 41 % – вважає покарання неприпустимим за жодних обставин; а 40 % – допускають тілесні покарання лише у крайньому разі.

Щоб покарати свою дитину, батьки, зазвичай, обирають такі «методи»: ставлять у куток, не дозволяють дивитися телевізор, не дають солодощів,

перестають спілкуватися з дитиною, позбавляють гри, б'ють паском, залишають саму в кімнаті тощо [84].

До найбільш неправильних, неприємних і малоефективних покарань належать норми фізичного впливу. Більшість батьків вважає, що фізичне покарання не таке вже й велике зло або навіть потрібне. Але цей вид виховного впливу аж ніяк не ефективний, як це здається на перший погляд. Якщо батьки взялися до фізичного покарання, коли дитина не виконала їхніх вимог, то таке покарання не усуває конфлікту, бо якщо дитина і зробить те, що від неї вимагається, то її діями керують страх та інстинкт самозахисту. До того ж, така форма впливу використовується тоді, коли самі батьки не контролюють власної поведінки.

Мовленнєва агресія з боку батьків – лайка, зневага, образа приводять лише до того, що дитина сама послуговується цією моделлю поведінки щодо однолітків.

Заборона має випереджати вчинки дитини або бути негайною реакцією на її небажані дії. Дуже важливо у цьому випадку контролювати свої слова – варто обмежитися коротким зауваженням «не можна!» й відмовитися від поширеної аргументації. Краще показати своє незадоволення мімікою, жестом, виразом обличчя. Тоді дитина поступово вчиться розуміти, які її вчинки викликають емоційну підтримку батьків, а які – ні. Випереджальна заборона має бути лаконічною й точною.

Найпоширенішою формою покарання в родині є покарання «природними наслідками». Це означає обмеження або позбавлення дитини за провину чогось приємного (солодощів, нових іграшок). Але тут можна досягти ефекту за умови, якщо дитина вважає обмеження справедливим, якщо це рішення прийнято з її згоди, є результатом попередньої домовленості. Найкраще не позбавляти дитину чогось, а дещо віддалити в часу радісну для неї подію. Але аж ніяк не варто позбавляти її їжі, повітря, спілкування з однолітками тощо.

Лише незначна частина батьків відчувають каяття, більшість – не надають значення переживанням дітей, не прагнуть встановити причину

переживань, вважаючи їх безпредметними і невмотивованими.

Багато батьків не розуміють, що діти постійно потребують захисту і любові з їхньої сторони, що впевненість у собі і власних можливостях, ціннісні орієнтири та світогляд у дітей формуються, перш за все, у сім'ї. Така ситуація є небезпечною як для здоров'я дитини, так і для розвитку її особистості.

Встановлено, що у всіх підлітків, хворих неврастенією, основною причиною розвитку захворювання були порушення внутрісімейних стосунків у період дошкільного і молодшого шкільного віку.

Лікарі-психіатри вважають, що найчастіше їх пацієнтами стають люди, які пережили у дитинстві хронічну нестачу любові. Спеціалісти зазначають, що ми недооцінюємо роль дитячих переживань не лише на етапі формування особистості, але й у житті дорослої людини. Про це свідчить вивчення працівниками МВС України групи осіб, засуджених за тяжкі злочини, яке показало, що близько 80 % злочинців не мали емоційних контактів, тобто, нормальних теплих відносин зі своїми батьками [84].

Особливої уваги вимагають сім'ї, де панує грубе, жорстоке ставлення до дітей з боку батьків або старших братів чи сестер. Щоденне знуцання батька з матері чи батьків з дітей формують у останніх байдужість до чужого горя. І виростає з дитини злочинець, який підіймає руку на іншу людину.

Попередити появу правопорушника у такій сім'ї можливо за умови проведення виховної роботи з батьками, яка має на меті змінити ці аморальні стосунки між членами сім'ї, сформувати у них повагу, почуття власної гідності. Для здійснення виховної роботи з батьками вихователю дошкільного закладу важливо мати чітке уявлення про морально-правову атмосферу сім'ї кожної дитини, володіти умінням проводити відповідну роботу з батьками з приведення цієї атмосфери у відповідність доморальних та правових норм. У зв'язку з цим, необхідно проводити роботу, спрямовану на підвищення правової та психологопедагогічної культури батьків. Необхідною передумовою і складовою частиною формування відповідального ставлення батьків до виховання дітей у сім'ї є повна, всебічна і своєчасна інформованість їх

стосовно діючого законодавства про їхні обов'язки з формування особистості, охорони інтересів, фізичного і морального здоров'я дітей. Доцільними для цього є наступні заходи, зокрема:

- інформування батьків про нормативні основи прав дітей;
- залучення членів сім'ї до процесу виховання і розвитку дітей на родинних святах, виставках дитячих малюнків, ігротеках та інших заходах ЗДО;
- консультування батьків;
- здійснення інтеграції всіх спеціалістів освітнього закладу (організовувати для батьків консультації медперсоналу, психолога, спеціалістів із фізичної культури та музичного виховання і т. ін.);
- індивідуальні консультації та відвідування на дому дітей, батьки яких належать до «групи ризику»;
- розробка спільно з батьками загальних для ЗДО традицій – свята, присвячені початку навчального року; календарні свята, пов'язані із сім'єю (День матері, День батька, Міжнародний день захисту дітей тощо);
- організація виставок, на яких будуть представлені результати художньо-естетичної діяльності дітей та їхніх батьків (фотоматеріали, різні поробки, малюнки і т. ін.);
- проведення спортивних заходів, походів, організація обміну досвідом щодо використання здоров'язбережувальних технологій у домашніх умовах;
- використання наочних форм роботи з батьками, які включають підготовку пам'яток, папокпересувок, матеріалу на стендах, фотовиставки та ін.
- Зазначимо, що поряд із традиційними формами роботи з батьками чи законними представниками дитини можна застосовувати інноваційні, а саме:
  1. «Буккросинг» – постійно діючі групові центри психолого-педагогічної літератури, що створюють комфортні умови для реалізації інформаційної та просвітницької взаємодії ЗДО та родин. Передбачає створення відкритої полиці, шафи, де кожен може взяти книжку, яка сподобалася, та поділитися своїми книжками з іншими батьками, педагогами тощо.

2. «Дерево цілей» або «Дерево розвитку групи» – проєкт спільної інтерактивної діяльності батьків, дітей, педагогів. Він сприяє усвідомленню того, що батьки є партнерами в плануванні та реалізації заходів щодо розвитку дітей, поповнення розвивального середовища групи.

3. «Батьківська скринька» – дає можливість батькам у зручній для них час вносити пропозиції щодо поліпшення освітнього процесу, ініціювати обговорення проблемних питань: як діяльності закладу освіти, так і розвитку своєї дитини.

Варто визнати результативність активних та інтерактивних форм взаємодії, що відповідають сучасним запитам батьків і зацікавлюють їх: дискусії, ділові ігри; психологічні ігри та вправи, націлені на зняття емоційної напруги, на об'єднання колективу батьків та вихователів; обговорення проблемних питань за круглим столом.

Заслуговує на увагу впровадження дистанційних форм спілкування з батьками, особливо в дні, коли дитина з тих чи тих причин відсутня в закладі (за допомогою спілкування та викладання матеріалу під час онлайн семінарів, майстер-класів, обговорення і представлення практичних матеріалів на онлайн-платформах Google Classroom, ZOOM тощо, розміщення відео заняття, що в онлайн-режимі проводить вихователь на сайті ЗДО). Можливе застосування мобільних додатків Messenger, Viber, Facebook у межах робочого часу [22].

Слід зазначити, що у правовиховній роботі з батьками важливо домагатися не знання ними правових приписів на рівні юриста-професіонала, а щоб вони:

- 1) бачили в них соціальну сутність і значення законодавства про сімейне виховання;
- 2) знали принципові положення;
- 3) знали свої завдання, права й обов'язки;
- 4) знали про існування гарантій сімейного виховання;
- 5) усвідомлювали наявність правової відповідальності та її форм;
- 6) знали, у якому законодавчому акті знайти норми, про застосування

яких йде мова і до кого звернутися за консультацією та допомогою.

Виховання дітей родиною є обов'язковим, також обов'язковим є піклування батьків про їхнє здоров'я, фізичний, моральний розвиток та навчання. Виконуючи свої обов'язки щодо виховання, батьки мають поважати гідність дитини, не застосовувати жорстоких і грубих методів виховання.

Усвідомлюючи нагальність потреби навчання батьків, передусім тих, в яких у дитинстві був відсутній особистий досвід зростання в атмосфері любові та поваги, і які своє батьківство сприймали як проблему, у 2008 р. було опубліковано тренінговий курс «Батьківство в радість» [37]. Він є одним із результатів діяльності Програми USAID «Родина для дитини», що здійснювалася в Україні організацією Холт Інтернешнл Чілдренз Сервісез. Основою для розробки курсу слугувала однойменна програма, авторами якої були батьки-фахівці. Розуміючи, що у сім'ях існує підвищений ризик бездоглядності і безпритульності, жорстокого поводження з дітьми, оскільки такі батьки не прагнуть основ навчання і самоосвіти. Тому найскладнішим питанням є питання їхньої мотивації та залучення до батьківства. Те, що розроблена у штаті Орегон програма «Батьківство в радість» вже понад чверті століття з успіхом впроваджується у 36 штатах Америки, а також у Румунії та в Україні свідчить про те, що її автори врахували соціально-психологічні особливості батьків, на яких, передусім, був розрахований тренінг. З 1983 року десяткам тисяч батьків участь у програмі допомогла набути нових знань та навичок, підвищити рівень батьківської компетентності, змінити погляди на себе і своїх дітей. Провідним принципом, на якому побудовано тренінг «Батьківство в радість», є принцип поваги до батьків та надання їм підтримки у зовсім непростій справі виховання дітей.

Дуже важливо те, що кожен із 12 модулів ґрунтується на певних наукових концепціях та підходах і зорієнтований на відпрацювання практичних навичок. Серед них найголовнішими є навички спілкування, застосування нефізичних методів дотримання дисципліни, використання прийомів, технік управління своїм станом та поведінкою. Причому батьки отримують конкретні

рекомендації та настанови щодо алгоритму поводження з дитиною у певних ситуаціях, висловлення своїх почуттів, попередження конфліктних ситуацій. Цілком закономірно, що цільовою аудиторією курсу є батьки, які мають дітей від народження до шести років, адже, з одного боку, саме на цьому етапі закладаються основи характеру, світосприйняття, інтелектуального розвитку особистості дитини, а з іншого – саме у цей період формується ставлення батьків до своїх обов'язків.

Цінність тренінгу «Батьківство в радість» полягає в можливості для батьків: впевнитися, що проблеми у вихованні дітей мають й інші сім'ї; познайомитися з ними і домовитися про взаємодопомогу в подальшому; усвідомити себе «відповідальними не за дитину, й відповідальними перед дитиною» (Ф. Дольто), навчившись оцінювати свою поведінку, свої дії з позиції дитини; набути нові знання і практичні навички, що допомагають відчувати задоволення від батьківства; змінити на краще стосунки з дітьми та зробити їх щасливішими.

Перевагами курсу є його цілісність, комплексність, продумані принципи і логіка побудови, різноманітність простих й одночасно ефективних технік і методик, які застосовуються. Ще одним позитивом тренінгу є його гнучкість. Інформація у додатках дозволяє тренеру у залежності від складу учасників запропонувати їм більший обсяг за темою, яка виявилася актуальною чи незрозумілою й вимагала додаткових пояснень, виконання вправ тощо. Важливими є ще 4 характерних риси цього тренінгового курсу, а саме: наявність навчальних відеоматеріалів; вміщений у посібнику для тренера «Робочий зошит для батьків»; подання перед викладенням змісту «ключових положень», що дозволяло тренеру легко контролювати ступінь засвоєння матеріалу; сформульовані методичні рекомендації щодо організації та увага до питань підтримки вмотивованості батьків на подальшу участь у ньому.

Слід взяти до уваги, що у США та інших розвинених країнах Заходу, участь у тренінгу, який має на меті попередження насильства над дітьми, подолання жорстокого поводження з боку батьків, може мати спонукальний чи

навіть примусовий характер (мова йде про рекомендації соціальних служб, без дотримання яких не виплачується фінансова соціальна допомога чи блокуються пільги, чи про рішення суду на підставі встановлених і доведених фактів насильства, жорстокого ставлення до дитини у сім'ї з боку одного чи обох з батьків чи осіб, які їх замінюють).

Питання про примусові навчальні програми в Україні залишається невирішеним і, скоріш за все, не буде вирішено у найближчій перспективі. Це, безумовно, створює додаткові труднощі для організаторів цих програм, які мають застосовувати не примус, а інші стимули. Проте безумовно, що пролонгована навчальна програма (а саме такою є тренінговий курс «Батьківство в радість») передусім, має відповідати потребам батьків, бути зрозумілою і цікавою для них. На підставі анкетування, спостереження, інтерв'ю, що були проведені з учасниками навчальних тренінгів для тренерів, керівниками соціальних служб та громадських організацій, батьками, які пройшли чи проходять курс навчання (разом – 48 осіб), можна стверджувати, що «Батьківство в радість» – одна з програм, яка позитивно себе зарекомендувала й має потенціал для подальшого поширення.

Відмітимо, що підготовлений тренінговий курс «Батьківство в радість» був не перекладом американського варіанту, а його творчою адаптацією. Автори-упорядники прагнули врахувати перші результати впровадження курсу в трьох пілотних майданчиках: у м. Бровари Київської області, м. Умані Черкаської області та м. Новомосковську Дніпропетровської області. При підготовці до видання був структурований зміст тренінгу; уточнено назви деяких модулів; узгоджено ряд термінів з тими, що використовуються у вітчизняній психології та педагогіці; не тотожними є і епіграфи; матеріал викладено таким чином, щоб тим, хто впроваджуватиме тренінговий курс, було якнайзручніше проводити заняття, а саме: всі модулі подано за єдиним зразком; визначено мету, час проведення, матеріали та обладнання, виокремлено рекомендації для тренера тощо. (див. додаток А)

З метою поширення програми, а також забезпечення стабільності в її

використанні, виправданим кроком була підготовка у 2009 р. другого видання тренінгового курсу «Батьківство в радість» [37], що дозволило врахувати зауваження та побажання, які були виказані користувачами посібника, учасниками тренінгових занять. Є сенс зазначити, що у другому виданні термін «батьківська компетентність» вже знайшов відображення не тільки у тексті тренінгу, але й у його назві: «Тренінг з формування батьківської компетентності», що визначено як «доведену спроможність здійснювати на належному рівні функцію вихователів дитини, створювати і забезпечувати найкращі з можливих умов для її життя та розвитку».

Таким чином, до структури компетентності входять не лише знання, уміння, навички, а й система цінностей, досвід, мотивація.

У руслі такого підходу тренінговий курс «Батьківство в радість» зосереджується на формуванні 3-х груп компетентностей: забезпечення дитині захисту і безпеки; задоволення потреб дитини у розвитку; зміцнення та розвиток довготривалих стосунків з дитиною.

Принциповим є також те, що друге видання цього курсу отримало рекомендацію до друку Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України як перша цілісна навчальна програма для конкретної групи батьків із досвідом впровадження. Розміщення електронної версії посібника на сайті програми «Родина для дитини» сприяло поширенню цієї технології.

Позитивний досвід впровадження курсу у пілотних регіонах дозволив Державній соціальній службі для сім'ї, дітей та молоді рекомендувати використовувати «Батьківство в радість» у роботі з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах в усіх регіонах України.

Між тим, на відміну від багатьох програм, існування яких обмежується терміном дії програм технічної допомоги, курс «Батьківство в радість» не тільки не зник, а й розширив сферу застосування і отримав додатковий шанс на подальший розвиток.

У ході кваліфікаційної роботи було розроблено тренінг для батьків на

тему: «Попередження насильства, жорстокості в сім'ї та в дитячому колективі» (див. додаток Д). Метою тренінга є: зосередити увагу батьків на проблемі насильства; дати визначення, що таке насильство; розглянути види насильства; сприяти усвідомлення батьками того факту, що насильство над дитиною є злочином; допомогти відкрити емоції дитини та підвищити розуміння поведінки дітей шляхом занурення дорослих у стан дитини; підвищити розуміння всього комплексу проблем, які можуть виникнути у дітей, що зазнали насильства; виробити і обговорити практичні рекомендації для батьків по попередженню насильницьких дій щодо їхніх дітей та подоланню наслідків, які можуть виникнути, якщо дитина зазнала насильства; розвивати навички рефлексії.

Основні очікування були спрямовані на те що на прикінці тренінгу батьки мають уміти визначати поняття «насилля», «жорстокість», «покарання», розрізняти їх види, причини виникнення та їх наслідки, визначати організаційні умови для запобігання насильству у сім'ї та дитячому колективі.

Тренінг спрямований на попередження насильства у родині. За допомогою тренінгових вправ батьки можуть відчувати наслідки насильства, які виникли внаслідок здійснення порушень прав над дітьми.

Під час перегляду ситуацій дорослі були обурені такими наслідками, які утворилися внаслідок жорстокого поведіння у родинах. Під час анкетування було виявлено, що насильства у родинах немає.

За результатами роботи було сформульовано низку висновків, а саме:

1. Тренінговий курс «Батьківство в радість» сприймається батьками позитивно. Завдяки заняттям вони набувають нові знання, навички спілкування та саморегуляції, починають переосмислювати своє життя, розуміти витoki своїх життєвих проблем і шукати шляхи їх подолання. Вони більш відповідально починають ставитися до виконання батьківських обов'язків і до самих себе. Ризик агресивної поведінки знижується не лише стосовно дитини, але й інших членів сім'ї, найближчого оточення. Участь у групових заняттях стає не тільки формою соціально-психологічної підтримки, а й стимулом для

саморозвитку та самоудосконалення. Серед учасників тренінгового курсу у всіх регіонах були не тільки жінки, але й подружні/партнерські пари.

2. Однією з умов, що забезпечують успіх впровадження тренерського курсу, є наявність обладнаних дитячих кімнат, що важливо для батьків, які не мають змоги залишити дітей вдома під опікою родичів, знайомих, старших дітей.

3. Використання відеоматеріалів, технічне забезпечення приміщень, де відбуваються тренінгові заняття, є однією з умов ефективності навчання.

4. Враховуючи соціально-психологічні і культурні особливості потенційних учасників навчання, є сенс у використанні посібника і робочих матеріалів для батьків на мові, яка сприймається як «рідна». Іншими словами, у східних і південних регіонах України необхідний переклад матеріалів посібника на російську мову.

5. В Україні цілком можливо, за прикладом країн Заходу, залучати деяких учасників до виконання ролі помічника тренера, а згодом і тренера, що додасть тренінговій програмі більшої переконливості і впливатиме на її результативність.

6. Необхідною складовою у впровадженні програм «Батьківство в радість» мають бути групи самопомоги з числа випускників тренінгового курсу, а також організація форумів, зльотів, що дозволяє швидко узагальнювати і поширювати кращий досвід.

7. Важливим елементом можуть бути періодичні супервізії, які дозволяють проводити навчання безпосередньо на місцях, що особливо важливо для тих тренерів, які не мають достатнього досвіду. Така система візитів дозволяє оперативно реагувати на нові потреби, побачити нові можливості, зберегти людський ресурс, яким є тренери і який є найдорожчим.

8. Фахівці-батьки, як свідчить приклад «Батьківства в радість», можуть бути ініціаторами, авторами і співавторами у створенні тренінгових програм з формування батьківської компетентності. Але, зважаючи на те, що ціна створення нової соціально-педагогічної технології є досить високою, а сам

процес займає багато часу, варто ефективно використати ті ресурси, які вже створені і довели свою корисність.

Одне із завдань державної сімейної політики полягає у формуванні відповідального ставлення молоді до виконання батьківських обов'язків, зокрема, шляхом впровадження навчальних і просвітницьких програм для різних категорій сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Їх розвиток – одна із складових реалізації принципу «навчання впродовж життя».

Впровадження навчальних тренінгових курсів загалом є складною і комплексною проблемою, основними компонентами якої є: розробка і створення технології; забезпечення науково-методичного супроводу; підготовка, збереження тренерського складу і підвищення його професійної кваліфікації.

2.4. Методичні рекомендації щодо профілактики жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі

Робота по запобіганню жорстокому поводженню щодо дітей організовується в рамках програм соціальної допомоги сім'ї та дітям, які повинні забезпечити необхідний захист, догляд за дітьми та їх розвиток. Особливо підтримки потребують самотні батьки і батьки дітей-інвалідів, батьки-підлітки і їхні діти (народжені як у шлюбі, так і поза шлюбом).

Своєчасність, комплексність і адресність необхідної підтримки можуть бути забезпечені при дотриманні ряду умов, що включають:

- створення єдиної міжвідомчої інформаційної бази сімей з високим ризиком жорстокого поводження з дітьми;
- об'єднання можливостей усіх відомств соціальної сфери регіону (держави) щодо кожного потенційного і доказаного випадку жорстокого поводження;
- розроблення та затвердження стандартів послуг по запобіганню

жорстокому поводженню і допомоги дітям (їх сім'ям), які постраждали від жорстокого поводження;

- наявність чіткого алгоритму дій фахівців різних відомств по виявленню і реагуванню на випадки жорстокого поводження, організації роботи з дітьми та їх найближчим соціальним оточенням з метою профілактики випадків жорстокого поводження;

- забезпечення умов конфіденційності та безпеки дитини;

- розвиток багатoproфільної інфраструктури послуг для дітей (їх сімей) з високим ризиком жорстокого поводження;

- гарантії надання необхідних соціальних послуг для сімей з високим ризиком жорстокого поводження, мають несовершеннолетніх дітей.

Робота зі створення єдиної державної системи захисту дітей від жорстокого поводження і допомоги постраждалим дітям повинна бути організована з урахуванням трьох рівнів профілактики в сфері захисту дитинства:

- первинна профілактика – попередження чинників, що сприяють виникненню випадків жорстокого поводження;

- вторинна – надання дітям і сім'ям з дітьми з високим ризиком жорстокого поводження допомагають і підтримують послуг;

- третинна профілактика – діяльність з надання допомоги та реабілітації дітей (і їх сімей), які постраждали від жорстокого поводження.

Як показує практика, неможливо досягти успішних результатів роботи по запобіганню жорстокому поводженню по відношенню до дітей, які не активізуючи діяльність на всіх трьох рівнях профілактики, тільки їх об'єднання призводить до значних позитивних результатів, в тому числі завдяки ефекту синергії.

З метою впровадження багаторівневої системи профілактики жорстокого поводження в регіоні (державі) спочатку необхідно визначити єдиний понятійно-категоріальний апарат, нормативно-правову базу реалізації діяльності щодо захисту дітей від жорстокого поводження, основні напрямки та

формати власне діяльності по запобіганню жорстокому поведженню і допомоги постраждалим дітям, а також механізми моніторингу та оцінки діяльності.

Цільові групи реалізації діяльності щодо запобігання жорстокого поведження – всі діти без будь-яких винятків. Разом з тим, особливу увагу при побудові регіональних стратегій протидії жорстокому поведженню необхідно приділяти таким групам, як діти з обмеженими можливостями; діти, які проживають в інтернатних (соціальні притулки, дитячі будинки, спеціалізовані школи, психоневрологічні інтернати тощо) установах, що знаходяться під опікою, в прийомних, патронатних сім'ях та сімейно-виховних групах; діти біженців, вимушених переселенців, мігрантів; діти, що належать до національних меншин і/або національностей з традиційною культурою насильства в сім'ях; діти, які працюють і чи живуть на вулиці (бездоглядні, безпритульні); діти, які проживають в умовах надзвичайної бідності, поганих житлових умовах, в несприятливих і/або ізольованих районах; діти, які проживають в умовах збройних конфліктів і/або надзвичайних ситуацій; діти, що знаходяться в екстремальній ситуації і т.д. Важливо розуміти, що такі характеристики, як малозабезпеченість, багатодітність, неповна сім'я і ін., - не є підставою для включення їх в цільову групу запобігання жорстокого поведження, тому не є самостійними цільовими групами діяльності.

Основні цілі діяльності щодо запобіганню жорстокому поведженню по відношенню до дітей:

1. Реалізація права дитини на захист від усіх форм жорстокого поведження.
2. Формування в суспільстві нетерпимого ставлення до різних проявів жорстокого поведження по відношенню до дітей.
3. Створення системи міжвідомчої (міжсекторального) взаємодії органів і установ, залучених до сфери захисту дитинства, всіх організаційно-правових форм з виявлення, обліку та супроводу дітей та сімей з високим ризиком і / або випадками жорстокого поведження.
4. Створення ефективної соціальної інфраструктури для дітей з надання

своєчасної якісної юридичної, соціально-психолого-педагогічної та медичної допомоги дітям, які зазнали жорстокого поводження.

5. Залучення дітей в роботу по запобіганню жорстокому поводженню як повноправних суб'єктів діяльності.

Для досягнення зазначених цілей в процесі планування діяльності, здійснення і оцінки програм і дій, спрямованих на захист дітей від жорстокого поводження, пріоритетну увагу необхідно приділяти:

- формування культури ненасильницьких, толерантних відносин в суспільстві і сім'ї, підвищенню відповідальності батьків за протиправні дії, спрямовані проти дітей;

- розробки та впровадження ефективних технологій і методик роботи з сім'єю і дітьми, в цілому з населенням, спрямованих на профілактику жорстокого поводження з дітьми;

- забезпечення доступності та своєчасності в отриманні неповнолітніми необхідних медичних, соціально-реабілітаційних та соціально-правових послуг, створенню необхідних служб, які забезпечують надання своєчасної допомоги неповнолітнім, розміщення їх в місцях, доступних для звернення дітей;

- створення умов для надання екстреної допомоги та реабілітаційних послуг дітям, які постраждали від жорстокого поводження і злочинних посягань;

- попередження та профілактики сексуальних злочинів серед неповнолітніх;

- профілактиці суїцидальних проявів у підлітковому середовищі;

- зниження емоційної напруги і конфліктних ситуацій серед підлітків і юнацтва;

- створення системи запобігання відмовам від новонароджених;

- навчання і професійного супроводу (супервізії) фахівців органів і установ системи профілактики, що працюють з сім'єю і дітьми навичкам роботи по запобіганню жорстокому поводженню, з постраждалими дітьми і т.д., створення інформаційно-методичного забезпечення вирішення даної

проблеми;

- підвищення рівня інформованості населення про правила безпеки для неповнолітніх, відповідальності за дії, спрямовані проти дітей;

- проведення інформаційно-просвітницької роботи, спрямованої на підвищення компетентності батьків в питаннях виховання неповнолітніх, умовах забезпечення безпечної поведінки дітей, а також заходи відповідальності за прояви жорстокості по відношенню до неповнолітніх.

- вдосконалення інформаційно-просвітницької діяльності серед дітей та підлітків, спрямованої на профілактику жорстокого поводження з однолітками, про правила безпечної поведінки та доступності отримання необхідної екстреної допомоги в разі жорстокого поводження і насильства;

- вдосконалення системи інформування неповнолітніх про місця і видах необхідної допомоги у випадках виявленої щодо них жорстокості з боку дорослих, а також умовах безпечної поведінки;

- розвитку інституту уповноваженого з прав дитини;

- створення необхідних умов і доступності для оперативного повідомлення громадянами компетентним органам про випадки жорстокого поводження з дітьми, для звернення дітей, які постраждали від насильства, з метою негайного надання їм допомоги та вжиття заходів захисту;

- розвитку системи соціальних послуг і забезпечення їх доступності для дітей, які постраждали від жорстокого поводження і їх сімей (соціального оточення), впровадження та тиражування інноваційних практик та ефективних методик допомоги;

- залучення волонтерів (в першу чергу дітей підлітків, молоді) до роботи з дітьми (їх сім'ями), постраждалими від жорстокого поводження;

- нормативно-правового закріплення діяльності по запобіганню жорстокому поводженню, зокрема, стандартизацію процесу виявлення, обліку, реабілітації дітей, які постраждали від жорстокого поводження;

- створення облікових баз даних, проведення моніторингових досліджень щодо виявлення випадків жорстокого поводження по відношенню

до дітей, а також реалізації регіональних (муніципальних) стратегій протидії жорстокому поводженню в відношенні дітей.

Основними напрямками діяльності соціального педагога є такі:

1. Робота з дітьми: корекція соціального розвитку дітей за результатами діагностики, запитами педагогів і батьків, організація дозвілля дітей. Індивідуальну корекцію параметрів соціального розвитку проводять за допомогою психолога. Підсумком діяльності соціального педагога з корекції соціального розвитку дітей, які перенесли насильство, є підвищення рівня соціальної контактності, поліпшення соціальної компетентності, емоційного клімату сім'ї, здоров'я дитини.

2. Робота з сім'ями дітей: вивчення сімейної ситуації й чинників соціального розвитку дитини, підвищення рівня батьківської компетентності й педагогічна просвіта батьків, задоволення індивідуальних запитів батьків. Діяльність соціального педагога, спрямована на роботу з проблемними сім'ями, підвищує рівень батьківської компетентності, сприяє гармонізації дитячо-батьківських відносин, що обов'язково покращує емоційне благополуччя сім'ї. Також спільна діяльність дітей і батьків дозволяє змінитися в бік більшої об'єктивності батьківської оцінки дітей, підвищити емоційну насиченість контактів батьків з дітьми.

3. Робота з педагогічним колективом: підвищення рівня професійної компетентності педагогів, задоволення індивідуальних запитів педагогів, пов'язаних з питаннями соціального розвитку дітей, а також взаємин з батьками. Соціальний педагог спільно з адміністрацією організовує підвищення педагогічної майстерності вихователів і фахівців.

Необхідно враховувати, що проблеми захисту прав дитини неможливо вирішити на рівні тільки дошкільного закладу. Треба налагодити загальну систему роботи, до якої слід залучати дітей, батьків, вихователів, психологів, правозахисні та правоохоронні органи.

Соціальним педагогам і психологам необхідно організовувати педагогічні лекторії, педагогічні консультації для педагогів і батьків, тренінги для педагогів

та батьків (див. додаток А), соціально-педагогічний супровід проблемних родин, тематичні заняття з дітьми.

Головною метою такої роботи має стати отримання дітьми елементарних знань та уявлень про захист своїх прав. Роботу необхідно проводити у формі гри з урахуванням вікових особливостей дітей із залученням батьків. Основним завданням такої роботи з батьками є ознайомлення із законодавчою базою, необхідно викликати в батьків інтерес і бажання осмислити власні права, допомогти батькам у розвитку в них упевненості у своїх виховних можливостях.

Поряд з роботою з дітьми треба проводити й роботу з педагогічним колективом і батьками. Можна використовувати семінари-практикуми для батьків і дітей за участю юристів, на яких усі бажаючі зможуть отримати кваліфіковані відповіді на запитання (див. додаток Б).

Алгоритм дій соціального педагога (психолога) у ситуації виявлення жорстокого поводження з дитиною, зокрема насильства:

1. При отриманні інформації/повідомлення про випадок жорстокого поводження з дітьми або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека, передає інформацію для подальшого реагування керівнику закладу або уповноваженій особі.

2. У випадку особистого виявлення дітей, які постраждали від жорстокого поводження або життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека або/та став свідком таких подій:

- вживає заходи для припинення жорстокого поводження;
- невідкладно надає дитині належну допомогу та за потреби забезпечує надання екстреної медичної допомоги;
- не залишає дитину наодинці;
- передає інформацію для подальшого реагування керівнику закладу або уповноваженій особі;
- може провести первинне опитування учасників інциденту: постраждалої особи, кривдника(-ці) чи кривдників, свідків.

3. Забезпечує організацію психологічного супроводу та соціально-

педагогічного патронажу в системі освіти з дітьми та їх батьками; проведення з батьками та іншими учасниками освітнього процесу роз'яснювальної та виховної роботи із запобігання, протидії негативним проявам та наслідкам жорстокого поводження з дітьми, залишення дитини в небезпеці.

4. Бере участь (у разі необхідності) в оцінці рівня безпеки, в проведенні оцінки потреб дитини та у роботі міждисциплінарної команди по здійсненню соціального захисту дитини (за погодженням з керівником закладу).

Рекомендації для батьків, чий діти піддавалися моральному приниженню з боку дорослих або однолітків:

1. Не дорікайте дитини за те, що вона не розповіла про це раніше, або нічого не зробила, щоб запобігти тому, що трапилося.

2. Поговоріть з дитиною, визначте джерело конфлікту, стресу, напруги в стосунках.

3. Дайте зрозуміти дитині, що ви розумієте її та вірите їй.

4. Поставте до відома класного керівника та адміністрацію навчального закладу.

5. Рекомендації для батьків, чий діти піддалися сексуальному насильству:

6. Намагайтеся розпочати з дитиною чи підлітком довірливу розмову про те, що трапилося під час події.

7. Намагайтеся своєю поведінкою вселити віру в свої сили і майбутнє.

8. Запевніть в конфіденційності розмови, і в тому, що дитина сама вирішить, що, коли і кому вона розповість про те, що трапилося.

9. Скажіть дитині про необхідність висловлювати свої почуття і що це природно. Кожен має право на будь-які почуття, які у нього виникають.

10. Допоможіть визначити основні труднощі і проблеми.

11. Переконайтесь, що дитина не винна у трагедії, це зменшить почуття провини.

12. Сприяйте підвищенню самооцінки.

13. Знайдіть в ситуації якомога більше позитивних моментів (залишився

живий чи залишилася жива).

14. Допоможіть дитині усвідомити наявність у нього резервних можливостей, разом з ним знайдіть вихід із ситуації.

15. Переконайте дитину, що вона обов'язково подолає свої переживання, а стан, в якому вона знаходиться, пройде, але для цього потрібен час.

16. Підкажіть дитині «Як» і «Що» вона повинна робити, «Як реагувати», поки не зможе мобілізувати свої власні сили.

17. Заохочуйте позитивне спілкування з однолітками і значущими дорослими, відвідування секцій, гуртків і не дозволяйте повністю ізолюватися від свого постійного оточення, друзів і близьких людей.

18. Запропонуйте дитині різні матеріали для творчості, що дозволить висловити почуття, зняти напругу.

Методичні рекомендації для педагогів:

Головне завдання у вирішенні питань профілактики жорстокості та насильства, не тільки планомірна інформаційна робота з батьками, але й психоемоційна робота з педагогами. Саме вихователь/вчитель може помітити зміни в поведінці, психоемоційному стані дитини і припустити що з ним, можливо, звертаються жорстоко або виявляють різного роду насильство.

Для того щоб підтвердити або спростувати це припущення, ми пропонуємо елементарну діагностику дитини, яка зазнала насильства.

1. Емоційний стан:

- низька самооцінка, пасивність;
- знижений емоційний фон, апатія, страхи;
- занепокоєння, підвищена тривожність;
- депресивний стан;
- сум.

2. Поведінка:

- опозиційний, запобігливе, регресивний;
- невідповідна віку відповідальність;
- саморуйнівної поведінки (заподіяння каліцтв самим собі,

суїцидальні думки).

- виникнення різного роду відхилень у поведінці: агресія, дезадаптація девіантну поведінку.

3. Інтелект:

- зниження або повна втрата інтересу до школи;
- затримка або різке зниження рівня інтелектуального розвитку;
- зниження пізнавальної мотивації і як наслідок стійка шкільна неуспішність;
- порушення мовного розвитку,
- загальмованість у відповідях, при виконанні завдань;
- труднощі запам'ятовування і концентрації уваги.

4. Взаємовідносини з оточуючими:

- невміння спілкуватися з людьми, дружити;
- відсутність друзів або надмірне нерозбірливе дружелюбність;
- прагнення будь-якими способами, аж до нанесення самоушкоджень, привернути до себе увагу дорослих;
- уникнення дорослих, підозрілість і недовіру до них;
- вимога ласки і уваги або замкнутість;
- прагнення до усамітнення;
- агресивність та імпульсивність по відношенню до дорослих, однолітків.

3. Фізичний стан:

- гігієнічна занедбаність, неохайний вигляд;
- психосоматичні захворювання, неврози;
- постійний голод і/або спрага;
- порушення сну.

Якщо вищевказані ознаки в більшості своїй були виявлені в поведінці дитини, ми пропонуємо наступний алгоритм дій дорослого.

Особливості поведінки батьків або осіб які їх замінюють, що дозволяють запідозрити в жорстокості по відношенню до дитини.

Суперечливі, плутані пояснення причин травм у дитини і небажання внести ясність:

- небажання або пізнє звернення за медичною допомогою;
- ініціатива звернення за медичною допомогою виходить від сторонньої особи;
- звинувачення в травмах самої дитини;
- неадекватність реакції батьків на тяжкість ушкодження: прагнення до її перебільшення або применшення;
- відсутність стурбованості за долю дитини;
- неувага, відсутність ласки та емоційної підтримки в спілкуванні з дитиною;
- стурбованість власними проблемами, що не відносяться до здоров'я дитини;
- розповіді про те, як їх карали в дитинстві;
- ознаки психічних розладів в поведінці або прояв патологічних рис характеру (агресивність, збудження, імпульсивність).

Під час організації життєдіяльності дітей у дошкільному закладі педагог має дбати про створення оптимальних умов для їхнього повноцінного особистісного розвитку. Тому важливе значення має побудова взаємин у системах «вихователь – дитина» та «вихователь – батьки». Адже від стилю спілкування педагога з дошкільниками значно залежить їхнє психічне благополуччя.

Щоб забезпечити для кожної дитини у групі комфортну психологічну атмосферу, педагог повинен:

- дотримуватися демократичного стилю спілкування, встановлювати довірчі та щирі взаємини з дошкільниками, розширювати особистісно-орієнтовані форми контакту з ними, розвивати емпатію до їхніх емоційних станів;
- приймати кожну дитину такою, якою вона є;
- налагоджувати довірчі особистісні взаємини з кожною дитиною та з

кожним із батьків: педагог має знати, який психологічний клімат панує в сім'ї тієї чи іншої дитини;

- сприяти формуванню позитивної атмосфери в сім'ї дитини, прийняттю її батьками такою, яка вона є, розумінню батьками її внутрішнього світу, проблем, переживань тощо;

- всебічно сприяти розвитку «Я» кожної дитини, її рефлексії – розуміння власних емоцій, можливостей та особливостей, причин і наслідків своєї поведінки;

- організовувати емоційно значущу діяльність, яка викликає в дошкільників інтерес, подив, інтелектуальне збудження, радість пізнання тощо;

- використовувати особистісні форми спілкування з дітьми під час організації освітньої діяльності, враховувати індивідуальні особливості фізичного та психічного розвитку дошкільників, варіювати їхнє навчальне навантаження, міру допомоги й характер вимог до них;

- надавати перевагу індивідуальним та міні-груповим формам організації спільної пізнавальної діяльності дошкільників, що стимулює розвиток навичок співпраці, дає змогу сформувати в дітей механізми емоційно-вольової регуляції;

- адекватно оцінювати поведінку і результати діяльності дошкільників, а також їхні взаємини з однолітками. Оцінка має бути співзвучною з очікуваннями дитини щодо дорослого, стимулювати її активність, ініціативність і прагнення до творчості. Оцінка не може дезорієнтувати дитину в її цінностях чи бути джерелом негативних переживань. Оптимальна оцінка є засобом підвищення результативності її діяльності, а також основою для подальшого розвитку її ціннісного ставлення до себе як суб'єкта діяльності;

- дотримуватися принципів гуманізації взаємин, тобто ставитися до почуття гідності кожного дошкільника як до найвищої життєвої цінності. Покарання в будь-якій формі, яка принижує гідність дитини, є неприпустимим.

Практичні рекомендації фахівцям ювенальної превенції для налагодження позитивних відносин із дитиною-свідком чи жертвою

насильства:

- звертайтеся до дитини на ім'я;
- намагайтесь створити безпечну атмосферу, висловлюйте позитивне доброзичливе ставлення до дитини;
- говоріть повільно, чітко, спокійним голосом;
- використовуйте просту, зрозумілу для дитини мову;
- часто виражайте свою зацікавленість дитиною жестом (хитанням головою) або інтонацією;
- переконайте дитину, що вона є партнером у розмові, скажіть, що те, що вона розповідає, є важливим;
- підтримуйте відповідний зоровий контакт, без надмірного, безперервного спостереження за дитиною;
- переривайте розповідь дитини лише тоді, коли це вкрай необхідно;
- перепитайте дитину, якщо не зрозумієте її висловлювань;
- якщо дитина довгий час не відповідає на запитання, спробуйте сформулювати його інакше;
- гідно оцініть зусилля дитини, яка дає показання, але не хваліть за конкретні відповіді, не обіцяйте винагороди;
- скажіть дитині, якщо виникне така потреба, що ви усвідомлюєте, що дитина відчуває занепокоєння, і підкресліть небезпідставність її почуття;
- коли ви намагаєтесь, щоб дитина розповідала про себе, покажіть готовність відкрити частину свого приватного життя, щоб стати для малолітнього свідка чи потерпілого більш реальною, ближчою людиною (наприклад, запитуючи про тварин, скажіть, яку ви мали тваринку у своєму дитинстві або яка є у вас тепер).

Слід уникати таких помилок:

- не порушуйте фізичного простору дитини, залишайтеся на безпечній для неї відстані;
- не підганяйте дитину, давайте їй час на те, щоб обдумати свої відповіді;
- не оцінюйте дитину та її висловлювання;

- не реагуйте здивуванням на висловлювання дитини, навіть якщо вони вас шокують;
  - не коментуйте описуваних дитиною ситуацій згідно з уявленнями дорослих (наприклад, Це було небезпечно для тебе..., Це, мабуть, було для тебе жахливим);
  - не змушуйте дитину до відповіді, говорячи, що вона повинна щось знати або пам'ятати;
  - не давайте дитині обіцянок, яких ви не зможете виконати;
  - не питайте у скривдженої дитини, чи злочинець повинен бути покараний і яким чином;
  - не оцінюйте близьких дитині осіб;
  - не впадайте в паніку, якщо дитина виражає свої негативні емоції, наприклад, плаче, скажіть, що розумієте її реакцію;
  - не кажіть дитині «не плач», «не нервуй».
- Отже, представник поліції зобов'язаний: [65]
- заспокоїти та забезпечити безпеку жертві та дітям; [65]
  - зібрати інформацію, необхідну для реєстрації справи та початку судового позову у разі необхідності;
  - інформувати жертву про її права та можливість отримати професійну допомогу [65].

ВИСНОВКИ

Перетворення суспільства, що відбуваються на початку XXI ст. зумовлюють становлення людини як головної соціальної цінності і вирішальної сили сучасного прогресу, ставлять перед державою, суспільством завдання створити умови для вільного всебічного розвитку особистості, її творчої самореалізації. Пріоритетом є забезпечення інтересів і прав дітей, удосконалювання механізмів, що регулюють життєдіяльність особистості. Відповідно до поставлених завдань в кваліфікаційній роботі були досягнуті наступні результати.

Розглянуто теоретичні засади профілактики жорстокого відношення до дітей. Аналіз теоретичних підходів дозволив сформулювати поняття «профілактика», а саме – це заздалегідь спланована продумана цілеспрямована система запобіжних заходів по створенню умов, що перешкоджають виникненню тих чи інших форм соціального відхилення, а також їх поширенню. Під профілактикою жорстокого ставлення до дітей в сім'ї ми розуміємо комплекс різноманітних соціально-педагогічних, соціально-просвітницьких, інформаційних заходів, які сприяють поліпшенню внутрішньосімейної ситуації та призводять до зменшення кількості випадків жорстокого поводження з дітьми в родині.

Проаналізовано досвід профілактики жорстокого поводження з дітьми закордонних країн, таких як США, Австрія і Німеччина, Франція. У США з метою профілактики насильства щодо дітей у закладах освіти та сім'ях громадська організація «Жінки проти зґвалтування» розробила програму профілактики для дітей «Діти попереджені про напад». У закладах освіти Федеративної Республіки Німеччини склалась певна система науково-методичної роботи з педагогами щодо попередження дитячого насилля, яка включає масові, групові та індивідуальні форми. В Австрії була розроблена превентивна програма «Модель любові», яка базується на партнерських

стосунках між дитиною, педагогом та батьками.

Сформульовано та обґрунтовано напрями соціально-педагогічної роботи з профілактики жорстокого поводження з дитиною:

а) гуманістичне виховання через формування соціального середовища в якому відбувається більший вибір особистістю способів творчої самореалізації, її саморозвиток у гармонії із собою і суспільством.

б) організація роботи з батьками. Тренінговий курс «Батьківство в радість» – одна з програм, яка позитивно себе зарекомендувала й має потенціал для подальшого поширення. Результати дослідження впроваджено в освітній процес комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 236 комбінованого типу» Криворізької міської ради.

Профілактика жорстокого поводження з дитиною в дошкільному закладі є багатоаспектною проблемою, тому проведене дослідження не є вичерпним. Подальше опрацювання цього напрямку передбачає пошук ефективних дистанційних форм організації профілактичної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : в 3 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 1: Особистісноорієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. 277 с.
2. Беленька Г.В., Богінч О.Л., Борисова З.Н. та ін. Підготовка вихователя до розвитку особистості дитини в дошкільному віці : монографія /за заг. ред. І.І. Загарницької. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 310 с.
3. Божко Л. Захист прав дитини як соціально-педагогічна проблема : методичні рекомендації. Пирятин: [б.в.]2013. 6 с.
4. Божович Л. Проблемы формирования личности /за ред. Д. І. Фельдштейна. Москва: Вир-во «Інститут практичної психології», Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. 352 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. Т.8. С.371
6. Власов П. О., Левков А. В. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню : інформ.-практ. посіб. Дніпропетровськ : Дніпропетровська міська громадська організація «Жіночий інформаційно-координаційний центр», 2005. 106 с. С.15
7. Голованова Т. П. Структурні компоненти та зміст підготовленості соціальних педагогів до організації просвітницької діяльності з попередження насильства в сім'ї. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. С.152-157.
8. Голованова Т.П. Теоретичні засади аналізу домашнього насильства як соціальної проблеми. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2016. № 1(26). С.106-112.
9. Громадський інформаційно-правовий портал «Права дітей та молоді в

- Україні». URL : <http://pravaditej.org.ua/ponad-30-tisjach-ditej-u-sviti-shhorichno-pomirae/> (дата звернення: 15.10.2020).
10. Давидов В.В. Проблеми розвиваючого навчання. Москва : Педагогіка, 1986. 197 с.
  11. Декларація прав дитини: Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 15.10.2020).
  12. Євсюкова М. В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник / За заг. ред. О.А. Шаповалової, С.О. Павлиш. Київ: ТОВ «Компанія «Ваїте», 2011. 196 с. URL : <http://www.nsj.gov.ua/files/documents/001.pdf> (дата звернення: 15.10.2020).
  13. Журавель Т., Кочемировська О., Ясеновська М. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : методичний посібник для освітян / за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 242 с.
  14. Заверико Н.В. Соціальний захист дітей та підлітків у громаді. *Проблеми педагогічних технологій*. Зб. наук. пр. Вип.3-4. Луцьк, 2004. С. 77-84.
  15. Запорожцев А., Лабунь А., Заброта Д. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Київ, 2012. 246 с.
  16. Заредінова Е.Р. Дефініційний аналіз поняття «освітнє середовище ВНЗ». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2017. №8 (1). С.193-200. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8\(1\)__26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8(1)__26) (дата звернення: 15.10.2020).
  17. Зверева І. Д. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. Київ : центр навч.

- літ-ри, 2008. 536с.
18. Зверєва І. Д. Соціально-психологічний тренінг: енциклопедія освіти. Акад. пед.наук України; гол.ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 859 с.
  19. Зверєва І.Д. Превентивна робота з молоддю за методом «рівний-рівному»: навч. посіб. / за ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Навчальна книга, 2002. 256 с.
  20. Зданевич Л.В. Теоретичні і методичні основи професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до роботи з дезадаптованими дітьми : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Житомир, 2014. 44 с.
  21. Івченко А. Тлумачний словник української мови / за ред. А. Івченко. Харків, 2006.
  22. Інструктивно-методичні рекомендації «Щодо організації діяльності закладів дошкільної освіти у 2020/2021 навчальному році» лист МОН від 30.07.2020 № 1/9-411. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-411729-20#Text> (дата звернення: 05.09.2020).
  23. Капська А. Й. Деякі аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка. Серія : Педагогічні науки.* 2010. № 15. С.12-16.
  24. Квас О. В. Звичаєве право і становище української дитини : кінець ХІХ – початок ХХ століття. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. Вип. 31. С. 39-50.
  25. Киричок В. А. Теоретичний аспект формування гуманістичних цінностей молодших школярів у сучасних умовах. *Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти* : семінар АПН України 16 груд. 2004 р. : матер. Київ, 2005. С. 84-90.
  26. Козубовська І. В. Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх (психолого- педагогічні аспекти) : автореф. дис... д-ра пед.

- наук: 13.00.01 / Козубовська Ірина Василівна; Український держ. педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 1996. 48 с.
27. Козубовська І.В., Мигович І.І. Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В.Козубовської, І.І.Миговича. Ужгород, 1999. Ч.1. С. 268-271 .
  28. Кон И.С. Ребенок и общество. Москва : Академия, 2003. 336 с. URL : http://static.iea.ras.ru/books/kon_rebenok_i_obshestvo.pdf (дата звернення: 15.10.2020).
  29. Конвенція про права дитини від 20.10.1989р. № 995_021 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#text (дата звернення: 15.10.2020).
  30. Конрад Н., Перепадя О. Насильство породжує насильство, або виховуйте дітей в любові. URL : <https://www.dw.com/uk/%> (дата звернення: 15.10.2020).
  31. Конституція України. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 15.10.2020).
  32. Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина»: схвалено вченою радою Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (Протокол від 14 листопада 2012 р. № 9). URL : www.ippo.if.ua/predmety/vrobota/media/files/konze_psiyu_shasliva_rodina_12_21.doc (дата звернення: 15.10.2020).
  33. Кузь В.Г. Нова освітня парадигма – нові освітні технології. *Педагогіка і психологія*. 2011. № 2. С. 28-35.
  34. Кулачківська С. Гуманістичний підхід: теорія і практика. *Дошкільне виховання*. 2000. № 10. 34 с.
  35. Куракин А. Школьный коллектив как социально-педагогическая система. Вопросы воспитания, системный подход. Москва : Прогресс, 1981. С.79.

36. Курасов М., Синельник К. Буллінг як форма насильства. Методи боротьби з буллінгом (зарубіжний досвід). URL : http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/09_04_2020/pdf/209.pdf (дата звернення: 15.10.2020).
37. Лактіонова Г., Зверєва І. Батьківство в радість. Тренінговий курс з набуття батьківських навичок / авт.-упор. Г. Лактіонова, І. Зверєва. Київ : Р.К. Майстер-принт, 2008. 359 с.
38. Лактіонова Г.М. Права дитини: сучасний досвід та інновації: Зб. інформ. і метод. матеріалів / За заг. ред. Г.М. Лактіонової. Київ : Либідь, 2005. 256 с.
39. Лесько Н. В. Проблеми правового регулювання захисту дітей від насильства в сім'ї. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2017. № 4 (58). С. 43–47. С. 46
40. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства : навч.-метод. посіб. Київ : Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. 343 с.
41. Мануйлов Ю. С. Средовой подход в воспитании: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01: Москва, 1997. 193 с. РГБ ОД, 71:99-13/75-5
42. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / уклад. : Г. Ю. Мустафаєв, І. І. Довгаль. Київ, 2011. 192 с. URL : <https://www.osce.org/uk/ukraine/93318> (дата звернення: 15.10.2020).
43. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству: Лист МОН України від 18.05.2018 р. № 1/11-5480. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MUS3001> (дата звернення: 15.10.2020).
44. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми : навч.-метод. посіб. / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. Київ : Юрисконсульт, 2005. 452 с.
45. Моз де Л. Психоистория : классики психологии XX века. Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. 364 с. С. 42

46. Монтессори М. Значение среды в воспитании. *Частная школа*. 1995. № 4. С. 125.
47. Новикова Л.И., Соколовский М.В. «Воспитательное пространство» как открытая система. *Общественные науки и современность*. 1998. № 1. С. 132-143.
48. Оржеховська В. М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : навчально-методичний посібник. Київ : ВіАн, 1996. 352с.
49. Петрочко Ж.В. Проблема жорстокого поводження з дітьми: визначення та класифікація понять. *Наукові записки: зб. наук. статей Національного пед. університету імені М.П.Драгоманова*. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. Випуск LVI (56). 254 с. С.135-140.
50. Пінейру П. С. Доповідь про насильство щодо дітей у світі : дослідження Генерального Секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань насильства щодо дітей. Київ : «Перфект Стайл», 2009. 363 с.
51. ПоніманськаТ.І. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академ-видав, 2006. 456 с.
52. Починок Є.А. Компетентність як фундаментальна професійна якість майбутнього вчителя початкових класів. *Імідж сучасного педагога*. 2012. № 7 (126). С. 41-43.
53. Притчі. URL :https://pritchi.ru/id_873 (дата звернення: 15.10.2020).
54. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї: Закон України від 25.09.2008 р. № 599-VI. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/599-vi-8152> (дата звернення: 15.10.2020).
55. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001р. № 2628-III. Дата оновлення : 20.05.2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 15.10.2020).
56. Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: Закон України

- від 05.03.2009 № 1065-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-17> (дата звернення: 15.10.2020).
57. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. Дата оновлення: 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
58. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України № 1044 від 19.12.2017 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
59. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18.10.2001р. № 992/2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
60. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04. 2002 р. № 34. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
61. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
62. Про охорону дитинства: Закон України від 2001р. № 2402-III. Дата оновлення: 17.06.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
63. Про реалізацію Конвенції ООН про права дитини, всесвітньої Декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, Національної програми «Діти України» та підготовку щорічної державної доповіді про становище дітей в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від

- 20.07.1996 р. № 767. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-96-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
64. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001, № 2558-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 42. Ст. 213. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
65. Протидія домашньому насильству. Практичний посібник для поліцейських. Ентоні Віллс Національна експертка: Ольга Калашник URL : <https://rm.coe.int/cvavgu-jan2018-4-ua-web/16807874e0> (дата звернення: 15.10.2020).
66. Річний звіт міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна». URL : www.la-strada.org.ua (дата звернення: 15.10.2020).
67. Сімейний кодекс. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
68. Соціологія : терміни, поняття, персоналії : навч. словник-довідник / уклад. В. Піча, Ю. Піча, Н. Хома та ін. ; за заг. ред. В. Пічі. Київ : Каравела ; Львів : Новий світ. 2000, 2002. 480 с.
69. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні : правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / кол. авт.: В. Бондаровська, О. Кочемировська, Г. Лактіонова та ін.; заг. ред. Кочемировська О. О. Київ : Вид-во ФОП Клименко Ю. А., 2010. 372 с.
70. Сухомлинський В. Вибрані твори в V томах. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 4. Київ : Радянська школа, 1976. 670 с.
71. Тарабасова Л.Г. Гуманістичні тенденції дошкільної освіти в Японії: теоретико-методологічне дослідження. *Грані*. Дніпропетровськ : Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2015. № 1(117). С. 34-38.
72. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн стародавнього світу: навчальний посібник. Львів : Світ, 2001. 382 с. С. 49

73. Трофаїла Н.Д. Підготовка майбутніх вихователів до емоційного розвитку дітей дошкільного віку: автореф. дис. ... канд пед. наук : 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Одеса, 2019. 22с
74. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : навчальний посібник. Київ : ДЦССМ, 2002. 132 с.
75. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедия / голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
76. Фопель К. Руководство по предупреждению насилия над детьми. *Директор школы*. 2000. № 6. С. 5-10.
77. Чернякова А.В. Проблема третирування (BULLYING) серед учнів у загальноосвітній школі США: шляхи запобігання та подолання. URL : <http://www.psyh.kiev.ua> (дата звернення: 15.10.2020).
78. Чернякова А. В. Проективні стратегії створення безпечного, вільного без насильства, освітнього середовища: досвід США. URL : <https://rm.coe.int/16800930de> (дата звернення: 15.10.2020).
79. Шабінський М.Є. Насильство у школі та вирішення цієї проблеми засобами громадянського виховання (на прикладі роботи французької початкової школи). *Духовність особистості : методологія, теорія і практика: збірник наукових праць*. Луганськ, 2007. Вип. 3(22). С. 223-230.
80. Шевченко Н. Ставлення батьків до прав дитини. *Діти – батьки – сім'я*. Київ : Науковий світ, 2005. Випуск 3. С.16 – 21.
81. Юрчик О. М. Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах: дис. ... канд. псих. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Івано-Франківськ, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2016. 328 с.
82. Buchner G. Grundlagen zu Gewalt in der Familie / G. Buchner, B. Cizek, V. Gossweiner, O. Kapella, J. Pfliegerl. München, 2007. 225 p.
83. Child protection from violence, exploitation and abuse (source : unicef 2009) URL: http://www.unicef.org/media/media_45451.html
84. Gaschke S. Die erziehungskatastrophe. Kinder brauchen starke eltern / susanne

- gaschke. München : wilhelm heyne verlag, 2003. 301 s.
85. Haselmann B. Erziehungspartnerschaft zwischen eltern und schule. URL: www.muetter.besondere-kinder.de (дата звернення: 19.10.2020).
86. Klett K. Gewalt an schulen. Eine deutschlandweite online-schülerbefragung zur gewaltsituation an schulen. Inaugural-dissertation zur erlangung des doktorgrades der philosophischen fakultät der universität zu köln. K. Klett . URL: <http://www.bildungserver.de/dgf/zeitschriften.html> (дата звернення: 20.10.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ТРЕНІНГОВОГО КУРСУ «БАТЬКІВСТВО В РАДІСТЬ»

1. Бути батьками — найважливіша та найскладніша робота.
2. Батьки — основа сім'ї.

Ми є найпершими та найважливішими вчителями своїх дітей та прикладом для наслідування.

3. Щоб піклуватися про дітей, батьки мають піклуватися про себе.
4. Потрібно вчитися бути батьками.

Цей процес триває постійно та завжди змінюється. Він просувається невеликими кроками. Важливо вдячно ставитися до набутого досвіду та докладених зусиль і визнавати це як свої надбання.

5. Ми вчимо своїх дітей словом та власним прикладом.

Своїми словами та своїми діями ми моделюємо спілкування, вміння справлятися зі стресом та гнівом, як треба піклуватися про себе.

6. Кожен батько/мати та кожна дитина є особливими.
Єдиного правильного способу бути батьком/матір'ю не існує.

7. Важливо спиратися на сильні сторони.

В цьому основа курсу «Батьківство в радість»: від тренера — до батьків, від батьків — до інших дорослих, а також до дитини.

8. Батькам потрібна мережа підтримки.

«Батьківство в радість» допомагає батькам розбудувати таку мережу.

Додаток Б**Форма заяви про підозру на насильство**

Директору _____

від _____

(П. І. Б., посада, місце роботи)

ЗАЯВА

«___» _____ 20__ року в _____ годин _____ хвилин були виявлені (вказати ким) ознаки жорстокого поводження з неповнолітнім (вказати неповнолітнього, щодо якої було допущено жорстоке поводження, його місце проживання, місце навчання), щодо якої невстановленими особами (або вказати конкретних осіб, якщо вони відомі потерпілому) були вчинені дії (вказати які). ознаками, дають підстави підозрювати жорстоке поводження, є (вказати конкретні ознаки).

Прошу розглянути питання про притягнення до встановленої законом відповідальності.

«___» _____ 20__ року

_____

(Посада, підпис, П. І. Б.)

Додаток В**Форма подачі скарги для дитини про випадок жорстокого поводження**

Директору _____

від _____

(Ім'я дитини)

Доводжу до Вашого відома, що я (П. І. Б., число, місяць, рік, час, місце) постраждав від дій (ім'я кривдника), опис того, що сталося.

Вказівка можливої причини і поточного емоційного і фізичного стану потерпілого.

Дата

Підпис

Додаток Г**Форма заяви про підозру на буллінг**

Директору _____

від _____

(П. І. Б., посада, місце роботи)

ЗАЯВА

«___» _____ 20__ року в _____ годин _____ хвилин були виявлені (вказати ким) ознаки буллінг щодо неповнолітнього (вказати неповнолітнього, його (місце проживання, місце навчання), щодо якої невстановленими особами (або вказати конкретних осіб, якщо вони відомі потерпілому) були вчинені дії (вказати які). Ознаками, що дають підстави підозрювати буллінг, є (вказати конкретні ознаки).

Прошу розглянути питання про притягнення до встановленої законом відповідальності.

«___» _____ 20__ року

_____

(Посада, підпис, П. І. Б.)

Додаток Д

Тренінг для батьків: «Попередження насильства, жорстокості в сім'ї та в дитячому колективі»

Мета: зосередити увагу батьків на проблемі насильства; дати визначення, що таке насильство; розглянути види насильства; сприяти усвідомлення батьками того факту, що насильство над дитиною є злочином; допомогти відкрити емоції дитини та підвищити розуміння поведінки дітей шляхом занурення дорослих у стан дитини; підвищити розуміння всього комплексу проблем, які можуть виникнути у дітей, що зазнали насильства; виробити і обговорити практичні рекомендації для батьків по попередженню насильницьких дій щодо їхніх дітей та подоланню наслідків, які можуть виникнути, якщо дитина зазнала насильства; розвивати навички рефлексії.

Обладнання: нормативно-правові документи, анкети, комп'ютер, картки для об'єднання у групи, роздатковий матеріал, пам'ятка для батьків.

Очікуваний результат: наприкінці тренінгу батьки мають:

- знати законодавчу базу щодо захисту прав дитини та протидії насильства над нею;
- уміти визначати поняття «насилля», «жорстокість», «покарання», розрізняти їх види, причини виникнення та наслідки;
- визначати організаційні умови для запобігання насильству у сім'ї та дитячому колективі;
- усвідомити значення власної педагогічної культури, гуманної поведінки щодо дітей, батьків, колег, спілкування на рівних засада

План

Вступ

1. Вправа «Знайомство»
2. Вправа «Правила роботи»
3. Очікування. Вправа «Дерево очікувань»

4. Вправа «Асоціація»
5. Інформаційне повідомлення про проблему насильства та жорстокого поводження з дітьми
6. Робота в групах
7. Вправа «Як ви думаєте»
8. Вправа «Моя сім'я»
9. Аналіз ситуацій.
10. Вправа "Пам'ятка".
11. Рефлексія

ХІД ТРЕНІНГУ

ВСТУП

Тренер. Доброго дня всім присутнім. Сьогодні наша зустріч присвячена такій актуальній темі, як попередження насилля та жорстокості щодо дітей.

«Якщо твої наміри розраховані на рік – сій жито, на десятиліття – саджай дерева, на століття – виховуй дітей» (Народна мудрість).

Сьогодні ми проведемо нашу зустріч у формі тренінгу. Ви – дорослі люди, які мають різну освіту, різний характер, різні погляди на життя, різні долі, але є одне, що об'єднує вас, це ваші діти, які можуть стати горем чи радістю. Як і що треба зробити, щоб ваша дитина стала для вас щастям, щоб одного разу можна було сказати собі: «Життя склалося». Тому на цьому тренінгу ми розглянемо актуальну проблему, це попередження насильства і жорстокості в сім'ї та в дитячому колективі.

1. Вправа «Знайомство».

Мета: познайомити учасників між собою, створити умови для ефективної співпраці.

Час – 20 хвилин.

Інструкція. Учасникам пропонується представитися та завершити висловлювання: «Добрий день, мене звати ..., про жорстоке поводження з дітьми я вперше почула ..., в своєму житті я зустрічалася (не зустрічалася) з такими людьми, які жорстоко поводяться з дітьми ».

2. Вправа «Правила роботи».

Нас чекає плідна й цікава робота, а щоб вона була більш ефективною, пропоную прийняти правила і дотримуватися їх.

Мета: підвести учасників до розуміння необхідності вироблення і дотримання певних правил, за якими будується взаємодія людей у групі, прийняти правила роботи групи.

Час – 15 хвилин

Інструкція. Учасники приймають правила, за якими будуть працювати протягом зустрічі. Практика проведення тренінгу показує, що найбільш корисними в роботі груп є такі правила:

1. Активність.
2. Право промовчати.
3. Бути відвертим.
4. Бути позитивним.
5. Право піднятої руки.
6. Правило «тут» і «зараз».
7. Толерантність.
8. Працювати «від» і «до».

Висновок. Щоб робота була плідна й цікава та більш ефективною, пропоную прийняти правила і дотримуватися їх.

3. Очікування. Вправа «Дерево очікувань».

Мета: сформулювати завдання тренінгу, налаштувати учасників на роботу під час тренінгу.

Час – 15 хвилин.

Інструкція. Учасникам пропонується на стікерах записати свої очікування від тренінгу та закріпити їх на гілках дерева.

Матеріали: фліп-чарт, маркери, стікери, ручки для кожного учасника.

4. Вправа «Асоціація»

Мета: з'ясування знання батьками поняття «насильство».

Час – 15 хвилин.

Інструкція.

Тренер. Яке слово є ключовим в темі? (Насильство). Запишіть, будь ласка, 3 асоціації до слова «насильство». (Необхідно протягом 3 хвилин написати не менше 3-х асоціацій).

Після заслуховування всіх відповідей – питання до учасників:

- Яких асоціацій прозвучало більше? Як ви вважаєте, чому?

Зараз я попрошу Вас за допомогою карток 2-х кольорів (червоного й зеленого) відповісти на 2 наступні запитання:

- Чи виступали Ви коли-небудь ініціатором насильницьких дій? (червона картка).

- Чи піддавалися Ви коли-небудь насильству з боку оточуючих, родичів? (зелена картка).

Обговорення : підрахувати кількість червоних й зелених карток; зробити висновок.

5. Інформаційне повідомлення про проблеми насильства та жорстоке поводження з дітьми

Мета: надати інформацію щодо проблеми насильства та жорстокого поводження з дітьми в Україні.

З метою вивчення ставлення суспільства до жорстокого поводження з дітьми, застосування тілесних покарань, а також практик виховання дітей батьками в Україні було проведено у травні 2013 дослідження компанією GfK і її партнерами в рамках проекту «Дитинство без насильства – покращення системи захисту дітей у Східній Європі». За даними цього дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. Переважна більшість опитаних жителів України схильні вважати, що частота випадків жорстокого поводження по відношенню до дитини за останні 10 років збільшується або зберігається на незмінному рівні. При цьому майже половина опитаних звертає увагу на збільшення поширеності дитячої бездоглядності, сексуального насильства та криків на дитину, третина – застосування тілесних покарань та словесного приниження.

2. Майже половина опитаних припускає можливість застосування тілесних покарань до дітей, а кожен десятий вважає це цілком нормальним.

3. Більше половини опитаних в цілому підтримує заборону фізичних покарань, проте така підтримка не абсолютною. Частіше за все (більш ніж у половині випадків) опитані жителі України підтримують заборону побиття ременем або іншими предметами та сильне побиття рукою, сильний поштовх, в той час як заборону ляпасів та шльопання долонею в тому чи іншому ступені підтримує менше третини опитаних.

4. Дослідження показало, що лише в одному випадку із десяти опитані, які мають дітей, в рамках сімейного виховання ніколи не застосовували тілесних покарань. Найчастіше опитані українці застосовували шльопання – хоча б раз його використали більш ніж дві третини опитаних, застосовує часто кожен п'ятий з опитаних. Інші, більш жорсткі види тілесних покарань за власним визнанням застосовували не більше третини опитаних, часто їх практикують одиниці.

5. Частина опитаних, які однозначно висловили недоцільність тілесних покарань та необхідність їхньої заборони, вказали, що при вихованні власних дітей вони використовували або використовують тілесні покарання. Особливо характерним є ставлення до шльопання долонею, адже більшість з тих, хто висловився за необхідність його заборони, самі тим не менше періодично його застосовують при вихованні власної дитини.

6. В суспільстві немає однозначної оцінки можливостей різних типів установ і служб надати допомогу дітям, які страждають від насильства. Серед запропонованих установ та організацій, діяльність яких передбачає захист дитини та надання їй допомоги у скрутних ситуаціях, найбільшу середню оцінку отримали соціальні служби, далі за оцінкою йдуть міліція, органи правосуддя, навчальні заклади та громадські організації.

7. Враховуючи вище визначені чинники поширення та особливості ставлення опитаних до насильства над дітьми в сім'ї та тілесних покарань дитини, для зниження поширеності цього явища та для запобігання новим

випадкам жорстокого поводження з дитиною в сім'ї можна рекомендувати: формування в суспільстві чіткого коректного уявлення про сутність, прояви та ознаки жорстокого поводження з дитиною, причини та наслідки застосування тілесних покарань; формування в суспільстві, зокрема у молоді, критичного ставлення до традицій сімейного виховання, пов'язаних із тілесним покаранням та низької толерантності до випадків жорстокого поводження із дитиною; популяризацію альтернативних покаранням методів виховання та сприяння формуванню у молодих батьків необхідних для їх застосування навичок; популяризацію діяльності соціальних служб та громадських організацій, спрямованої на попередження жорстокого поводження з дитиною та надання допомоги дітям, які постраждали від насильства в сім'ї, розвінчування негативних міфів та забобон щодо такої діяльності, проведення подальшої професійної підготовки фахівців даних служб та організацій до впровадження діяльності та застосування сучасних форм і методів педагогічної й психологічної допомоги сім'ям з дітьми.

6. Робота в групах. Вправа « Дерево насилля».

Мета: визначити причини та наслідки сімейного насилля щодо дитини, узагальнити наданий обсяг інформації щодо насилля в сім'ї.

Тренер: Зараз ви будете працювати в групах. Зверніть увагу ще раз на правила роботи в малих групах.

Правила роботи в малих групах, що допоможуть вам організувати свою роботу:

1. Швидко розподіліть ролі. Визначтеся, хто буде головуючим, посередником, секретарем, доповідачем. Намагайтеся виконувати різні ролі.

Головуючий (спікер):

- Зачитує завдання групи
- Організовує порядок виконання
- Пропонує учасникам групи висловитися
- Заохочує групу до роботи
- Підбиває підсумки роботи

- За згодою групи визначає доповідача

Секретар:

- Веде коротко і розбірливо записи результатів роботи своєї групи
- Як член групи, має бути готовим висловити думку групи при підбитті підсумків або допомогти доповідачеві

Попередник:

- Стежить за часом
- Заохочує групу до роботи

Доповідач:

- Чітко висловлює думку, до якої дійшла команда
- Доповідає про результати роботи групи

На кожному столі є завдання (конкретний вид насилля). Далі учасники кожної із груп малюють « Дерево насилля» в якому корені символізують його причини, стовбур – саму проблему насилля. Гілки дерева – це конкретні форми, в яких здійснюється насилля щодо дитини, а листя та плоди – це наслідки насилля, які проявляються в поведінці дитини. Тренер звертає увагу на багаторівневість причин та наслідки насильства в таких сферах: суспільство, сімейні стосунки та індивідуальні особливості людей. Пропонує відобразити цю багаторівневість в деревах, які малюватимуть учасники. Зазначає, що можна користуватися роздатковим матеріалом, де зазначено види, причини та наслідки насильства у сім'ї та жорстокого поводження з дитиною.

Після закінчення виконання роботи всі 3 групи презентують свої «дерева».

Підводяться підсумки за всіма видами насилля. Доповідач виставляє своє «дерево», описує його.

Час –25 хв.

На екрані з'являється слайд, де систематизовано матеріал з конкретного виду насильства.

1. Види насилля:

- фізичне;

- психологічне;
- сексуальне;
- економічне (нехтування потребами дитини).

2. Причини насилля:

- Матеріальні труднощі;
- Наявність в сім'ї безробітного;
- Невирішена житлова проблема;
- Алкоголізм та пияцтво серед членів сім'ї;
- Наявність наркоманів в сім'ї;
- Неповна сім'я;
- Вітчим або мачуха в сім'ї;
- Дитина-інвалід або з проблемами зі здоров'ям;
- Небажана дитина;
- Важка дитина;
- Зняття багатьох моральних заборон;
- Сімейні конфлікти;
- Самоствердження за рахунок слабких;
- Культ жорстокості, пропагований в суспільстві.

Форми:

1. Залякування і погрози – навіювання страху криком, жестами, мімікою; загрози фізичного покарання міліцією, спецшколи, богом; прояв насильства над тваринами; загрози кинути дитину або відняти її, позбавити забезпечення та інше.

2. Ізоляція - постійний контроль за тим, що роблять жінка чи дитина, з ким дружать, зустрічаються, розмовляють; заборону на спілкування з близькими людьми, відвідування видовищних заходів та інше.

3. Фізичне покарання – побиття, ляпаси, катування, тягання за волосся, щипання та інше.

4. Емоційне (психічне) насильство – не тільки залякування, погрози, ізоляція, а й приниження почуття власної гідності і честі, словесні образи,

грубість; навіювання думки, що дитина – найгірша, а жінка – погана мати або дружина, приниження в присутності інших людей ; постійна критика на адресу дитини чи жінки та інше.

Наслідки

- дитина вчиться насильству;
- дитина стає тривожною;
- дитина має низьку самооцінку ;
- дитина не впевнена, що її в сім'ї люблять.

Висновок. Як бачимо, причинами насилля можуть бути як матеріальні причини (матеріальні труднощі, наявність в сім'ї безробітного та інші) так і психологічного характеру (вітчим або мачуха в сім'ї, сімейні конфлікти, неповна сім'я та інші). поширенню жорстокості дітей сприяє необізнаність батьків або осіб, що замінюють їх, із тим, які заходи впливу неприпустимі у взаєминах із дитиною, нерозуміння того, що не кожне покарання принесе дитині користь. Негативну роль відіграє також низький рівень правової культури населення, недостатні знання законодавчих норм. Що охороняють права дитини та гарантують покарання кривдників. У тому числі – за порушення основних прав людини та дитини.

Найчастіше тільки фізичне насильство ми вважаємо насильством. Нам складно припустити, як часто ми самі демонструємо насильство або стаємо його жертвами.

7. Вправа «Як ви думаєте».

Мета: з'ясувати наслідки насильства у сім'ї.

Інструкція. Учасники об'єднуються в три групи:

- перша відповідає на питання - «Як діти реагують на насильство в сім'ї?»»
- друга – «Як ці переживання відбиваються на поведінці дітей?»»
- третя – «Як допомогти дитині, коли вона стала свідком прояви насильства в сім'ї?»»

Кожна група виконує завдання. Перелік учасники фіксують на окремому

аркуші, презентують. Після презентації учасники обговорюють результати вправи.

Запитання для обговорення:

1. Чому важливо знати причини стану дитини?
2. Що дала робота над цією вправою? (Додатковий матеріал.)

Відповіді на запитання.

- 1) Як діти реагують на насильство в сім'ї?

- Діти зазнають почуття провини, сорому і страху, так, ніби вони відповідальні за насильство, яке їм доводиться спостерігати.

- Діти відчують сум.

- Діти відчують гнів в тому, що вони не спроможні змінити те, що відбувається в сім'ї.

- 2) Як ці переживання відбиваються на поведінці дітей?

- Реагувати надто агресивно;

- Не визнавати авторитетів;

- Бути пасивними чи пригніченими;

- Мати вигляд знервованих або заляканих;

- Скаржитися на головний біль, біль у шлунку, постійне відчуття втоми, сонливість, тощо.

- 3) Як допомогти дитині, якщо вона стала свідком проявів насильства в сім'ї?

Допоможіть дитині поділитися своїми почуттями з кимось із дорослих. Дуже важливо, щоб це була людина, якій дитина довіряє.

Слід обов'язково вислухати дитину до кінця, наперебиваючи та не оцінюючи її. Дуже важливо, щоб дитина зрозуміла, що розповідь про болісні почуття полегшує цей біль.

Насильство – це ще й:

- погроза нанесення собі або іншому тілесних ушкоджень;

- невиразні погрози, як-от: «Ти в мене дограєшся!»;

- погрози піти, забрати дітей, не давати грошей подати на

розлучення, розповісти про щось;

- заподіяння шкоди домашнім тваринам (щоб «помститися» партнеру);
- ламання та знищення особистих речей;
- використання брутальних слів, лайка;
- принижування, ображення, постійне підкреслювання недоліків;
- контролювання обмеження в спілкуванні, стеження;
- заборона лягати спати або насильне позбавлення сну;
- звинувачування в усіх проблемах;
- принижування думок, почуттів, дій;
- поведження з ним /нею/ як із прислугою;
- ігнорування.

Насильством що до дітей крім цього слід вважати:

- нехтування дитиною;
- нехтування обов'язками стосовно дитини;
- відсутність у сім'ї доброзичливої атмосфери (психологічна ізоляція);
- недостатнє забезпечення дитини наглядом та опікою;
- втягування дитини в з'ясування стосунків між батьками та використання її з метою шантажу;
- недостатнє задоволення потреб дитини в їжі, одязі, освіті, медичній допомозі, за умови, що батьки (опікуни) матеріально спроможні зробити це;
- використання алкогольних напоїв (наркотиків) до втрати самоконтролю над діями;
- нездатність забезпечити дитині необхідну підтримку, увагу, прихильність.

Висновок. Нескладно помітити, що все це не рідкість у наших сім'ях. Ми не розглядаємо це як щось особливе. Так поводитися наші батьки, батьки їхніх батьків. Так поведінка стала для нас звичайною. І часто ми просто не

замислюємося над тим, як це може впливати на нас самих і наших дітей.

Коли виникає конфлікт, дорослі часто так захоплюються ним, що думають тільки про те, як би відстояти свою позицію. Їм однаково, що відбувається в навколишньому світі. Діти, безумовно, не можуть бути сторонніми спостерігачами.

Діти бачать, чують та пам'ятають більше, ніж вважають дорослі. Нам здається, що дитина в цю хвилину не бере участі у конфлікті (захоплена грою, дивиться телевізор, перебуває в іншій кімнаті, тощо). Але насправді діти завжди знають, коли їхні батьки сваряться.

Діти різного віку по - різному реагують, але на всіх дітей, навіть на немовлят, впливає домашнє насильство.

Будь - яке домашнє насильство, незалежно від того, спрямоване воно безпосередньо на дитину чи на іншого члена сім'ї, травмує дитину!

8. Вправа «Моя сім'я».

Мета: усвідомлення, аналіз взаємин та можливість зміни сформованих сімейних стереотипів.

Час – 10 хвилин.

Інструкція. Зобразити стосунки із дитиною за допомогою двох кружечків. «Я» (батько,мати) і «Вона»(дитина). Кружечки можуть бути розміщені далеко один від одного, торкатися, перекриватися, повністю накладатися, входити один в інший. Це наочно демонструє рівень психологічної сумісності, потреби людей одне в одному (див. додаток Д.1.).

9. Аналіз ситуацій.

Мета: допомогти відкрити емоції дитини та підвищити розуміння поведінки дітей шляхом занурення дорослих у стан дитини.

Учасники об'єднуються в групи. Кожна група отримує ситуацію, в якій дитина зазнає насилля (див. додаток Д.2):

1 група – ситуація 1.

2 група – ситуація 2.

3 група – ситуація 3.

Члени кожної з груп повинні побувати в ролі дитини, програючи дану їм ситуацію декілька разів. Після закінчення рольової гри представник від кожної групи знайомить присутніх із змістом ситуації.

Обговорення:

- Які думки, почуття навіяла дана ситуація?
- Як ви себе почували в ролі дитини? Чому?
- Які, на вашу думку, можуть бути наслідки для дитини, яка потрапила в подібну ситуацію?

Якщо необхідно, тренер виносить на обговорення свої пропозиції (див. додаток Д.3).

10. Вправа «Пам'ятка».

Мета: виробити і обговорити практичні рекомендації для батьків по попередженню насильницьких дій щодо їхніх дітей та подоланню наслідків, які можуть виникнути, якщо дитина зазнала насильства.

Учасники об'єднуються у дві групи (за кольором жетонів, які дістають учасники з конверта). Можливі два варіанти проведення цієї вправи:

1 варіант:

1 група: Розробка батьками рекомендацій:

Що потрібно робити, щоб допомогти дитині уникнути насильства?

2 група: Розробка батьками рекомендацій:

Що потрібно робити, щоб допомогти дитині, яка зазнала насильства?

2 варіант:

Кожній групі видають готові рекомендації, які опрацьовуються в групах і доповнюються батьками (див. додаток Д.4)

12. Рефлексія.

Мета: отримати від кожного учасника коротку інформацію про враження від проведеного тренінгу.

Інструкція. Психолог звертається до учасників із пропозицією скласти йому телеграму, яка містила б відповіді на такі запитання:

- Що ви думаєте про проведений тренінг?

- Що було для вас важливим?
- Що вам сподобалося?
- Чи справдилися ваші очікування?

Тренер. Наша зустріч підійшла до завершення. Пропоную повернутися до очікувань ((Перевірити чи всі питання висвітлені). Сподіваюсь, що вона була для вас корисною, викликала роздуми, а також бажання побудувати по-новому взаємовідносини в своїй сім'ї .

Учасникам пропонується Вправа «Серце»

Інструкція. На маленьких сердечках батьки пишуть побажання своїй дитині і прикріплюють до великого серця.

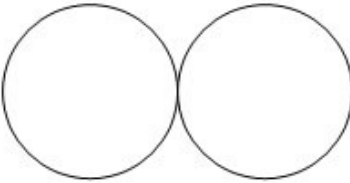
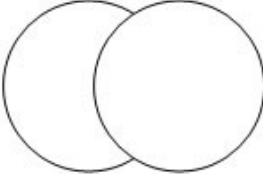
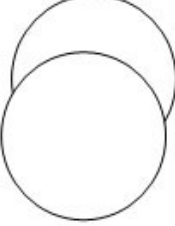
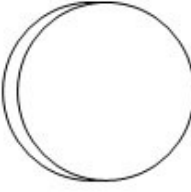
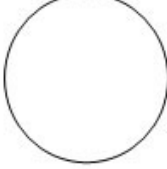

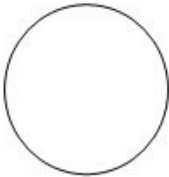
Список використаних джерел:

1. Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / уклад.: В.Л. Андрєєнкова, В.В. Байдик, Т.В. Войцях, О.А. Калашник та ін. Київ : ФОП Нічога С.О., 2020. 196 с.
2. Дитинство без насильства. URL : http://www.odb.km.ua/index.php?dep=1&dep_up=563&dep_cur=1711#gsc.tab=0
3. Збірник анкет для батьків. Затверджено рішенням експертної комісії науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи КУ імені Бориса Грінченка від 15 грудня 2015р реєстраційний № ЕДП 24/1912 URL : <https://vseosvita.ua/library/zbirnik-anket-dla-batkiv-165457.html>
4. Проблема жорстокого поводження з дітьми в Україні. Звіт про результати дослідження URL : https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/statistika_dl/research_report_OAK_2010_2013.pdf

Додаток Д.1

Моделі стосунків

	<p>Ви з дитиною незалежні одне від одного, не близькі. Це насторожує, варто замислитися над пошуками шляхів зближення.</p>	
	<p>Ви незалежні, не дуже близькі, але контактуєте, маєте щось спільне. Це вже краще..</p>	
	<p>Разом ви як особистості дуже близькі, але й незалежні.</p>	
	<p>Ви ближчі, ніж у модель 3.</p>	
	<p>Складні стосунки.</p>	
	<p>Ви близькі як ціле ми. Це дуже гарні стосунки.</p>	

	<p>Одна особистість повністю поглинута іншою особистістю. Для виявлення свого «Я» дитині не залишається місця. Це ситуація тиску.</p>	
--	---	---

Додаток Д.2

Ситуації

Ситуація 1

У сім'ї проживає тато, мама, старший син Костя і молодший – Артем. Старший відвідує четвертий клас, а молодший – дитячий садок. Батьки працюють повний робочий день, тому інколи доручають старшому сину після школи забрати брата з дитсадка.

Одного разу Костя після закінчення уроків вирішив погратися з друзями на спортивному майданчику і забув про те, що повинен забрати додому Артема. А коли згадав, то була вже 17 година. Швиденько забравши брата, пішов додому. Вдома його чекали: мама, яка сьогодні дуже втомилася, і тато, у якого були неприємності на роботі.

- О! З'явився нарешті. Де був? Ти о котрій годині мусиш бути вдома?! Я кого запитую? Чому мовчиш? – зустріла мама сина.

- Я загрався з друзями, а потім, коли згадав... – відповів Костя.

- Забув! Ти голову свою ніде не забув. Я кручусь, як муха в окропі, для кого стараюсь?! – відреагувала мама.

- Мамо, вибач. Я більше не буду, мені...

- Він не буде, вибачення просить. Іди до батька і розкажуй все йому. Нехай він вирішує, що з тобою робити, щоб ти слухав старших.

Костя слухняно пішов...

Після розмови з татом довго текли сльози і боліли місця, по яких його «виховував» тато...

Ситуація 2

- Як не хочеться йти до школи, – думала Оля, збираючись вранці на заняття. – Але потрібно. Одягнувшись, прискіпливо оглянула себе у дзеркалі, неквапом вийшла і попрямувала вулицею.

Ось і школа, клас.

- О! Прийшла наша Оля! Кругленька, рум'янька! – ехидно загукала компанія однокласників, які сиділи за останньою партою.

Оля не відреагувала, лише опустила очі і тихенько сіла на своє місце.

- Чому мовчиш, товстущечка? Чому така невесела? - не зупинялись «веселі» однокласники.

- Чого ви знову причепились? Вам що, робити більше нічого? - відповіла тихо Оля.

- Зараз так, а коли почнеться урок, то ми будемо милуватися тобою біля дошки.

- Ха-ха-ха! – пролунало з останньої парти.

Розпочався урок. Вчитель перевіряв домашнє завдання. Учні по черзі розповідали вірш напам'ять біля дошки. На цьому уроці Оля отримала зауваження, записане у щоденник: «Не вивчила домашнього завдання. Відмовлялась відповідати біля дошки.»

Сидячи після уроків у парку на лавці, Оля думала: «Ну чому я повненька? Краще б я була худюю і високою, тоді б у класі з мене не глузували. І друзів у мене було б більше... Все, я вирішила, не піду завтра до школи. «Захворію», прогуляю уроки, але не піду.»

Ситуація 3

Зима – прекрасна пора року. Сніжна, морозна погода так і вабить швидше вийти на вулицю погратися. Олегу доводиться йти із школи додому повз гірку, на якій метушиться дівтора, весело грається у сніжки, з'їжджає з гірки і просто весело борюкається.

Сьогодні після занять Олег вирішив трішки покататися з гірки з друзями. Зустріли знайомих хлопців, вкупі веселіше. Спочатку було весело, але потім Олег помітив, що коли приходить черга йому спускатись з гірки, то його відпихають старші діти. Через деякий час йому стали ставити «підніжки».

- Ми так не домовлялися, гірка для всіх, кататись треба по черзі, –

зауважив Олег.

- А хто тобі сказав, що для всіх? Ось я тут найстарший, то гірка - моя, зрозумів? – відреагував найстарший хлопець.

- Я не згодний! Не хочу більше з тобою гратися, тому що ти поступаєш неправильно, - відповів Олег.

- Ви подивіться на цього героя! Він не хоче гратися! Якщо ми захочемо, то змусимо тебе! Правда, друзі? – звернувся найстарший хлопець до своєї компанії.

Олег боязко подивився на всі боки, шукаючи підтримки. Його друзі кудись раптово втекли, а іншим не було до цього ніякого діла...

Прямувавши додому Олег думав: «Як мені боляче, образливо і страшно. Чому мої друзі не підтримали мене? Чому ніхто із перехожих не допоміг мені? Як відреагують вдома батьки на порваний портфель і куртку?!!! І як завтра проходити повз цю гірку?!!!»

Додаток Д.3

Можливі наслідки для дитини, яка потерпає від насильства

Якщо дитина була свідком насильства, то вона засвоює, що:

1. Насильство - це засіб розв'язання конфліктів або отримання бажаного.
2. Цю навичку вона переносить у оточуюче середовище: дитячий садок, школу, дружні і близькі стосунки, а потім – у свою сім'ю та на своїх дітей.
3. Вважає, що негативні форми поведінки в суспільстві – найважливіші. Отримує впевненість, що тиск і агресія приводять до бажаного результату, і не шукає інших способів взаємодії з людьми. Вона не знає, що можна домогтися бажаного, не обмежуючи прав іншого.
4. Довіряти людям, і особливо дорослим, – небезпечно.
5. У своїх сім'ях вони не мають прикладу позитивних стосунків, тому їм важко встановити близькі стосунки з іншими людьми. Вони не спроможні розуміти почуття інших людей.
6. Свої почуття й потреби не можна виражати відкрито.

Дитина не може відкрито виразити свої справжні почуття в сім'ї, тому що або до неї просто нікому немає діла, або за це на неї чекатиме покарання. Врешті-решт, вона втрачає цю навичку – виявляти свої справжні почуття. Дієві тільки негативні почуття – вони привертають увагу, піднімають авторитет, тому тільки їх варто проявляти.

Унаслідок цього дитина: або приховує свої почуття в сім'ї, знаходячи їм вихід на вулиці, у школі, або керується принципом – мовчи, терпи і принижуйся;

У сім'ях, де у стосунках з дітьми переважають контролювання, нехтування дитячими потребами, тиск, приниження один одного, дитина може вирости агресивною, або такою, що не зможе відстояти себе.

Будь-яке домашнє насильство – незалежно від того, спрямоване воно безпосередньо на дитину чи на іншого члена сім'ї, – травмує дитину! Тому ми повинні частіше думати про те, кого ми хочемо виховати.

Додаток Д.4

Рекомендації батькам, як допомогти дитині уникнути насильства

1. Не втрачайте контакту з дітьми:

- намагайтеся мати двосторонній зв'язок між вами і вашими дітьми; діти повинні бути впевнені, що вам можна довіряти свої проблеми в разі необхідності;
- тісніше спілкуйтеся з дитиною, щоб зменшити вірогідність зіткнення зі злочинним світом;
- знайте, де знаходяться діти в даний момент;
- для досягнення взаємопорозуміння з дитиною слід звернути увагу на кілька важливих моментів:
  - розмовляйте з дітьми про все, навіть про дрібниці, головне – ваше спілкування;
  - ставтесь до дитячих розповідей шанобливо, не кепкуйте; після того, як дитина закінчить говорити, можна вимовити щось на зразок: «Я гадаю, може...»; це створить певний рівень довіри до вас і ви будете знати значно більше про те, що відбувається з вашими дітьми, а, значить, зможете заздалегідь помітити появу тривожних ознак;
  - ніколи не висміюйте почуттів, думок і страхів дитини; не зраджуйте довірених вам таємниць;
  - дозволяйте дитині мати свою думку, відмінну від вашої, бо це станеться і без вашого дозволу;
  - не обтяжуйте дітей своїми життєвими проблемами, якщо діти не в змозі вам допомогти.

2. Добре навчайте дітей:

- навчати найкраще на власному прикладі;
- будьте терпеливими, похваліть, якщо добре, а помилки виправляйте без критики;
- чудовий спосіб навчання – рольова гра на тему «А що, якщо...»;

дитина

- сприймає це дійсно як гру: «Що ти робитимеш, якщо старші хлопці вимагатимуть від тебе щось зробити?», «Що ти зробиш, якщо хтось буде намагатися тебе скривдити?».

- при навчанні враховуйте і вікові особливості дитини; визначте, що дитина може робити вже зараз, а чого бажано навчити в майбутньому.

3. Потурбуйтеся про те, щоб дитина усвідомила, що вірогідність скоєння насильства по відношенню до неї зменшується, якщо вона буде уникати безлюдних місць. Можна провести з дитиною бесіди, розіграти кілька рольових ігор і, безумовно, продемонструвати все на власному прикладі.

4. Про що б не йшлося, але звичка аналізувати ситуацію виробилась в людини ще в пору боротьби за виживання в дикій природі. Поспостерігайте за поведінкою тварин: вони щомиті оцінюють і уточнюють обстановку навколо себе; вони завжди насторожі. Навчайте дитину аналізувати, щоб вона в будь-якій ситуації мала змогу прийняти зважене рішення і не припустилася помилки, чого б справа не стосувалась: чи нового друга, чи переходу в іншу школу, чи поїздки в незнайоме місце.

5. Вчіть дитину мирно взаємодіяти з оточуючими:

- не тримати зла на тих, хто поряд;
- часто конфлікт можна розв'язати тим, що не поглиблювати його;
- діти дуже непослідовні у своїх симпатіях і прихильностях, тому уроки міжособистісних стосунків допоможуть вам зберегти їх від біди; наприклад, робити зауваження, використовуючи займенник «я», а не «ти», тобто: «Я втомився», а не «Ти мені набрид»;

- спілкуватися з іншими людьми без грубощів, використовуючи всю можливу дипломатію, щоб не викликати в оточуючих злість і бажання помститися;

- звертати увагу на міміку і жести;
- корисно вміти поставити себе на місце опонента, постаратись зрозуміти його, поглянути на себе з боку.

Додаток Д.5

ПОРАДИ БАТЬКАМ:

як «тримати себе в руках» і не зриватися на дитині

1. Поставте себе на місце дитини і постарайтесь зрозуміти її.
2. Спробуйте зрозуміти причину вашого гніву. Можливо не дії дитини вас розізлили.
3. Відразу все з'ясовуй, наприклад: «Я засмучуюсь, коли ти не робиш вчасно уроки».
4. Якщо чимось розгнівались, опануйте свої емоції: вийдіть з кімнати, дихайте глибоко, випийте чаю, вийдіть на прогулянку.
5. Думайте про вирішення проблеми, а не про її суть. Поміркуйте над тим, що можна зробити зараз, щоб виправити ситуацію.
6. Приділіть увагу собі, виділяйте для цього час, щоб уберегтися від емоційного вигорання.
7. Розподіліть обов'язки у сім'ї, просіть у дітей про допомогу.
8. Прислухайтесь до критики та порад інших, але фільтруйте їх.
9. Зверніться до психолога за допомогою. В Україні є безкоштовні лінії психологічної підтримки для батьків.

Додаток Д.6

Пам'ятка для батьків

– Пам'ятайте, що першим університетом життя для дитини є та сім'я, в якій народилася дитина. Завдання обох батьків полягає в тому, щоб створити в сім'ї атмосферу любові, довіри, духовного настрою та комфорту.

– Не дивіться на дитину, як на особисту власність. Ви дали дитині фізичне тіло, а душа її належить світові. Сприймайте дитину як особистість – єдину, унікальну і неповторну.

– Завжди пам'ятайте: насильство над дітьми – це протиприродний акт, який забороняється законом. В Сімейному Кодексі сказано так: «Забороняються фізичні покарання дітей батьками та інші види покарань, які принижують людську гідність. Дитина має право на належне батьківське виховання».

– Не виражайте часто свого невдоволення, критики. Це породжує неприязнь та ворожість в стосунках дітей і батьків.

– Давайте дітям можливість відчувати ваше визнання і схвалення. Ніколи не старайтесь запевнити дитину в тому, що вона погана.

– Будьте тактовними у стосунках з дітьми. Давайте приклад емоційного самоконтролю і витримки.

– Показуйте приклад позитивних дій та вчинків дітям не на словах, а в конкретних справах.

– Завжди давайте дитині шанс на право бути кращою.

– Пам'ятайте, що в сім'ї дитина пізнає, як взаємодіяти з іншими

людьми, як ставитися до себе і до оточення, як упоратися з труднощами і, зрештою, зрозуміти, що таке життя [2].

Додаток Ж

ПЛАН ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЛЮ НАД ДІТЬМИ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ, БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ) В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

<i>Робота з вихователями</i>	<i>Відповідальний</i>	<i>Термін виконання</i>
Методична нарада «Ознайомлення з методичними рекомендаціями щодо запобігання та протидії насильству» Перегляд відео «Проти насильства в сім'ї»	Вихователь – методист, практичний психолог	Травень 2020
<i>Робота з батьками</i>	<i>Відповідальний</i>	<i>Термін виконання</i>
Виготовлення інформаційних ширм для батьків: «Дитинство без насильства і жорстокості», «Насильство-це злочин! Захистіть себе та інших», «Права дитини», «Як уникнути насильства?»	Вихователі груп для дітей старшого дошкільного віку	Травень 2020
<i>Робота з дітьми</i>	<i>Відповідальний</i>	<i>Термін виконання</i>
Заняття за освітнім блоком: «Свої права ти добре знай, їх шануй та захищай»	Вихователі і груп	Травень 2020
<i>Робота з вихователями</i>	<i>Відповідальний</i>	<i>Термін виконання</i>
Підготувати та надати пам'ятку	Практич	Вересень

педагогам та батькам про безкоштовні гарячі телефонні лінії з питань захисту прав дитини та для постраждалих від насилства	ний психолог	2020
---	--------------	------

Продовження таблиці

Провести консультування щодо ознайомлення учасників освітньо-виховного процесу з методичною та довідковою літературою на допомогу батькам та педагогам щодо правового виховання дошкільників та попередження жорстокого поводження, булінгу з дітьми	Практичний психолог	Вересень 2020
<i>Робота з батьками</i>	<i>Відповідальний</i>	<i>Термін виконання</i>
Тренінг для батьків: «Попередження насильства, жорстокості в сім'ї та в дитячому колективі»	Практичний психолог	Вересень 2020
Розроблення пам'яток-буклетів для батьків і педагогів	Практичний психолог Вихователі груп	Вересень 2020
У батьківських куточках розмістити інформацію для батьків «Насильство-це злочин ! Захистіть себе та інших»	Вихователі груп	Вересень 2020
<i>Робота з дітьми</i>	<i>Відповідальний</i>	<i>Термін виконання</i>
Заняття з правової освіти : «Я маю право,ми маємо права»	Вихователі груп	Вересень 2020
<i>Робота з вихователями</i>	<i>Відповідальний</i>	<i>Термін виконання</i>
«Круглий стіл » з педагогами «Про жорстоке поводження з дітьми, протидія	Практичний	Жовтень 2020

булінгу». Перегляд відео, презентацій «Права дитини»	психолог	
---	----------	--

Продовження таблиці

Консультація для учасників освітньо-виховного процесу нормативно-правові питання «Що таке насильство?», «Протидія булінгу».	Завідувач ЗДО, практичний психолог	Жовтень 2020
Створити сторінку на сайті ЗДО «Правова освіта дошкільників»	Відповідальний за сайт, пр.психолог	Жовтень 2020
<i>Робота з батьками</i>	<i>Відповідальний</i>	<i>Термін виконання</i>
Розробити пам'ятку для батьків : «Насильство над дитиною: покарання чи заохочення»	Вихователі груп за участю практичного психолога	Жовтень 2020
Батьківські збори одне з питань «Що ми знаємо про насильство в сім'ї? Як уникнути насильства та захистити дітей від насильства?».	Завідувач ЗДО, вихователі груп,	Жовтень 2020
Круглий стіл за участю батьків «Що ми знаємо про насильство в сім'ї? Як уникнути насильства та захистити дітей від насильства?»	Вихователі груп середнього дошкільного віку	Жовтень 2020
<i>Робота з дітьми</i>	<i>Відповідальний</i>	<i>Термін виконання</i>
Перегляд відеоролика «Дітям про Конвенцію ООН про права дитини»	Вихователі старших груп	Жовтень 2020
Заняття з правової освіти «Діти потребують піклування»	Вихователі груп	Жовтень 2020
Конвенція дітям про права у мультфільмах	Вихователі груп	Жовтень 2020

Заняття з правової освіти : «Права людини - очима дітей»	Практичний психолог	Жовтень 2020
--	---------------------	--------------

Продовження таблиці

<i>Робота з вбатьками</i>	<i>Відповіда льний</i>	<i>Термін виконання</i>
Виставка сімейних робіт «Світ без насильства»	Вихователі груп	Листопад 2020
<i>Робота з дітьми</i>	<i>Відповіда льний</i>	<i>Термін виконання</i>
Заняття з правової освіти : «Моя родина - то мій оберіг»	Виховате лі груп	Листопад 2020
Виготовлення колажу «Щаслива дитини в щасливій родині»	Виховате лі груп середнього дошкільного віку	Листопад 2020
<i>Робота з вихователями</i>	<i>Відповіда льний</i>	<i>Термін виконання</i>
Висвітлити інформацію про проведені заходи на сайті ЗДО	Практич ний психолог	Грудень 2020
Інструктивно-методична нарада: «Про підсумки проведеної роботи»	Завідувач ЗДО, вихователь – методист	Грудень 2020
<i>Робота з батьками</i>	<i>Відповіда льний</i>	<i>Термін виконання</i>
Тренінг «Як не стати жертвою булінгу»	Практич ний психолог Вихователі груп	Грудень 2020
<i>Робота з дітьми</i>	<i>Відповіда льний</i>	<i>Термін виконання</i>
Виготовлення колажу «Щаслива дитини в щасливій родині»	Виховате лі груп старшого	Грудень 2020

	дошкільного віку	
Заняття з правової освіти : «Справа дорослих - захист дитини»	Вихователі груп	Грудень 2020

Додаток Е

Можливі наочні ознаки в дітей, що зазнають насильства, жорстокого поводження

(за О. Кочемировською, А. Ходоренко;

модифікація Ю. Онишка, Л. Смыслової, І. Дубініної)

Тип насильства	Ознака
Фізичне	<ul style="list-style-type: none"> –зміщення суглобів (вивихи), переломи кісток, гематоми, подряпини, садна; –синці на тих частинах тіла, на яких вони не повинні з’являтися, коли дитина грається (наприклад, на щоках, очах, губах, вухах, сідницях, передпліччях, стегнах, кінчиках пальців тощо); –рвані рани і переломи в області обличчя, травматична втрата зубів; –ретинальні крововиливи (у сітківку), відшарування сітківки і переломи орбіти; –забиті місця на тілі, голові або сідницях, які мають виразні контури предмета (наприклад, пряжки ременя, лозини); –рани і синці у різних фазах загоєння та/або у різних частинах тіла (наприклад, на спині та грудях одночасно) або незрозумілого походження;

	<p>–сліди від укусів людиною; –незвичні опіки (цигаркою або гарячим посудом).</p>
--	---

Продовження таблиці

Сексуальне	<ul style="list-style-type: none"> –знання термінології та жаргону, зазвичай не властивих дітям відповідного віку; –висипи та/або кровотечі в області паху, геніталій; –захворювання, що передаються статевим шляхом; –ознаки вагінального або анального проникнення стороннього предмета; –дитяча або підліткова проституція; –вагітність; –вчинення сексуальних злочинів; –сексуальні домагання до дітей, підлітків, дорослих; –нерозбірлива та/або активна сексуальна поведінка; –уникнення контактів із ровесниками; –відсутність догляду за собою; –синдром „брудного тіла”: постійне настирливе перебування у ванній, під душем; –боязнь чоловіків; –боязнь конкретних людей; –запобіжні заходи, щоб важче було знімати одяг; синці на внутрішній стороні стегон, на грудях і сідницях; –людські укуси.
------------	--

Продовження таблиці

Психологічне	<ul style="list-style-type: none"> –замкнутість; –страх, або навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка; –неврівноважена поведінка; –агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення та насильства; –уповільнене мовлення, нездатність до навчання, відсутність знань, відомих дітям відповідного віку (наприклад, невміння читати, писати та рахувати); –надто висока зрілість та відповідальність порівняно з дітьми цього віку („маленький дорослий”); –уникання однолітків, бажання спілкуватися та гратися зі значно молодшими дітьми; –занижена самооцінка; –тривожність; –почуття провини; –швидка стомлюваність, знижена спроможність до концентрації уваги; –демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому; небажання йти додому; –схильність до “мандрів”, бродяжництва; –страх перед фізичним контактом; –депресивні розлади; –спроби самогубства або самопошкодження; –вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин; –наявність стресопохідних розладів психіки, психосоматичних хвороб; –насильство по відношенню до слабших: тварин чи інших живих істот.
--------------	---

Продовження таблиці

<p>Економічне наси́льство, занедбаннн дитини</p>	<p>дитина постійно голодує через нестачу їжі; –дитина надмірно набирає вагу через неправильне харчування; –дитина завжди запізнюється до школи; –дитина завжди пропускає школу; –дитина носить брудний одяг; –дитина одягнена не за погодою, не по сезону; –дитина виглядає втомленою і хворою; –дитина виглядає занедбаною; –у дитини неліковані зуби; –нестача необхідного медичного лікування (дитину не водять до лікаря); –за дитиною не стежать, і вона залишена напризволяще; –дитину наражають на небезпеку; –дитини уникають інші діти; –у дитини немає іграшок, книжок, розваг тощо; –удома холодно, безлад і антисанітарія; –у дитини немає постільної білизни або постільна білизна драна та брудна; –нігті у дитини не стрижені і брудні; –у дитини постійні інфекції, спричинені браком гігієни; –є інформація про трудову діяльність дитини (особливо молодшого віку); –дитина жебракує, втікає з дому.</p>
--	---

При оцінці наслідків жорстокого поводження з дитиною необхідно враховувати не тільки фізичну шкоду. Зазвичай дитина – жертва страждає

одночасно від декількох видів насильства. Так, сексуальне насильство з боку батька або ж вітчима неминуче супроводжується руйнуванням сімейних стосунків та довіри в сім'ї. маніпулятивними стосунками, а часто й залякуванням з боку кривдника, що кваліфікується як психологічне насильство.

Дія насилля на психіку дитини опосередкується кількома факторами:

- відношення насильника до дитини;
- віком дитини;
- рівнем її розвитку;
- характером самого насилля;
- тривалістю насилля;
- особистими особливостями дитини;
- кількістю травматичних подій.

До набутих рис характеру дітей, які постраждали від насильства, можуть бути віднесені занижена самооцінка, невпевненість, несформовані вольові якості, потреби. Часто в таких дітей спостерігається підвищена тривожність, страх, що породжує агресію як компенсаторний механізм, прагнення діяти всупереч вимогам.

Чим молодша дитина, тим більша вірогідність того, що у неї буде затримка психічного розвитку, неврози та ін. Систематичне знуцання з дитини без причин і пояснень з боку дорослих викликає тяжке порушення процесу розвитку дитини з фіксацією на конкретному періоді, коли відбувалось насилля.

Найбільш характерні особливості психічного стану й поведінки дітей різного віку потерпілих від жорстокого поводження.

1. Вік до 6 місяців життя:

- малорухомість;
- байдужість до навколишнього світу;
- відсутність або слабка реакція на зовнішні стимули;
- рідка посмішка у віці 3-6 міс.

2. Вік 6 міс. – 1,5 року:

- боязнь батьків;
- боязнь фізичного контакту з дорослими;
- постійна безпричинна настороженість;
- плаксивість, капризність, сумний вигляд;
- страх чи подавленість при спробі дорослих взяти її на руки.

3. Вік 1,5 – 3 роки:

- боязнь дорослих;
- рідкі проявлення радості, плаксивість;
- реакція переляку на плач інших дітей;
- крайності в поведінці – від надмірної агресивності до байдужості.

4. Вік 3 – 6 років:

- примирення з тим що сталося, відсутність опору;
- пасивна реакція на біль;
- болюча реакція на зауваження та критику;
- надмірна поступливість;
- псевдо доросла поведінка⁴
- негативізм, агресивність;
- брехливість;
- жорстокість по відношенню до тварин

5. Молодший шкільний вік:

- прагнення приховати причини травм;
- самотність, відсутність друзів;
- боязнь йти додому після школи

6. Підлітковий вік:

- втечі з дому;
- спроби суїциду;
- делінквентна поведінка (анти суспільна);
- вживання алкоголю, наркотиків.

Насильство несе дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує терор, безладдя; відчуття відсутності допомоги, невпевненості, безнадійності або безсилля; відчуття провини; відчуття придушення волі; примари ; відсутність самоповаги; настирливі спогади; напади страхів, депресію; фобії, смуток; роздуми про самогубство; самозвинувачення; втрату довіри; сумніви щодо віри в щось; наркотичну/алкогольну залежність; жагу помсти.

Діти з сімей, у яких практикується насильство, відчувають постійний психологічний дискомфорт, для них це справжня трагедія. Діти переживають відчуття страху. Цей страх може проявлятися різним чином: від занурення в себе та пасивності до насильницької поведінки.

Мала дитина не може знати, коли відбудеться наступний спалах насильства, де та наскільки сильним він буде. В результаті, вразливість та відсутність контролю над ситуацією призводять до проявів впертості у поведінці, відмови розмовляти та агресивних вчинків.

Додаток К

Десять «золотих правил» виховання щасливих дітей

Правило 1. Стимулюйте інтелект дитини.

Створивши сприятливі умови, можна підвищити розумовий розвиток дитини

Правило 2. Формуйте самоповагу.

Необхідно розвивати в дитини такі здібності, прищеплювати такі навички, котрі б вирізняли її з-поміж інших, викликали б повагу ровесників і дорослих. Діти мають знати, що успіх, майбутній добробут залежить від них самих. І ще: у кожної дитини має бути хороший друг. Батьки спрямовують цю дружбу і зміцнюють її.

Правило 3. Навчіть дитину спілкуватися.

Є 6 умов, за яких у дитини виробляються корисні навички: щира любов до батьків (дає відчуття захищеності); приязне ставлення до навколишніх (не лише до близьких та рідних); зовнішня привабливість (одяг, манери); можливість спостерігати правильне спілкування (поведінка батьків, учителів, ровесників); висока самооцінка, а звідси – впевненість у собі; середній (як мінімум) запас слів; вміння підтримувати розмову.

Правило 4. Пильнуйте, щоб дитина не стала «залежною» від комп'ютера чи телевізора.

Телевізор, комп'ютер, як злі чаклуни, здатні красти в дитини години, дні й роки . Надмірне сидіння перед телевізором чи комп'ютером гальмує в дітей розвиток мовлення. Діти стають нервовими, миттєво реагують дією, не намагаючись осмислити та обговорити події. Потрібно залучити дітей до занять спортом, музикою, читанням, корисною роботою, тощо.

Правило 5. Виховуйте відповідальність, порядність.

Не тільки пояснюйте, що таке добре, а що – погано, а й закріплюйте гарні звички, карайте за негідні вчинки, тільки не різкою. За приклад дитині має слугувати гідна поведінка батьків, а пізніше ровесників.

Правило 6. Навчіть дитину шанувати сім'ю Щоб виростити ніжних і люблячих дітей, оточіть їх піклуванням, ласкою з перших днів життя.

Діти мають бачити все тільки добре та розуміти «хочу» і «треба».

Любов і повага між членами родини краще за будь-яку лекцію дадуть зрозуміти дитині, що сімейне життя – це, насамперед, рівноправність у стосунках, відповідальність перед коханою людиною, бажання зробити для неї добро, виявляти ніжність та взаємну повагу.

Правило 7. Живіть у хорошому оточенні.

Друзі, яких виберуть собі ваші діти, впливатимуть на їхні моральні орієнтири, поведінку.

Правило 8. Будьте вимогливими.

Діти з високою самооцінкою, почуттям власної гідності, вмінням робити щось краще за інших виховуються, як правило, у сім'ях, де до них ставлять високі вимоги: дотримуватися порядку у домі, організовувати своє дозвілля, гідно поводитися. Не будьте тиранами. Запам'ятайте, що відповідальними, розумними й слухняними діти стають не одразу. На це треба витратити роки.

Правило 9. Привчайте дитину до праці.

Але без примусу. Подбайте, щоб вони набули трудових навичок, подбайте, щоб їхнє життя було заповнене цікавими і корисними справами.

Правило 10. Не робіть за дітей те, що вони можуть зробити самі.

Нехай все перепробують, вчаться на власних помилках. Беруть участь у сімейних нарадах. Нехай якнайраніше привчаються робити щось для інших, особливо, те, що в них добре виходить.

Додаток Л

Рекомендації батькам щодо правил спілкування з дітьми які страждають від булінгу

Пам'ятка для батьків

Як припинити третирування дитини удитячому закладі та допомогти їй?

1. Перш за все необхідно вдома ліквідувати атмосферу, що сприяє перетворенню дитини на «жертву». Ніякої надмірної опіки чи, навпаки деспотизму, покарань та побиття за провину.

2. Окрім того необхідно обов'язково питати дитину, як справи у неї, маючи на увазі відносини з однолітками. Обережно задавайте питання, оскільки цькування може бути не тільки відкритим, а й прихованим, пасивним, наприклад: небажання сидіти за одним столом, грати в одній команді, ігнорування тощо. Якщо ви відчули певні негаразди, поговоріть з дитиною та її вихователем.

3. Якщо булінг уже відбувся, зважте його масштаби. Якщо це проблема між двома дітьми, яка може бути залагоджена власними силами, краще надати дитині можливість самостійно розібратись та навчитись відстоювати власні інтереси.

4. Якщо ж третирування набуло вже великих розмірів, проаналізуйте разом з дитиною, чи зможе вона сама захистити себе та відновити свій авторитет у групі. Наприклад, якщо дитину дразнять з-за надмірної ваги варто записати її у спортивну секцію.

5. Якщо ваша дитина дуже скромна та невпевнена у собі – допоможіть їй стати більш впевненою, адже підвищення самооцінки робить людину більш врівноваженою та терпимою до цькувань оточуючих. З'ясуйте, які гуртки відвідують її однолітки, чим займаються у вільний час. Можливо вашій дитині

теж захочеться відвідувати якусь із цих секцій, у результаті чого вона зможе встановити контакт з деякими дітьми. Заохочуйте дитину до активної участі у загальних заходах, які зближують дітей та допомагають їм набути впевненості у собі.

6. В особливо важких випадках, якщо ваша дитина, з певних причин, стала ізгоем у групі, приверніть увагу вихователя та практичного психолога до проблеми. В цьому випадку вам конче необхідною буде допомога фахівців.

7. І пам'ятайте: ваша любов та підтримка допоможуть дитині впоратися зі складною ситуацією.

Як батьки можуть допомогти дітям?

1. Якщо дитина розповідає вам про бешкетника, зосередьте увагу на комфорті та підтримці, не показуючи, наскільки ви засмучені. Діти часто не хочуть розповідати дорослим про залякування, тому що відчувають себе ображеними та приниженими або турбуються про те, що батьки будуть дуже перейматись і хвилюватись.

2. Іноді діти думають, ніби це їх власна провина, що, якби вони виглядали або вели себе по-іншому, то цього б не сталось. Іноді вони бояться, що, якщо розбишака дізнається, що вони комусь усе розповіли, то буде ще гірше. Інші побоюються, що їхні батьки не повірять їм чи не робитимуть жодних дій у цьому напрямі. Або ж діти хвилюються, що батьки змусять їх дати відсіч бешкетнику, якого вони бояться. Хваліть дитину за те, що вона набралася сміливості порозмовляти про це. Переконайте її, що вона не самотня – багато людей отримують свою порцію знущань у певний момент. Підкресліть, що погано робить бешкетник, а не сама дитина. Переконайте сина чи доньку в тому, що ви придумаете, як правильно вчинити в цій ситуації, разом врахуєте всі тонкощі.

3. Іноді старший брат, сестра або друг можуть допомогти впоратися із ситуацією. Вашій дитині може бути корисно почути, як її старшу сестру, яку вона обожноє, дражнили через її зубні брекети і як вона впоралася з цим.

Старший брат або друг може також дати деяке уявлення про те, що відбувається там, де трапляються знущання, і допоможе придумати краще рішення.

4. Сприймайте серйозно побоювання дитини, що знущання будуть ще гіршими, якщо задирака дізнається, що ваша дитина розповіла про них. В першу чергу варто зв'язатися з вихователем та психологом. Іноді корисно звернутися до батьків агресора. В інших випадках, якщо ви вже випробували ці методи і все ще хочете порозмовляти з батьками дитини-булера, краще зробити це в офіційних умовах, наприклад, у присутності адміністрації дитячої установи.

5. У нашій країні є закони і правила, що захищають від знущань насильства. Кривдники або їхні батьки несуть відповідальність за скоєні порушення. У деяких випадках, якщо у вас є серйозні побоювання із приводу безпеки вашої дитини, вам буде потрібно звернутись до органів поліції.

6. Удома ви можете знизити негативний вплив знущань. Навчайте дітей спілкуватися з такими друзями, які допомагають розвивати їх упевненість у собі. Допоможіть їм знайомитися з іншими дітьми, відвідуючи різні гуртки чи спортивні секції. І знайдіть такі заняття для дітей, які допоможуть їм почуватись упевненими й сильними. Можливо, це буде секція самооборони, карате або тренажерний зал.

7. Під впливом емоцій у дорослих може виникнути пропозиція дитині дати відсіч агресору. Зрештою, ви гніваєтеся, що ваша дитина страждає, і, можливо, у дитинстві ваші батьки радили вам «постояти за себе», що ви успішно зробили. І ви переймаєтеся, що ваша дитина все ще потерпає від рук розбишаки. Але важливо порадити дітям не відповідати на знущання бійкою або відповідними знущаннями. Це може швидко перерости в насильство, помсту, травмувати когось із них. Замість цього найкраще відсторонитися від ситуації, поспілкуватися з іншими дітьми й розповісти про все дорослим.

І пам'ятайте: якими б прикрими не були знущання для вас і вашої

родини, є багато фахівців і способів, які допоможуть вам вирішити цю проблему.